

1131620

DIE SITUATIEF IN NOORD-SOTHO

deur

RIËTTA BARNARD

**voorgelê ter vervulling van die vereistes
vir die graad**

MAGISTER ARTIUM

in die vak

A F R I K A T A L E

aan die

UNIVERSITEIT VAN SUID-AFRIKA

STUDIELEIER: PROF. L.J. LOUWRENS

MEDESTUDIELEIER: PROF. D.P. LOMBARD

JUNIE 1987

DANKBETUIGINGS

Graag wil ek my dank betuig aan die volgende persone:

Professor L.J. Louwrens, my studieleier, vir sy waardevolle leiding en aanmoediging. Sy entoesiasme en insig was altyd 'n bron van inspirasie.

Professor D.P. Lombard, vir sy gewaardeerde kommentaar en belangstelling.

Menere A. Malumane, M.L. Bopape, D.M. Kgobe en S.M. Serudu vir hulle onontbeerlike hulp met die interpretasie van die Noord-Sotho voorbeelde.

Mev R. Kunz vir die tik van die verhandeling.

My man, Hennie en ons ouers vir hulle morele steun.

Die Hemelse Vader, vir so 'n geleentheid.

OPSOMMING

Uit hierdie ondersoek het dit geblyk dat daar leemtes bestaan in beskouinge rakende die aanwending van konjunktiewe voor situatiewe werkwoorde in Noord-Sotho, asook die semantiese funksies wat konjunktiewe het in gevalle waar hulle wel voorkom. Daar is bevind dat konjunktiewe in verskillende semantiese verbande tot situatiewe kan staan. Dié verbande word getipeer as temporaal, temporaal-kondisionaal, redegewend, teenstelling en aktualisering.

Die situatief en relatief word as aparte modi beskou, ofskoon hulle morfologiese, semantiese en sintaktiese raakpunte vertoon. Op semantiese vlak is ook 'n verband waargeneem tussen situatiewe wat kondisie uitdruk enersyds, en die kondisionale modus, andersyds.

Situatiewe sonder konjunktiewe tree òf met 'n temporale betekenskonnatasie òf kwalifiserend op. Wat eersgenoemde betref, word onderskei tussen situatiewe met 'n momentaan-temporale betekenis, enersyds, en situatiewe wat op tydsverloop dui, andersyds. Dié onderskeid hou direk verband met die aan- of afwesigheid van konjunktiewe voor situatiewe werkwoorde.

S U M M A R Y

During this research it became apparent that there are shortcomings in existing approaches regarding the conjunctions which may precede situatives in Northern Sotho, as well as their semantic functions. It has been found that conjunctions may appear in different semantic relations regarding situatives. These relations are classified as temporal, temporal-conditional, causal, contrastive and actualising.

Although they display morphological, semantic and syntactic similarities, the situative and the relative are viewed as separate moods. On the semantic level, a relation between conditional situatives, on the one hand, and the conditional mood, on the other, has been observed.

Situatives without conjunctions act either with a temporal semantic connotation or with a qualificative meaning. A distinction is made between situatives with a momental temporal meaning and situatives which indicate a lapse of time. This semantic difference among temporal situatives is related to the occurrence or omission of conjunctions.

I N H O U D S O P G A W E

Bladsy

Hoofstuk 1: Inleiding	1
1.1 Morfologiese kenmerke	1
1.1.1 Die onderwerpskakeel	1
1.1.2 Die ontkenningse meganisme	2
1.1.3 Die 'stabiliseerder <u>e</u> - '	4
1.1.4 Morfologiese ooreenkomste en verskille tussen die situatief en ander modi	7
1.1.4.1 Ooreenkomste en verskille tussen die situatief en die indikatief .	7
1.1.4.2 Die morfologiese verband tussen die situatief en die relatief ...	8
1.1.4.2.1 Die situatief en relatief as een modus	8
1.1.4.2.2 Die situatief en relatief as twee outonome modi	14
1.1.4.3 Samevatting	15
1.2 Semantiese kenmerke	15
1.2.1 Die betekenis van die situatief	15
1.2.2 Die invloed van konjunktiewe op die betekenis van die situatief	18

1.2.3	Die semantiese verband tussen die situatief en die kondisionalis	22
1.3	Sintakties	26
1.3.1	Situatiewe met konjunktiewe	27
1.3.2	Situatiewe sonder konjunktiewe	29
1.3.3	Insameling en ontleding van voorbeeldmateriaal	31
1.3.4	Toeligting van enkele terme	32
1.3.5	Organisasie van materiaal	32

Hoofstuk 2: Die konjunktief ge

2.1	Inleiding	35
2.2	Die semantiese kategorie 'temporaal'.....	36
2.2.1	Die semantiese sub-kategorie 'momentaan'..	37
2.2.2	Die semantiese sub-kategorie 'tydsverloop'.....	40
2.3	Die semantiese kategorie 'temporaal-kondisionaal'.	42
2.4	Die sogenaamde kondisionale modus	46
2.5	Die semantiese kategorie 'redegewend'.....	49
2.6	Samevatting	50

Hoofstuk 3: Die konjunktief mola/gola

3.1	Inleiding	52
3.2	Die semantiese kategorie 'temporaal'.....	52
3.2.1	Die sub-kategorie 'momentaan'.....	52
3.2.2	Die sub-kategorie 'tydsverloop'	57
3.3	Die semantiese kategorie 'temporaal-kondisionaal'.	57
3.4	Die semantiese kategorie 'redegewend'.....	58
3.5	Die gebruik van die relatiewe agtervoegsel -go saam met situatiewe werkwoorde	58
3.6	Samevatting	63

**Hoofstuk 4: Die konjunktiewe woorde of woord=
groepe mohla/mohlang, goba, gore,
eupša/empa, fela, ka gobane, gomme
en ka fao**

4.1	Inleiding	64
4.2	Die konjunktiewe woorde <u>mohla/mohlang</u>	64
4.2.1	Inleiding	64
4.2.2	Die semantiese kategorie 'temporaal'.....	65
4.2.2.1	Die sub-kategorie 'momentaan'..	65

4.2.3	Die semantiese kategorie 'temporaal-kondisionaal'.....	66
4.3	Die konjunktiewe <u>gore</u> en <u>goba</u>	67
4.3.1	Inleiding	67
4.3.2	Die semantiese kategorie 'temporaal'.....	68
4.3.2.1	Die sub-kategorie 'momentaan'..	68
4.3.3	<u>Goreng</u>	70
4.4	Die konjunktiewe woorde <u>eupša/empa</u> en <u>fela</u>	71
4.4.1	Inleiding	71
4.5	Die konjunktiewe woorde of woordgroepe <u>ka gobane</u> , <u>ka fao</u> en <u>gomme</u>	76
4.6	Samevatting	77

Hoofstuk 5: Die situatief saam met ander konjunktiewe woorde of woordgroepe

5.1	Inleiding	79
5.2	Die konjunktiewe woorde <u>go tloga/</u> <u>go thoma</u> en <u>go fihla/go fihlela</u>	79
5.2.1	Inleiding	79

5.2.2	Die konjunktiewe woorde <u>go tloga/go thoma</u>	79
5.2.2.1	Inleiding	79
5.2.2.2	Die semantiese konnotasies van <u>go tloga (ge/mola/mohla(ng))...</u>	81
5.2.3	Die konjunktiewe woord <u>go fihla/go fihlela</u>	82
5.2.3.1	Inleiding	82
5.2.3.2	Die semantiese konnotasie van <u>go fihla/go fihlela</u>	84
5.3	Die konjunktiewe met <u>-re</u>	85
5.3.1	Inleiding	85
5.3.2	Die semantiese konnotasie van die konjunktief <u>-re</u>	90
5.4	Die konjunktiewe woordgroepe <u>ka morago</u> <u>ga ge</u> en <u>pele ga ge</u>	90
5.4.1	Inleiding	90
5.4.2	Die semantiese konnotasies van <u>ka morago ga ge</u> en <u>pele ga ge</u>	91
5.5	Die konjunktiewe woordgroep <u>bjalo ka ge</u>	92
5.5.1	Inleiding	92
5.5.2	Die semantiese kategorie van 'aktualisering'	93

5.6	Die konjunktiewe woordgroep <u>le ge</u> , <u>ka ge</u> en <u>ke ge</u>	94
5.6.1	Inleiding	94
5.6.2	Die konjunktiewe woordgroep <u>le ge</u>	95
5.6.2.1	Die semantiese kategorie 'teenstelling'.....	95
5.6.3	Die konjunktiewe woordgroep <u>ka ge</u>	96
5.6.3.1	Die semantiese kategorie 'redegewend'.....	96
5.6.4	Die konjunktiewe woordgroep <u>ke ge</u>	96
5.6.4.1	Inleiding	96
5.6.4.2	Die konjunktief <u>ge</u> saam met die kopulatiewe partikel <u>ke</u>	97
5.6.4.2.1	Die semantiese kategorie 'temporaal' en die sub- kategorie 'momentaan'.....	97
5.6.4.2.2	Die semantiese kategorie 'temporaal-kondisionaal'.....	100
5.6.4.2.3	Die semantiese kategorie 'redegewend'.....	100
5.6.4.3	Die gebruik van die konjunktief <u>ge</u> saam met die agentatiewe partikel <u>ke</u>	101

5.6.4.3.1 Die semantiese kategorie 'redegewend'	101
5.6.4.4 Samevatting	102

Hoofstuk 6: Situatiewe sonder konjunktiewe

6.1 Inleiding	105
6.2 Situatiewe sonder konjunktiewe met 'n temporale implikasie	106
6.2.1 Die semantiese sub-kategorie 'tydsverloop'	106
6.2.2 Die semantiese sub-kategorie 'momentaan' ..	108
6.3 Situatiewe sonder konjunktiewe met 'n kwalifiserende funksie	111
6.3.1 Inleiding	111
6.4 Samevatting	118

Hoofstuk 7: Samevatting	120
--------------------------------------	------------

Bibliografie	128
---------------------------	------------

H O O F S T U K 1

INLEIDING

Verskeie grammatici waaronder Doke (1973, 1955), Doke e.a. (1974), Cole (1975), Van Eeden (1956), Ziervogel e.a. (1978) en Lombard (1985), het al die situatiewe of partisipiale werkwoord in verskillende Bantoetale morfologies, toonmorfologies, semanties en sintakties ondersoek. Hulle belangrikste bevindinge kom op die volgende neer:

1.1 Morfologiese kenmerke

Die volgende morfologiese kenmerke word vir die situatief onderskei:

1.1.1 Die onderwerpskakel

Die onderwerpskakel van klas 1 is a- in die positief in plaas van o- soos in die indikatief. Vergelyk:

Indikatief

(1) Mošemane o a ithuta.

'Die seun studeer.'

Situatief

(2) Bana ba bapala ge mošemane a ithuta.

'Die kinders speel wanneer/as die seun studeer.'

1.1.2 Die ontkenningselemente

Die term ontkenningselemente word in navolging van Vercueil (1981), gebruik as 'n oorkoepelende term vir ontkenningselemente, ontkenningselemente en negatiewe hulpwerkwoordstam.

Die ontkenningselemente van die situatief word tradisioneel beskou as -sa. Vercueil (op. cit.: 143) wys egter daarop dat die ontkenningselemente -se ook in die situatief kan voorkom. Die hulpwerkwoordstamme -sa en -se tree ook in sekere negatiewe vorme van die situatief op. Vergelyk:

Die ontkenningselemente -sa:

(3) Ge a sa thuše, nka se mo lefe.

'As hy nie help nie, sal ek hom
nie betaal nie.'

Vercueil (1981: 143) sê die volgende oor die ontkenningselemente -se in Noord-Sotho:

Hoewel daar baie min voorbeelde gevind is waar die situatief met die ontkenningselemente -SE (sic) ontken word, kom dit tog in die vorm met die hulpwerkwoordstamme -HLWE en -KE en die kopulatiewe werkwoordstam -NA redelik algemeen voor. Die voorbeelde illustreer dat die hulpwerkwoordstam of die kopulatiewe werkwoordstam in die situatief voorkom deurdat dit voorafgegaan word deur die hulpwerkwoordstam -BE wat deurgaans gevolg word deur die situatief. Daar moet dus afgelei word dat die negatieweformatief -SE tog ook in die situatief voorkom.

Hy verwys na onder andere die volgende voorbeelde:

(4) Le boroko bo be bo se hlwe bo re
tlela ka tshwanele.

'Ook die vaak/slaap het nie meer be-
hoorlik na ons toe gekom nie.'

- (5) Bana ba be ba se hlwe ba dumelwa
bjalwa.

'Die kinders was nie meer drank toege-
laat nie.'

- (6) Ge mosadi a se na ngwana a ka se
nyalwa.

'Wanneer 'n vrou nie 'n kind het nie,
sal sy nie getrou word nie.' (Vercueil,
1981: 143)

Vercueil (1981: 115) toon aan dat die voltooide tyd van die
situatief ook met die hulpwerkwoordstamme -se en -sa ontken kan
word in welke geval die hoofwerkwoord in òf die konsekutiewe òf
die habituele modus kan voorkom, soos uit die volgende voorbeelde
blyk:

- (7) Ge a se a nyalwa.

'As sy nie getroud is nie.'

en

- (8) Batho ba rere taba mola ba se ba sore.

'Die mense moet die saak reël wanneer
hulle nie bier gedrink het nie.'
(Vercueil, 1981: 115 en 117)

In (7) is die hoofwerkwoord a nyalwa in die konsekutiewe modus en
in (8) is die hoofwerkwoord ba sore in die habituele modus.

Volgens Vercueil (1981: 189) kan die hulpwerkwoordstam -sa ook in
die situatief voltooide tyd voorkom, byvoorbeeld:

- (9) Ka Mekibelo ge a sa a ya mošomong.

'Op Saterdag wanneer hy nie werk toe
gegaan het nie.' (Vercueil, 1981: 189)

1.1.3 Die 'stabiliseerder e-'

Enkellettergrepige werkwoordstamme in die onvoltooide tyd positief neem die latente e- vooraan. Die e- val weg in die negatief asook in alle gevalle waar 'n voorwerpskakeel in die werkwoord voorkom. Vergelyk die volgende voorbeelde:

- (10) Ke tlo tagwa ge ke enwa bjalwa bjo.

'Ek sal dronk word as ek hierdie bier
drink.'

- (11) Nka se tagwe ge ke sa nwe bjalwa bjo.

'Ek sal nie dronk word as ek nie hier-
die bier drink nie.'

- (12) Ke tlo tagwa ge ke bo nwa.

'Ek sal dronk word as ek dit (die
bier) drink.'

In (10) neem die enkellettergrepige werkwoordstam -nwa die stabiliseerder e- omdat die werkwoord in die situatiewe modus, positief, verskyn. Die stabiliseerder e- val weg in (11) en (12) omdat dié werkwoorde respektiewelik ontken word en 'n voorwerpskakeel bevat.

Geeneen van die voorafgaande kenmerke is eksklusiewe kenmerke vir situatiewe werkwoorde nie, omdat werkwoorde in sommige ander modi ook dié eienskappe kan vertoon.

Die onderwerpskakel van klas 1 is, byvoorbeeld, in die subjunktief, relatief, habitualis en konsekutief ook a-. Vergelyk die volgende voorbeelde:

Subjunktief

- (13) Ke a mmitša gore a tle.

'Ek roep hom sodat hy (moet) kom.'

Relatief

- (14) Bana ba rata morutiši yo a ba rutago.

'Die kinders hou van die onderwyser wat hulle leer.'

Habitualis

- (15) O tle a re thuše.

'Hy help ons gewoonlik.'

Konsekutief

- (16) Monna o fihlile a bitša mosadi.

'Die man het gearriveer en toe roep hy die vrou.'

Die ontkenningsmorfeem -sa- word in, onder andere, die ontkenning van die infinitief (17), relatief (18) en subjunktief (19), gebruik:

- (17) Motseng e sa le go kgotswa ge a
namela lekaba go sa tsebjwe
fao a yago.

'Die stat het gewonder toe hy die pak-dier opklim sonder om te weet waarheen hy gaan.' (Vercueil, 1981: 213 - onderstreping deur my)

- (18) Ke tlo bapadiša ngwana yo a sa llogo.

'Ek sal die kind laat speel wat nie
huil nie.'

- (19) Ba fifatša mafasetere gore re sa ba
bone.

'Hulle verdonker die vensters sodat ons
hulle nie moet sien nie.' (Vercueil,
1981: 204)

Die imperatiewe modus vertoon ook die kenmerk dat eenlettergre-
pige werkwoordstamme, in die positiewe vorm 'n stabiliseerder e-
vooraan vertoon, byvoorbeeld:

- (20) Eja!
'Eet!'

Die stabiliseerder e- val hier, soos by die situatief, weg in die
negatief. Dit blyk verder dat die stabiliseerder e- in sekere
dialekte van Noord-Sotho, byvoorbeeld Hananwa, nie figureer nie.
Vergelyk die volgende Hananwa voorbeeld waar die
enkellettergrepige werkwoordstam -na sonder die stabiliseerder e-
in die situatief optree:

- (21) Pula, he e na re ʔo roba mabele.

'As dit reën sal ons mielies oes.'
(Kotzé, Ongepubliseerde veldnotas oor
die Hananwa dialek van Noord-Sotho, 1982 -
onderstreping deur my)

Die kopulatiewe werkwoordstam -na neem egter die stabiliseerder
e- in Hananwa wanneer dit in die situatief verskyn:

- (22) Kgomo, he e enaa namane e naa maswi.

'As 'n bees 'n kalf het, het dit melk.'
(Kotzé, Ongepubliseerde veldnotas oor
die Hananwa dialek van Noord-Sotho, 1982 -

onderstreping deur my)

Aangesien daar nie eksklusiewe morfologiese kenmerke vir situatiewe werkwoorde is nie, is dit soms moeilik om die situatiewe morfologies ondubbelsinnig van ander modi te onderskei. Dit bring mee dat situatiewe werkwoorde dikwels deur grammatici in ander modi geklassifiseer word.

1.1.4 Morfologiese ooreenkomste en verskille tussen die situatiewe en ander modi

Navorsers dui, op morfologiese gronde, 'n verband aan tussen veral die situatiewe en indikatiewe enersyds, en die situatiewe en die relatiewe, andersyds.

1.1.4.1 Ooreenkomste en verskille tussen die situatiewe en die indikatiewe

Doke (1973: 193, 1955: 107, 108) en Doke e.a. (1974: 219) beskou die situatiewe modus as die 'partisipiale sub-modus.' Volgens hom vertoon dit vormlike ooreenkomste met (a) die indikatiewe en die sogenaamde 'potensiale modus' in Suid-Sotho en Zulu en (b) die 'naby-verlede modus' in Zulu.

Doke e.a. (1974: 219) sê die volgende oor die partisipialis in Suid-Sotho:

This is termed a "sub-mood" because it has forms corresponding to tenses of the indicative mood and the potential mood; it has no tenses corresponding to the subjunctive mood. The participial is marked by a change in tone, and, in the case of class 1 singular, by a change in the subjectival concord, which is a- (not o- as in the indicative). The formation of the negative tenses, too, is distinctive, infixed -sa- taking the place of the indicative prefix ha-.

Doke e.a. lê 'n verband tussen die situatief en indikatief op grond daarvan dat albei die modi tyd onderskei. (Die relatief word nie deur Doke as 'n modus beskou nie.) Dit is egter opvallend dat Doke e.a. (1974) self treffende verskille tussen die situatief en indikatief in Suid-Sotho aantoon, naamlik, toonverskille, die onderwerpskakel van klas 1 wat a- is in die situatief en o- in die indikatief; en die ontkenningsmorfeem wat -sa- is in die situatief en ha- in die indikatief.

1.1.4.2 Die morfologiese verband tussen die situatief en die relatief

Wat die verband tussen die situatief en die relatief betref, is daar twee gedagterigtings, naamlik, (a) dat die situatief en relatief een en dieselfde modus is; en (b) dat die situatief en relatief as aparte modi beskou moet word. Hierdie twee standpunte word hieronder afsonderlik bespreek.

1.1.4.2.1 Die situatief en relatief as een modus

Grammatici is geneig om die verband tussen die situatief en die relatief te beklemtoon. Volgens Van Eeden (1956: 610) is die werkwoordrelatief basies 'n partisipiale vorm. Hy is van mening dat dít die rede is waarom sowel die werkwoordrelatief as die situatief in Zulu met -nga- ontken word, byvoorbeeld:

Situatief

(23) Uma umuntu engahambi ...

'Wanneer 'n mens nie loop nie ...'

Relatief

(24) Umuntu ongahambiyo ...

' 'n Mens wat nie loop nie ...'

Van Eeden motiveer sy standpunt as volg:

Verder is dit van belang dat dit die partisipiale modus is (en nie die indikatief nie) wat in die reël in 'n relatiefkonstruksie gebruik word, maar dan saam met die relatiefkonkords, en nie die subjekkonkords van die partisipiale modus nie. Die feit dat dit die partisipiale modus is, blyk veral uit relatiefkonstruksies bevattende 'n negatiewe predikatief, waarin die negatiefformatief -nga- van die partisipiale modus optree, ...

Hy merk ook verder op dat die relatiefsuffiks soms saam met die 'partisipiale' modus gebruik kan word. Van Eeden gebruik die volgende voorbeeld om hierdie stelling te ondersteun:

(25) Kwathi nxa befikayo ...

((Dit het gebeur) (net) toe hulle aankom ...). (Van Eeden, 1956: 610)

Die relatiefskakel en die onderwerpskakel van die situatief verskil egter in belangrike opsigte in Zulu. Die enigste ooreenkomste is dus (a) die ontkenningismorfeem -nga- wat in albei gevalle gebruik word; en (b) die verskynsel dat die relatiefsuffiks -yo soms met 'n werkwoord in die situatief optree. Van Eeden maak self die volgende opmerking:

'n Positiewe relatiefkonstruksie toon egter niks of baie min wat aandui dat die partisipiale modus daarin gebruik word. (Van Eeden, 1956: 610)

In Noord-Sotho is dit nie vreemd dat verskillende modi deur dieselfde ontkenningismeganisme gekenmerk word nie. So, byvoorbeeld, word die infinitief enersyds, soos die situatief en relatief, deur middel van die ontkenningismorfeem -sa- ontken:

Infinitief

- (26) O phetile go sa ithute lehono.

'Hy het besluit om nie vandag te leer nie.'

Andersyds, kan die infinitief, net soos die subjunktief, imperatief, habitualis en konsekutief, weer met die ontkenningsformatief -se- ontken word:

Infinitief

- (27) O phetile go se ithute lehono.

'Hy het besluit om nie vandag te leer nie.'

Subjunktief

- (28) O a mo thuša gore a se we.

'Sy help hom sodat hy nie val nie.'

Imperatief

- (29) Se sepele !

'Moenie loop nie !'

Habitualis

- (30) O tsogela mošomong ka mehla a se je.

'Hy staan daaglik vroeg op vir werk en eet dan (gewoonlik) nie.'

Konsekutief

- (31) O tšhabile, a se bone letlapa a wela fase.

'Hy het gevlug, toe sien hy nie die klip nie en val.'

Cole huldig ook die standpunt dat 'n situatiewe werkwoord in werkwoordrelatiewe in Tswana verskyn, en dat dit veral aan die negatiewe konstruksies gesien kan word. Hy sê:

It is important to note that relatives are based on the participial forms of the verb tenses, not on the principal forms. This is seen more clearly in negative constructions than in the positive, e.g.:

- (32) Ngwana gaalele (The child is not crying) (principal)
- (33) Fa ngwana asalele (If the child does not cry) (participial)
- (34) Ngwana yôosaleleng (The child who does not cry) (relative)

The relative, being based on the participial form, has the negative formative -sa-, whereas the principal form has ga-. (Cole, 1975: 178)

Cole sê dat situatiewe onderwerpskakels met relatiefskakels vervang word om die relatief in Tswana te vorm. Hierdie argument word ook deur Zulugrammatici gebruik om die verband wat hulle tussen die situatief en die werkwoordrelatief lê te motiveer. Doke (1973: 311) merk die volgende op:

Further, the relative predicate is always treated in the participial mood, the participial subjectival concords giving place to the relative concords.

Kruger (1971: 100) klassifiseer die situatief onder andere ook vir Noord-Sotho saam met die werkwoordrelatief op grond daarvan dat dié twee kategorieë die volgende morfologiese eienskappe deel:

- (i) skakelelement
- (ii) ontkenningismorfeem -sa-
- (iii) morfeme -sa- / -ka- / -tla- (NS -tlô-)

- (iv) voorwerpskakeel / refleksief / stabiliseerder e-
- (v) stam (wortel + uitgang)
- (vi) morfeem -ng (NS -go).

Kruger (1971: 108-109) wys verder daarop dat die morfeem -go/-ng wat deur verskeie grammatici as kenmerkend van die relatief beskou word, ook in die situatief voorkom. In hierdie verband verstrek hy die volgende voorbeelde:

Relatief:

- (35) yô / á lémägô
'(hy) wat ploeg'
en

Situatief

- (36) gē / lē sà bōlélègō
'(as) julle nie praat nie'

Uit die ondersoek wat vir die doel van hierdie verhandeling onderneem is, is verdere voorbeelde teëgekom wat hierdie standpunt ondersteun. Vergelyk:

- (37) "Ke therešo, Seopela o tlo amogela
se sengwe, a sa amogelego tšhelete
o tlo amogela diyamaleng gammogo le
dimonamonane tša Sekgweng." (Matlala,
1976: 13 - eie onderstreping)

"Dit is waar, Seopela sal iets ont-
vang. As hy nie geld ontvang nie
(/ontvang hy nie geld nie), sal hy
iets te ete asook van die Blankes se
lekkergoed ontvang."

- (38) "... Ka moo nna ke tsebago ka gona
diphapang tša ka le kgoši di fedile,
di fedilego, sekgopi e sa le eng? ..."

(Matsepe, s.j.: 32 - eie onderstreping)

"... Sover ek weet is die rusies tussen my en die kaptein verby, noudat dit verby is, wat grief dan nog? ..."

Die werkwoorde a sa amogelego en di fedilego wat in (37) en (38) 'n kondisionale betekenis het, vertoon nie die kwalifikatiewe partikel wat by die relatief voorkom nie, maar neem wel die relatiefagtervoegsel -go.

Enkele voorbeelde is ook teëgekom waar die relatiefsuffiks -go klaarblyklik saam met werkwoorde uit ander modi voorkom. Vergelyk die volgende gevalle in hierdie verband:

- (39) Motho o a re botša gore ke yena
mojalefa wa rena gomme rena re otafetše
re fele re re: "Re tla reng, ke thabo
le nyakalalo. Aowa, thaka morwa nang,
yeo nna ga ke sa e tsena." Mola gwa
felago palo ya lentšu yena o tšwela
ntle go kgothetsa peipi gomme ge go
tšwiwa yena o a tsena go tswalela mafasetere.
(Maditsi, 1980: 84 - eie onderstreping)

'Die persoon sê vir ons hy is ons erfge-
naam, maar ons is onnosel en sê: "Wat sal
ons sê, dit is vreugde en blydschap. Nee
vriend, ek gaan nie meer in daardie (kerk)
in nie." Wanneer die skriflesing verby is,
gaan hy uit en steek sy pyp op, en wanneer
daar uitgegaan word, gaan hy in en maak
die venters toe.'

In bogenoemde voorbeeld kom 'n onderwerpskakel wat herinner aan dié van die konsekutief in die werkwoord gwa felago voor. Die werkwoord neem ook die relatiefsuffiks -go.

Die werkwoord gwa felago kan nie in die sogenaamde kondisionale modus wees nie aangesien die werkwoord op die konjunktief mola volg. In Hoofstuk 3, par.3.3 word aangetoon dat mola nie 'n

werkwoord wat kondisie uitdruk, kan voorafgaan nie. Semanties druk die werkwoord gwa felago in elk geval ook nie 'n kondisie uit nie.

In die volgende voorbeeld neem 'n subjunktiewe werkwoord die relatiewe -go:

- (40) "Aowaa! Se mo galefeng, tlogelang
ngwana yo a re lomego tsebe, ..."
(Maredi, 1982: 45 - eie onderstreping)
- ' "Nee! Moenie vir hom kwaad word nie,
los hierdie kind sodat hy vir ons kan
vertel ..." '

Uit die voorafgaande is dit duidelik dat daar nog nie uitsluitel bestaan oor die gebruik van die sogenaamde relatiefsuffiks -go/-ng in Noord-Sothowerkwoorde nie, veral as in gedagte gehou word dat dit nie net die situatief en relatief is wat hierdie agtervoegsel kan neem nie.

1.1.4.2.2 Die situatief en relatief as twee outonome modi

Daar is ook grammatici wat ten spyte van die morfologiese ooreenkomste tussen die situatief en relatief, dié twee werkwoordkategorieë sistematies as aparte modi hanteer. Kock sê die volgende hieromtrent:

Die slotsom waartoe dus gekom moet word, is dat die relatiewe werkwoord tot 'n afsonderlike modus behoort, wat met die situatief dié eienskappe deel dat dit tye onderskei en soortgelyke negatiewe vorme het. (Kock, 1984: 43)

1.1.4.3 Samevatting

Uit die voorafgaande bespreking is dit duidelik dat grammatici reeds heelwat ondersoek ingestel het na morfologiese kenmerke van die situatief. Uit hierdie ondersoek het hulle ook verbande tussen die situatief en indikatief, enersyds, en die situatief en relatief, andersyds ingesien. Desondanks blyk daar steeds meningsverskille by navorsers te bestaan wat betref die modale outonomie van die situatief vanuit 'n suiwer morfologiese oogpunt beskou. Daar is ook voorlopig aangetoon dat die morfologiese verbande tussen die situatief en ander modi dalk wyer strek as net met die indikatief en relatief. Teen hierdie agtergrond blyk dit geregverdig te wees om die morfologie van die situatiewe werkwoord opnuut te ondersoek. In dié opsig sal die aandag later in die studie spesifiek bepaal word by:

- (a) die gebruik van die 'relatiefsuffiks' -go/-ng in die situatief
- (b) die weglating van die kwalifikatiewe partikel in sekere werkwoordelike relatiefkonstruksies.

1.2 Semantiese kenmerke

1.2.1 Die betekenis van die situatief

Die algemene beskouing oor die semantiese kenmerke van die situatief is dat die werkwoord 'n handeling uitdruk wat gelyktydig met 'n ander handeling plaasvind. In Afrikaans kan dit met die deelwoord vertaal word, byvoorbeeld, 'sittende' of 'lopende'. Soos in:

(41) Monna o ja a dula.

'Die man eet sittende.'

of

(42) Monna o ja a sepela.

'Die man eet lopende.'

Volgens Van Eeden (1956: 309) druk die 'teenwoordige tydvorms' van die situatief wat soos 'n deelwoord optree, 'dikwels 'n handeling uit wat saamval of gelyktydig plaasvind met dié van die hoofsin.' Van Eeden sluit die statiewe vorm van werkwoorde ook in by die 'teenwoordige tydvorms'.

Ondersoek het getoon dat Van Eeden se beskouing in die meeste gevalle ook vir Noord-Sotho geld. Vergelyk die volgende voorbeeld:

(43) "A ke mangwalo ale gape naa?" Dina
a botšiša a sega. (Kgatle, 1977: 22 -
eie onderstreping)

' "Is dit weer daardie briewe?" vra
Dina laggende.'

en

(44) O hwetša Dina a mo lebeletše. (Kgatle,
1977: 47 - eie onderstreping)

'Hy vind Dina kykende na hom.'

In (43) druk die situatiewe werkwoord in die onvoltooide tyd, a sega, 'n handeling uit wat saamval met die handeling uitgedruk deur die werkwoord van die hoofsin, naamlik a botšiša. So ook, druk die statiewe situatiewe werkwoord a mo lebeletše in (44) 'n handeling uit wat saamval met die handeling wat deur die werkwoord o hwetša in die hoofsin uitgedruk word.

Situatiewe werkwoorde in die voltooide tyd en toekomstige tyd kan egter ook 'n handeling uitdruk wat saamval of gelyktydig

plaasvind met 'n ander handeling. Hierdie tipes situatiewe werkwoorde kom egter baie minder in die literatuur voor:

(45) Ke mmone a rekile mmotoro.

'Ek het hom gesien nadat hy die motor gekoop het/terwyl hy die motor gekoop gehad het.'

en

(46) Re ba bone ba tlo gama.

'Ons het hulle gesien terwyl hulle op die punt gestaan het om te gaan melk.'

'n Belangrike verskynsel het aan die lig gekom ten opsigte van hierdie tipe situatiewe werkwoorde wat handeling uitdruk wat saamval met ander handeling. Wanneer die konjunktief ge voor sodanige situatiewe werkwoorde ingevoeg word, bring dit 'n betekenisverandering in die sin teweeg. Die betekenis van die situatiewe bysin verander naamlik van dié van gelyktydigheid van handeling na 'n temporaal-kondisionale betekenis. Die term 'temporaal-kondisionaal' impliseer dat daar aan 'n kondisie voldoen moet word op die tydstip dat 'n ander handeling voltrek word of geldend is. Vergelyk:

(47) Monna o ja a sepela.

'Die man eet lopende.' (Dit wil sê die handeling word gelyktydig voltrek.)

(48) Monna o ja ge a sepela.

'Die man eet slegs wanneer/indien hy loop.' (Dit wil sê die loper is 'n uitdruklike voorwaarde vir die etery wat slegs plaasvind op die tydstip dat daar aan die kondisie voldoen word.)

In die lig van die voorafgaande blyk 'n ondersoek na die semantiese verbande tussen die situatiewe konjunktief en die situatiewe werkwoord noodsaaklik te wees. Daar sal later in die studie in besonder op dié verbande ingegaan word ten einde agter die semantiese faktore te kom wat die distribusie van konjunktiewe met betrekking tot situatiewe werkwoorde beheer. Vervolgens word daar egter gelet op wat ander navorsers oor dié aangeleentheid sê.

1.2.2 Die invloed van konjunktiewe op die betekenis van die situatief

Louwrens (1976: 40) toon aan dat daar 'n leemte in grammatici se werk oor die situatief bestaan deurdat hulle nie genoegsaam aandag gee aan die voorwaardes waaronder situatiewe bysinne by hoofsinne ingelyf word nie. Hy sê ook dat grammatici nie 'n duidelike en konsekwente interpretasie gee van die faktore wat die gebruik van sekere voegwoorde (konjunktiewe) voor situatiewe werkwoorde bepaal nie. Hy verwys in hierdie verband na Doke se siening oor die konjunktiewe wat situatiewe voorafgaan. Doke (1973: 190) sê, met betrekking tot Zulu, dat situatiewe wat op die konjunktiewe uma, nxa, lapho, ngokuba, ens., volg, deskriptiewe bysinne is. Volgens Louwrens se interpretasie bedoel Doke hiermee dat die konjunktief 'n deskriptiewe karakter aan die bysin verleen. Louwrens wys verder daarop dat 'n situatiewe bysin wat nie deur 'n konjunktief voorafgegaan word nie, volgens Doke se standpunt dus nie noodwendig 'n deskriptiewe funksie hoef te hê nie - 'n siening wat kennelik onaanvaarbaar is.

Doke e.a. (1974: 462, 464) en Cole (1975: 454, 456) meen verder dat die konjunktiewe wat situatiewe inlei, aan die situatiewe bysin 'n temporale en/of kondisionale karakter verleen. Hulle verstrek in dié verband voorbeelde soos die volgende:

Temporale bysinne

Tswana: (Cole, 1975: 454)

(49) Retlababolêlêla fa batla.

'We shall tell them when they come.'

Suid-Sotho: (Doke en Mofokeng, 1974: 462)

(50) Kē-tla-tsamaĕa ha u-ē-tla kōanō.

'I shall go when thou comest here.'

Kondisionale bysinne:

Tswana: (Cole, 1975: 457):

(51) Fa akampotsa ketlammolêlêla.

'If he should ask me, I shall tell him.'

Suid-Sotho: (Doke en Mofokeng, 1974: 465)

(52) Ha a-ka-ĕa sēkolong, ō-tla-fēta
hlahlōbō.

'If he goes to school, he will pass the examination.'

Louwrens (1976: 41) merk op dat die voorbeelde waarmee Doke e.a. en Cole 'kondisionale bysinne' illustreer, almal die potensiale defisiënte werkwoordvorm -ka- insluit. Daarom meen hy dat die kondisionale implikasie wat situatiewe soms blyk te hê waarskynlik aan ander faktore toegeskryf moet word as bloot aan die gebruik van konjunktiewe.

Van Eeden (1956: 314-317) onderskei die volgende tipes konjunktiewe wat die situatief kan inlei: (a) kondisionale en/of

temporale konjunktiewe, (b) temporale konjunktiewe, (c) kousale of oorsaaklike konjunktiewe, (d) konsessiewe of toegewende konjunktiewe en (e) komparatiewe of vergelykende konjunktiewe. Hy gee egter nie 'n duidelike uiteensetting van die betekenisverskille wat tussen situatiewe sonder konjunktiewe en situatiewe met konjunktiewe bestaan nie. Hieroor maak hy die volgende opmerking:

Dit mag, oppervlakkig beskou, voorkom of daar eintlik geen ooreenkoms of verband is nie tussen die twee belangrike gebruike van die partisipiale modus wat in die voorafgaande paragrawe bespreek is, nl. dié waar dit (sonder 'n konjunksie) op 'n partisipiale wyse aangewend word en dié waar dit na sekere konjunksies wat vry vertaal word deur as, wanneer, ens., optree in kondisionale sinne, en dies meer. Tog is daar, altans in sommige gevalle, 'n duidelike semantiese en funksionele ooreenstemming tussen hierdie twee gebruike.

Dit blyk veral uit sinne bevattende die partisipiale modus waarin 'n konjunksie òf gebruik òf weg-gelaat kan word, sonder dat dit 'n noemenswaardige betekenisverskil in so 'n sin meebring. (Van Eeden, 1956: 317)

Hy sê ook:

Dit is wel waar dat daar in die (vrye) Afrikaanse of Engelse weergawe 'n betekenisverskil is of kan wees tussen gevalle waar die partisipiale modus sonder en dié waar dit met 'n konjunksie gebruik word. In Zoeloe bestaan sulke verskille egter nie, of altans nie in dieselfde mate of sin nie, soos die voorbeeld hierbo aandui. (Van Eeden, 1956: 318)

Dit is waarskynlik die rede waarom hy nie die voorbeelde vertaal nie. Die voorbeelde waarna hy hier verwys is, onder andere, die volgende:

(53) Ngangena ngiwuqedile umsebenzi.

of

- (54) Ngangena nxa ngiwuqedile umsebenzi,

en

- (55) Ngingamaqhawe yini nibaleka kanjalo?

of

- (56) ... uma nibaleka kanjalo. (Van Eeden, 1956: 317 - onderstreping deur my)

In hierdie ondersoek is bevind dat konjunktiewe nie na willekeur voor situatiewe werkwoorde ingevoeg of weggelaat kan word sonder dat 'n betekenisverandering intree nie. Daar is naamlik vasgestel dat die konjunktief soms (a) opsioneel is, (b) glad nie gebruik mag word nie; en (c) glad nie weggelaat mag word nie. Op dié aangeleenthede word later in besonderhede ingegaan. Voorlopig word met enkele voorbeelde volstaan:

(a) **Die opsionele gebruik van die konjunktief:**

- (57) E šetše e le dibekenyana a thomile
go kukela godimo. (Mminele, s.j.: 44 -
eie onderstreping)

'Dit is nou reeds 'n paar weke sedert
hy begin het om te drink.'

en

- (58) E šetše e le dibekenyana ge a thomile
go kukela godimo.

'Dit is nou reeds 'n paar weke sedert
hy begin het om te drink.'

(b) **Die verpligte weglating van die konjunktief**

- (59) Bjale ge, Setaseng se sengwe go be go
le moruti yo mošweu a bitswa Rev. Theo-
dor Schultz. (Ramaila, 1974: 18 - eie
onderstreping)

'By 'n sekere sendingstasie was daar 'n blanke predikant wat dominee Theodor Schultz genoem word (/genaamd dominee Theodor Schultz).'

In hierdie voorbeeld kan geeneen van die konjunktiewe voor die situatiewe werkwoord a bitšwa ingevoeg word nie.

(c) **Verpligte gebruik van die konjunktief:**

- (60) O se ke wa makala ge o sa mo hwetše. (Palaki Tsebe, s.j.: 75 - eie onderstreping)

'Jy moenie verbaas wees indien jy hom nie kry nie.'

In voorbeeld (60) kan die konjunktiewe woord ge nie weggelaat word nie.

1.2.3 **Die semantiese verband tussen die situatief en die kondisionalis**

Uit hierdie ondersoek blyk dit dat daar moontlik 'n semantiese verband tussen die sogenaamde kondisionalis en die situatief bestaan. Soos sommige situatiewe, druk die kondisionalis ook 'n kondisie of voorwaarde uit, byvoorbeeld:

- (61) Bose bo hwafeng wa tsikinywa o a sega. (Maditsi, 1980: 44 - eie onderstreping)

'Die genot lê in die armholte word jy gekielie, lag jy.'

- (62) Wa bona Morekhu a sepela, o tsebe gore Morekhu o go bone kgale. (Shai-Ragoboya, 1980: 73 - eie onderstreping)

'Indien jy Morekhu sien loop, dan weet jy dat Morekhu jou lankal al gesien het.'

In voorbeelde (61) en (62) is wa tsikinywa en wa bona ... in die kondisionale modus. Volgens die proefpersone wat in die ondersoek geraadpleeg is, kan wa tsikinywa ... en wa bona ... wel vervang word met werkwoorde in die situatiewe modus wat die defisiënte werkwoordvorm -ka- insluit sonder dat die betekenis verander. Uit die ondersoek het dit geblyk dat daar wel 'n verskil tussen dié twee vorme bestaan wat klaarblyklik toegeskryf kan word aan die graad van waarskynlikheid dat aan sodanige kondisie voldoen gaan word. Wat die kondisionalis betref, huldig Louwrens die standpunt dat daar moontlik 'n egte kondisionale modus in Noord-Sotho onderskei kan word op grond van die werkwoord se vormkenmerke, betekenis en sintaktiese distribusie. Hy sê die volgende:

Ook wat Noord-Sotho betref, word die kondisionalis nêrens formeel as 'n outonome modus onderskei nie. Tog is enkele voorbeelde in M.J. Madiba se Nkotsana aangetref wat, as gevolg van die werkwoord se vormkenmerke, sy betekenis en sintaktiese distribusie, moontlik as 'n egte kondisionale modus in Noord-Sotho gewaardeer kan word. Hierdie aangeleentheid behoort verder ondersoek te word, en voorlopig word slegs voorbeelde daarvan verstrek. (Louwrens, 1976: 52)

Hy gee die volgende voorbeeld ter illustrasie:

- (63) "Batho ba batho bao ba gobetšeng le
bao ba hwileng molato o godimo ga hlogo
yaka (sic). Ke mo tlaišegong ye kgolo.
Fela Modimo o gona, o tlo šala le lena
ge ka sepela goba o tlo dira gore re
bonane gape ge ka phela.

Hle le ntshwareleng. Botša Reneilwe
bjalo. Ge ka ya, botho bjo o ntirileng
ka bjona hle bo fetela mosading wouwe
waka (sic) le baneng." (Madiba, 1984: 67)

"Mense van diegene wat seergekry het, en
diegene wat dood is, die moeilikheid is op
my hoof. Ek is in groot moeilikheid. Maar

die Here bestaan, hy sal met julle wees
indien ek sou heengaan, so nie sal hy maak
dat ons mekaar weer sien indien ek sou
oorleef.

Vergewe my tog. Sê ook vir Reneilwe so.
Indien ek sou heengaan, moet jy die goeie
wat jy altyd aan my gedoen het, tog laat
 oorgaan na daardie vrou van my en die
 kinders." '

Louwrens het in Lobedu voorbeelde aangetref wat die semantiese verband wat daar tussen die kondisionalis en situatief bestaan bevestig. Hier is veral die situatiewe konjunktief ge en die morfeem -khe- van deurslaggewende belang. Hy sê die volgende:

Tydens navorsing wat in die Lobedugebied onderneem is, is die volgende voorbeeld teëgekom wat ook 'n gebruiksgeval van die kondisionalis in Sotho verteenwoordig.

(64) Wa-khe-boa ka matshô o-tle le fôla.

'Indien jy môre sou terugkom, moet jy
 tabak saambring.'

Hoewel die onderwerpskakel in sowel die Noord-Sotho as die Lobeduvorbeelde sterk herinner aan dié van konsekutiewe werkwoorde, is die verband tussen die kondisionalis en die situatief in beide tale duidelik. In Noord-Sotho blyk dit uit die optrede van die (situatiewe) voegwoord gê voor die kondisionale werkwoord. In Lobedu weer, word die verband tussen die kondisionalis en die situatief verrai deur die morfeem -khe- wat 'n merker van situatiewe werkwoorde in dié taal is. Dit is belangrik om daarop te let dat die ortografiese inkleding van die Lobeduvorbeeld hierbo nie verteenwoordigend van Lobedu se fonetiese sisteem is nie. (Louwrens, 1976: 53).

Van Wyk (1986: 172) noem die moontlikheid dat die sogenaamde kondisionalis waarskynlik as 'n konsekutiewe vorm van die

situatief gesien kan word. Hy maak hierdie afleiding op grond van sy bevinding dat daar 'n konsekatiewe vorm van die relatief bestaan. Vir die doel van hierdie studie kon daar nie verder op hierdie beskouing ingegaan word nie omdat die genoemde publikasie te laat onder die skryfster se aandag gekom het.

Van Eeden (1956: 603) bespreek 'n kondisionale konstruksie vir Zulu, alhoewel daar volgens hom nie 'n 'bepaalde' kondisionale modus in Zulu voorkom nie. Hy toon ook 'n verband aan tussen die situatief en die 'kondisionale konstruksie' wanneer hy sê dat veral die situatief in die sogenaamde 'protase' (sic) of die 'kondisionele' sin van die kondisionale konstruksie voorkom. Met protase bedoel hy die gedeelte van die sin wat die voorwaarde verwoord ongeag die posisie daarvan in die sin. Hy sê ook dat die kondisionale sinne gewoonlik ingelei word deur die konjunksies uma en ukuba soos in die volgende voorbeelde:

(65) Uma ushelela lapha uzolimala.

'As jy hier gly sal jy seerkry.'

(66) Uyogula uma uphuza lamanzi.

'Jy sal siek word as jy hierdie water drink.'

In (65) is uma ushelela lapha die protase en word dit ingelei deur die konjunktief uma, en gaan dit die apodose (sic) of konklusiedeel uzolimala vooraf, terwyl die protase in die tweede voorbeeld ná die apodose uyogula, verskyn. Uma ushelela lapha ... en uma uphuza lamanzi ... verwoord voorwaardes en is daarom 'kondisionale' sinne. Die kondisionalis is dus vir Van Eeden suiwer 'n semantiese begrip; dit het nie unieke morfologiese en sintaktiese kenmerke wat dit van byvoorbeeld die situatief onderskei nie.

Cole onderskei vir Tswana 'kondisionale tye' waarvan die meeste saamgestelde tye is wat deur die gebruik van die defisiënte werkwoordvorm -ka- gekenmerk word. Vergelyk die volgende voorbeelde:

- (67) Fa akabô atsilê, renê rekabô
 refêditsê tirô jaanong. (If he had
 come, we would have completed the work
 by now). (Cole, 1975: 267)

Dit is opvallend dat die voorbeelde wat Cole in hierdie verband gebruik almal die defisiënte werkwoordvorm -ka- insluit. Hy merk trouens op dat -ka- 'n tipiese vormlike kenmerk van die kondisionale tye is.

Die moontlikheid dat situatiewe bysinne kondisie of voorwaarde kan uitdruk, behoort vir Noord-Sotho ondersoek te word. Verder moet die semantiese verband tussen die situatief en die kondisionalis in perspektief gestel word.

Op semantiese vlak verdien die situatief dus verdere ondersoek, in besonder wat betref: (a) die betekenis van situatiewe wat sonder konjunktiewe optree, (b) die invloed van konjunktiewe op die betekenis van situatiewe, (c) die semantiese verband tussen die situatief en die kondisionalis en (d) die semantiese verband tussen die situatief en die werkwoordelike relatief. Die sintaktiese kenmerke van situatiewe word vervolgens aan die hand van die bestaande literatuur bespreek.

1.3 Sintakties

Sinne met situatiewe werkwoorde word allerweë as bysinne beskou. Grammatici bespreek hierdie bysinne sintakties oorwegend aan die hand van die volgende:

- (a) situatiewe met konjunktiewe,
- (b) situatiewe sonder konjunktiewe,
- (c) situatiewe as relatiewe bysinne,
- (d) situatiewe as komplemente van hulpwerkwoorde en
- (e) die sintaktiese verband tussen die situatiewe bysin en die hoofsin.

In hierdie studie word oorwegend aan (a) en (b) aandag gegee, ofskoon aspekte rakende (c), (d) en (e) ook van nader betrag sal word.

1.3.1 Situatiewe met konjunktiewe

Grammatici tref wel 'n onderskeid tussen situatiewe bysinne wat deur konjunktiewe ingelei word en dié sonder konjunktiewe. Hulle laat hulle egter nie uit oor die faktore wat die gebruik van konjunktiewe saam met die situatief beheer nie.

Ziervogel e.a. (1978: 86) noem die volgende as konjunktiewe wat die situatiewe bysin in Noord-Sotho kan inlei: ge, eitše, mohla, mo, en e re. Volgens hom beteken dié konjunktiewe almal 'as', 'toe', 'wanneer' of 'terwyl'. Hiernaas noem hy ook go thoma en go tloga (vanaf of sedert), go fihlela (totdat), pele ga ge (voordat), le ge (hoewel, nietemin) en ka ge (omdat). Verder sê hy dat die meeste van hierdie konjunktiewe, uitgesonderd mohla (wat 'n naamwoord is), mo en sy afleidings (wat kwalifikatiewe partikels is) en ge, eintlik werkwoorde is.

Uit die ondersoek wat vir hierdie studie onderneem is het voorbeelde soos die volgende na vore gekom:

- (68) "Monnanyanatena, gore o belegwa
ke mmago o ile wa bona kae peu ya
lentšu? ..." (Nchabeleng, 1972: 66, 67 -
eie onderstreping)

' "Veragtelike vent, waar het jy die saad van die woord gesien sedert jy deur jou ma gebaar is? ..." '

Uit bogenoemde voorbeeld blyk dit op semantiese en morfologiese gronde dat die konjunktief gore ook 'n situatiewe bysin kan inlei in welke geval dit die betekeniskonnotasie 'sedert' het in plaas van 'dat' of 'sodat' wat gewoonlik met gore verbind word.

Volgens die proefpersone kan die konjunktief gola (as variant van mola) ook die situatiewe bysin inlei. Voorts kan gola dikwels as plaasvervanger vir mola en ge gebruik word. Vergelyk die volgende voorbeeld:

- (69) O re'ng o ipotokile ka mo mola baeng
ba dutše ba le tee ka kua? (Kgatlé,
1977: 33 - eie onderstreping)

'Hoekom het jy jouself hier afgesonder terwyl die gaste daar alleen sit?'

In (69) kan gola die konjunktief mola vervang sonder dat dit 'n betekenisverandering in die sin veroorsaak.

Daar is dus waarskynlik meer konjunktiewe in Noord-Sotho waarop situatiewe bysinne kan volg as dié wat Ziervogel e.a. (1978: 86) noem. Lombard (1985: 181) gee ook eupša en empa aan as konjunktiewe wat situatiewe bysinne kan inlei. Hy interpreteer egter nie dié konjunktiewe semanties nie.

In hierdie studie sal besondere aandag gegee word aan konjunktiewe wat inleidend tot situatiewe bysinne kan optree. Daar sal ook, in aansluiting by die semantiese implikasie wat die gebruik of die weglating van konjunktiewe meebring, gekyk word na (a) die opsionele gebruik van 'n konjunktief voor 'n situatiewe bysin, (b) die verpligte weglating van so 'n konjunktief en, (c)

die verpligte gebruik van 'n konjunktief voor 'n situatiewe bysin.

1.3.2 Situatiewe sonder konjunktiewe

Cole (1975: 450) wys daarop dat 'participial predicates' opeenvolgend sonder konjunktiewe gebruik kan word soos byvoorbeeld in die volgende geval:

- (70) Selemo, banna kwamasimo, balema,
batlhagola, baleta dinônyane.

(In summer they live at the fields,
ploughing, weeding and scaring birds)
(Cole, 1975: 450)

Doke sê die volgende omtrent die gebruik van die situatiewe bysin sonder 'n konjunktief:

The various present tenses are used in participial sense after present, past or future verbs, e.g.:

- (71) Wa:hamba ekhala

(He went crying)

- (72) Uhamba ekhala

(He goes crying)

- (73) Uzohamba ekhala

(He will go crying)
(Doke, 1973: 190)

Kruger (1971: 110) beskou situatiewe en relatiewe werkwoorde as werkwoorde wat in twee verskillende sintaktiese verbande optree, naamlik (a) wanneer dit 'as 'n werkwoord as sodanig gebruik

word' en hoofsaaklik sonder die morfeem -ng of -go voorkom en (b) wanneer die werkwoord 'in verband met 'n antesedent, hetsy as onderwerp of as voorwerp gebruik' voorkom, en waar die -ng/-go gewoonlik gebruik word. Hier is dus sprake van 'n bepaalde vorm van morfologiese markerings deur die agtervoegsels -ng/-go. Met die term 'antesedent' bedoel Kruger hier 'die naamwoord/voornaamwoord wat deur die werkwoord bepaal of omskryf word'.

Kruger beskou die relatief nie as 'n woord nie, maar as 'n woordgroep wat bestaan uit die 'kwalifikatiewe partikel' (hy praat van 'n demonstratief) en 'n werkwoord. Wanneer die relatiewe werkwoord met die 'kwalifikatiewe partikel' voorkom, soos byvoorbeeld in:

- (74) ... ba ba bolelago ...,
'... hulle wat praat ...'

verwys Kruger daarna as 'n relatiefkonstruksie. Indien die werkwoord sonder die kwalifikatiewe partikel voorkom, noem hy dit gewoonweg 'n partisipialis of situatief, byvoorbeeld:

- (75) ... a sepelago ...
'... indien/terwyl hy loop ...'

Die gebruik van situatiewe bysinne wat nie deur konjunktiewe ingelei word nie verdien in die lig van dit wat hierbo gesê is, verdere ondersoek.

Samevattend kan die doelwitte wat op sintaktiese vlak vir hierdie studie voor oë gehou word soos volg geformuleer word:

- . Om vas te stel watter konjunktiewe situatiewe bysinne

kan inlei. In besonder sal gelet word op die implikasies - sintakties en andersins - wat die weglating van sodanige konjunktiewe in bepaalde gebruiksgevalle meebring.

- . Om die sintakties-semantiese verhouding te ondersoek wat daar tussen die hoofsin en die situatiewe bysin bestaan in gevalle waar konjunktiewe in die situatiewe bysin afwesig is. Hier sal vasgestel word of konjunktiewe in bepaalde gebruiksgevalle wel ingevoeg kan word, asook wat die implikasies is wat sodanige invoeging tot gevolg het.
- . Om duidelikheid te probeer verkry oor die verhouding waarin die situatiewe sintakties tot die relatief staan, en omgekeerd.

1.3.3 Insameling en ontleding van voorbeeldmateriaal

Daar is gepoog om sover moontlik voorbeelde binne toepaslike kontekste uit Noord-Sotho literêre werke te versamel. Sodanige kontekste is met behulp van die ondergenoemde moedertaalsprekers ontleed:

Mnr Malekutu Levy Bopape, tans dosent in Noord-Sotho aan UNISA en woonagtig in Soshanguve, maar afkomstig van Mamabolo,

Mnr Dominic Mamahlo Kgobe, dosent in Noord-Sotho aan UNISA. Hy is 'n boorling van die Bochum-omgewing wat vroeg in sy lewe na Mabopane verhuis het,

Mnr Axon Malumane, voorheen Noord-Sotho dosent aan UNISA, afkomstig van Bosbokrant-omgewing; en

Mnr Steve Maje Serudu, dosent in Noord-Sotho aan UNISA, woonagtig in Mamelodi vir die afgelope twintig jaar, oorspronklik afkomstig van Zebediela.

1.3.4 Toeligting van enkele terme

Die term 'situatief' word bo 'partisipiaal' verkies, aangesien die term 'partisipiaal' streng gesproke slegs na werkwoorde verwys wat gelyktydigheid van handeling verwoord. Uit die studie het dit geblyk dat 'situatiewe' werkwoorde ook, onder andere, kondisies kan uitdruk en dus nie altyd suiwer 'partisipiaal' optree nie.

Die terme 'konjunktief', 'konjunktiewe woord' en 'konjunktiewe woordgroep' word bo die term 'voegwoord' verkies, aangesien woordgroepe soos go tloga ge en bjalo ka ge ook konjunktief kan optree, ofskoon hulle nie morfologies as (voeg-)woorde beskou kan word nie.

'Betekeniskonnotasie' word in hierdie studie gebruik om te verwys na die semantiese konnotasies of nuanses wat moedertaalsprekers in 'n gegewe konteks aan 'n bepaalde linguistiese struktuur heg. Dikwels word 'betekeniskonnotasie' en 'vertalingsekwivalent' sinoniem gebruik omdat betekeniskonnotasies selde anders verwoord kan word as juis deur middel van die Afrikaanse vertalingsekwivalent vir 'n bepaalde Noord-Sotho taalverskynsel.

1.3.5 Organisasie van materiaal

Die res van die verhandeling is soos volg in 'n verdere ses hoofstukke georganiseer volgens die aspekte van die situatief wat ondersoek word:

Hoofstuk 2: Die konjunktief ge.

Hoofstuk 3: Die konjunktief mola/gola.

Die twee konjunktiewe ge en mola/gola is die mees algemene konjunktiewe wat situatiewe werkwoorde voorafgaan. As gevolg van die hoë gebruiksfrekwensie van hierdie konjunktiewe, asook die komplekse aard van hulle betekenis, is daar heelwat materiaal uit die literatuur versamel. Gevolglik word dié konjunktiewe in aparte hoofstukke behandel, veral omdat daar boonop opvallende semantiese verskille tussen hulle bestaan.

Hoofstuk 4: Die konjunktiewe gore, goba, mohla(ng), eupša/empa, fela, ka gobane, gomme en ka fao.

As gevolg van die laer gebruiksfrekwensie van hierdie konjunktiewe is daar 'n baie kleiner datakorpus wat bespreek word, en kan hierdie konjunktiewe in een hoofstuk gehuisves word. Semanties gesien is hierdie konjunktiewe ook meer homogeen en minder kompleks as die konjunktiewe ge en mola.

Hoofstuk 5: Die konjunktiewe woorde en woordgroepe go tloga, go thoma, go fihla/fihlela, ka morago ga ge, pele/pele ga ge, bjalo ka ge, erile/eitše en ander vorme, ke ge, le ge en ka ge.

Hierdie konjunktiewe woorde en konjunktiewe woordgroepe word in een hoofstuk bespreek omdat hulle almal saam met ge kan en dikwels moet optree.

Hoofstuk 6: Situatiewe werkwoorde wat nie deur konjunktiewe voorafgegaan word nie.

Hoofstuk 7: Samevatting.

2.7 Inleiding

Die hoofdoel van hierdie hoofstuk is om die belangrikste bevindinge van die studie te samevat. Hierdie hoofstuk is opgebou uit verskeie afdelings, wat die leser in staat stel om die studie te verstaan en te evalueer. Die hoofdoel van hierdie hoofstuk is om die belangrikste bevindinge van die studie te samevat.

Die hoofdoel van hierdie hoofstuk is om die belangrikste bevindinge van die studie te samevat. Hierdie hoofstuk is opgebou uit verskeie afdelings, wat die leser in staat stel om die studie te verstaan en te evalueer.

Die hoofdoel van hierdie hoofstuk is om die belangrikste bevindinge van die studie te samevat. Hierdie hoofstuk is opgebou uit verskeie afdelings, wat die leser in staat stel om die studie te verstaan en te evalueer.

Die hoofdoel van hierdie hoofstuk is om die belangrikste bevindinge van die studie te samevat. Hierdie hoofstuk is opgebou uit verskeie afdelings, wat die leser in staat stel om die studie te verstaan en te evalueer.

Die hoofdoel van hierdie hoofstuk is om die belangrikste bevindinge van die studie te samevat. Hierdie hoofstuk is opgebou uit verskeie afdelings, wat die leser in staat stel om die studie te verstaan en te evalueer.

Die hoofdoel van hierdie hoofstuk is om die belangrikste bevindinge van die studie te samevat. Hierdie hoofstuk is opgebou uit verskeie afdelings, wat die leser in staat stel om die studie te verstaan en te evalueer.

H O O F S T U K 2

DIE KONJUNKTIEF GE

2.1 Inleiding

Die konjunktief ge (waarvan die variant ga is), het die hoogste gebruiksfrekwensie van die konjunktiewe wat situatiewe bysinne kan inlei. Ge kan ook in woordgroepe optree wat situatiewe bysinne voorafgaan, byvoorbeeld, ke ge, le ge, pele ga ge, ensovoorts. Die funksie wat ge in sodanige woordgroepe het, word later in Hoofstuk 5 bespreek. In hierdie hoofstuk word daar gekonsentreer op die betekenis van ge waar dié konjunktief as sodanig 'n situatiewe bysin inlei.

Die term 'betekenis' moet hier nie verkeerdelik geïnterpreteer word as sou daarmee die betekenis van ge as (eenledige) woord bedoel word nie.

Die betekenisaspekte van die konjunktief ge het die volgende vertalingsekwivalente; 'toe', 'wanneer', 'gewoonlik (herhaaldelik) wanneer', 'as', 'indien', 'dat' en 'sedert'.

Ge is 'n konjunktief wat primêr die funksie het om twee sinstipes waarvan een altyd 'n werkwoord in die situatiewe modus bevat, met mekaar te verbind. Vergelyk byvoorbeeld:

(a) Die kombinasie van 'n indikatief en 'n situatief in

(76) Ke tlo ba botša ge ba boa.

'Ek sal hulle vertel wanneer hulle terugkeer.'

(b) Die kombinasie van 'n subjunktief en 'n situatief in

(77) Ke tlo ba botša gore ba boe ge o fihla.

'Ek sal hulle sê dat hulle moet terugkeer
wanneer jy arriveer.'

Deur die aanwending van ge word die handeling wat die situatiewe werkwoord uitdruk dus in 'n besondere semantiese verhouding gebring met die handeling wat deur die voorafgaande werkwoord (in voorbeelde (76) en (77)) uitgedruk word. Omdat ge hierdie verhouding tussen twee handelinge stig, moet daar onder die 'betekenis van ge' niks anders verstaan word nie as die semantiese relasie wat ge stig tussen twee werkwoorde waarvan die een altyd in die situatiewe modus verskyn.

Navorsing wat vir die doel van hierdie verhandeling onderneem is, het getoon dat dié semantiese relasies in drie hoofkategorieë verdeel kan word, naamlik: temporaal, temporaal-kondisionaal en redegewend.

Hierdie terme word in die volgende paragrawe toegelig.

2.2 Die semantiese kategorie 'temporaal'

Met temporaal word nie grammatiese tyd soos 'voltooid' of 'onvoltooid' bedoel nie. Dié term word gebruik om te dui op die tydsverloop tussen die moment waarop die handeling voltrek word wat die situatiewe werkwoord uitdruk, enersyds, en die voltrekking van 'n ander handeling of die spesifisering van 'n moment, andersyds. Hierdie verhouding kan verduidelik word aan die hand van 'n indikatiewe sin. Die werkwoord e mo lomile in die volgende indikatiewe sin druk sonder meer 'n voltooide handeling uit:

(78) Maabane mpša e mo lomile.

'Gister het die hond hom gebyt.'

In dié voorbeeld is daar dus nie 'n aanduiding van die tydsverloop tussen die voltrekking van die handeling e mo lomile en die voltrekking van 'n ander handeling of die spesifisering van 'n ander moment nie.

In teenstelling hiermee, word die voltooide handeling in die volgende sin in verband geplaas met die moment waarop 'n ander handeling, soos uitgedruk deur 'n situatiewe werkwoord, plaasgevind het:

(79) Maabane mpša e mo lomile ge a e fa dijo.

'Gister het die hond hom gebyt toe hy
hom kos gee.'

Hier word die 'byt'-handeling nie alleen as voltooid aangebied nie; die sin verkry 'n verdere temporale konnotasie deurdat die tyd waarop die persoon gebyt is, verbind word aan 'n ander handeling naamlik die gee van die hond se kos.

Onder die semantiese hoofkategorie 'temporaal' kan twee sub-kategorieë onderskei word, naamlik, momentaan en tydsverloop.

2.2.1 Die semantiese sub-kategorie 'momentaan'

'n Eenvoudige indikatiewe werkwoord kan gebruik word om as aanknopingspunt te dien om die semantiese karakter van hierdie sub-kategorie te verduidelik. 'n Indikatiewe werkwoord soos die volgende kan ook 'n momentane semantiese karakter hê;

(80) O a lwala.

'Hy is siek.'

Hierdie werkwoord gee te kenne dat die persoon op die moment of oomblik van kommunikasie siek is. In die geval van die indikatief, bestaan die momentane in die verhouding tussen die handeling, enersyds, en die moment waarop kommunikasie plaasvind, andersyds. In voorbeeld (80) vind die handeling o a lwala op dieselfde tydstip plaas as wat die werkwoord geuiter word. Die handeling kan egter ook, byvoorbeeld, voltooid wees op die moment van kommunikasie:

(81) O se remile.

'Hy het dit gekap.'

Hierdie voorbeeld gee te kenne dat die voltooidheid van die 'kap'-handeling op die moment van kommunikasie geld.

By situatiewe werkwoorde met 'n momentane karakter daarenteen, kry die momentane semantiese aspek sy beslag deurdat die moment waarop 'n handeling voltrek word in terme van 'n situatiewe handeling gedefinieer word, en nie in terme van die tydstip waarop kommunikasie plaasvind nie, byvoorbeeld:

(82) Ka kgonthe ge setimela sela se fihla,
a bona Edwin ka fenstere, a be a akgofa
a namela, Edwin yena a sa tsebe selo.
 (Ramaila, 1974: 122 - eie onderstreping)

'Inderdaad, (op die moment) toe die trein arriveer, sien sy Edwin by die venster, sy het gou opgeklim terwyl Edwin niks weet nie.'

Die moment waarop die handeling, uitgedruk deur die konsekutiewe werkwoord a bona, plaasgevind het, word gekoppel aan die moment

waarop die handeling, soos uitgedruk deur die situatiewe werkwoord se fihla, geskied het. Vergelyk ook die volgende voorbeeld:

- (83) Ge pelo e boetše gape madulong, gwa thongwa poledišano e telele. (Ramaila, 1974: 122 - eie onderstreping)

'Op die moment toe die hart weer bedaar het, toe begin daar 'n lang gesprek.'

Die momentane semantiese karakter wat in hierdie voorbeeld tot uiting kom, kry andermaal sy beslag in die semantiese verband waarin die werkwoorde e boetše en gwa thongwa tot mekaar staan. Die moment waarop die gesprek 'n aanvang geneem het, word, met ander woorde, weer eens gedefinieer in terme van die moment van die situatiewe handeling, naamlik toe die onderwerp pelo, bedaar het.

Ten opsigte van die aard van die momentane karakter wat tussen werkwoorde bestaan, kan onderskei word tussen (a) momentaan onvoltooid en (b) momentaan voltooid, byvoorbeeld:

- (84) Ge ke batamela, ka bona gore moo moriting wa sona go dutše motho a ithekgile ka kutu ya sona. (Ramokgopa en Motuku, 1979: 3 - eie onderstreping)

'(Op die moment) toe ek naderkom, sien ek daar in sy skaduwee sit 'n mens teen die stam gestut.'

- (85) Ge ba sa bolela ba bona batho ba babedi ba theoga leotwana. (Palaki Tsebe, s.j.: 81 - eie onderstreping)

'(Op die moment) toe hulle nog praat, sien hulle twee mense van 'n fiets klim.'

Vergelyk egter hierteenoor

- (86) Lesibana a mo kwiša matswele, a mo raga
ka dieta, gomme ge a wetše fase a mo tlogela,
a ya go tseya (sic) leotwana la gagwe. (Palaki
Tsebe, s.j.: 82 - eie onderstreping)

'Lesibana slaan hom toe, toe skop hy hom
met sy skoene, en (op die moment) toe hy
geval het, los hy hom en gaan vat sy fiets.'

In voorbeelde (84) en (85) word die momentane karakter soos dit tot uiting kom in die semantiese verhouding tussen die pare werkwoorde ke batamela : ka bona en ba sa bolela : ba bona beskou as onvoltooid, aangesien die handeling wat deur die situatiewe werkwoord uitgedruk word, voortduur op die moment waarop die ander handeling, dit wil sê ka bona en ba bona plaasvind.

Die situatiewe handeling ke batamela en ba sa bolela in voorbeelde (84) en (85) onderskeidelik, het reeds begin voordat die handeling ka bona en ba bona voltrek word. Die twee handeling vind dus op 'n sekere moment gelyktydig plaas, alhoewel hulle nie gelyktydig 'n aanvang neem nie.

In voorbeeld (86) daarenteen, is die handeling, wat die situatiewe werkwoord a wetše uitdruk, reeds voltooid op die moment wanneer die ander handeling, a mo tlogela, 'n aanvang neem. Die momentane aard van dié situatiewe handeling word gevolglik beskryf as momentaan voltooid.

2.2.2 Die semantiese sub-kategorie 'tydsverloop'

Soos reeds genoem, word die tydsverloop tussen handeling wat indikatiwe werkwoorde uitdruk enersyds, en die moment van kommunikasie andersyds, nie nader gespesifiseer nie. Die indikatiwe werkwoorde in die sinne

- (87) O sepetše maabane.

'Hy het gister geloop.'

- (88) O fo bolela.

'Hy praat sommer.'

- (89) Ba tlo nthuša gosasa.

'Hulle sal my môre help.'

dui slegs die voltooidheid, onvoltooidheid of toekomstigheid van die handeling aan met betrekking tot die moment van kommunikasie. Die tydsverloop tussen die tydstop waarop die handeling plaasvind enersyds; en die tydstop waarop kommunikasie geskied, andersyds, word egter nie in besonderhede gespesifiseer nie.

Hierteenoor word die tydsverloop tussen die aanvang van die situatiewe handeling, enersyds, en 'n ander gegewe moment andersyds, in die volgende sinne duidelik gespesifiseer:

- (90) Ke nywaga e meraro bjale ge Ruth a ile
nageng ya Mosambik. (Ramaila, 1974: 125 - eie
onderstreping)

'Dit is nou drie jaar sedert Ruth na
Mosambiek gegaan het.'

- (91) "E bile ga se dikgwedi ge ke mo nyetše
taurabatho." (Matsepe, 1974: 7 - eie onder-
streping)

'"Dit is nie maande sedert ek met haar
getroud is nie, my heer."'

- (92) Ke nywaga e lesomepedi lehono ge a se hlahla.
(Mminele, s.j.: 13 - eie onderstreping)

'Dit is nou twaalf jaar sedert hy dit (die

skool) lei.'

- (93) Maabane e be e šetše e le dibeke tše
pedi ge ke šoma mo.

'Dit was gister reeds drie weke sedert
ek hier werk.'

In voorbeelde (90), (91) en (92) stig die konjunktief ge 'n relasie van gespesifiseerde tydsverloop tussen die voltrekking van die handeling soos uitgedruk deur die werkwoorde a ile, ke mo nyetše en a se hlahla enersyds, en die moment van kommunikasie, andersyds. In voorbeeld (93) word dié relasie gestig tussen die voltrekking van die situatiewe handeling ke šoma, en 'n ander gespesifiseerde moment, te wete, maabane. Die tydsverloop word gespesifiseer deur omskrywing van tyd soos Ke nywaga e meraro bjale, ga se dikgwedi, Ke nywaga e lesomepedi lehono en Maabane e be e šetše e le dibeke tše pedi. Hierdie omskrywings van tyd stig noodwendig 'n relasie van tydsverloop tussen die situatiewe handelinge enersyds, en 'n ander gegewe tydstip, andersyds.

2.3 Die semantiese kategorie 'temporaal-kondisionaal'

Met 'kondisie' word hier 'n voorwaarde bedoel wat ge, gevolg deur 'n werkwoord, uitdruk, en waaraan noodwendig eers voldoen moet word alvorens 'n handeling soos uitgedruk deur 'n ander werkwoord, kan plaasvind. Vergelyk byvoorbeeld:

- (94) Ke tlo mo lefa ge a ka nthuša.

'Ek sal hom vergoed as hy my sou help.'

waar die situatiewe werkwoord a ka nthuša 'n voorwaarde is vir die voltrekking van die handeling soos uitgedruk in die werkwoord ke tlo mo lefa. By situatiewe werkwoorde wat kondisie uitdruk, is daar ook van 'n temporale konnotasie sprake, in so verre die handeling wat onderhewig is aan die gestelde kondisie, voltrek

word of geldend word op die moment wanneer aan die kondisie voldoen is. Op grond van hierdie temporale konnotasie is daar twee semantiese fasette wat na vore kom, te wete:

. herhaaldelike-temporale kondisie, en

. nie-herhaaldelike-temporale kondisie.

Met herhaaldelike-temporale kondisie word bedoel dat dit nie 'n eenmalige kondisie is waaraan voldoen moet word alvorens 'n ander handeling kan plaasvind nie. In hierdie geval word 'n sekere handeling telkens voltrek wanneer daar voldoen word aan 'n spesifieke kondisie. Die herhaaldelike aard van die situatiewe handeling word hier verder gespesifiseer deur bepalers van tyd soos neng le neng, ka mehla, ensovoorts. Vergelyk die volgende:

- (95) Neng le neng ge ba bolela ka yena,
ba no re: "Principal". (Ramaila, 1974: 148
 - eie onderstreping)

'Gewoonlik (herhaaldelik, enige tyd) wanneer hulle van hom praat, sê hulle net "Principal".'

en

- (96) Lehono ba bolela fase, mme neng le neng ge
a tsena ka mo go bona, ba a homola.
 (Ramaila, 1974: 111 - eie onderstreping)

'Vandag praat hulle sag en gewoonlik (herhaaldelik) wanneer hy by hulle inkom, bly hulle stil.'

Die handeling wat die situatiewe werkwoorde ba bolela en a tsena in voorbeelde (95) en (96) verwoord, is dus kondisies waaraan noodwendig voldoen moet word alvorens die handeling wat die indikatiewe werkwoorde ba no re en ba a homola onderskeidelik uitdruk, kan plaasvind. Hierdie voorbeelde impliseer dat die

handelinge herhaaldelik voltrek word wanneer aan die kondisies waaraan hulle onderhewig is, voldoen word.

Met die term nie-herhaaldelik - temporaal - kondisionaal word kondisies geïmpliseer wat nie herhaaldelik gestel word nie. Enersyds, sal 'n bepaalde kondisie, byvoorbeeld, nie altyd as voorwaarde dien vir die voltrekking van 'n spesifieke handeling nie. Andersyds, hoef dié handeling nie altyd voltrek te word wanneer aan dié kondisie voldoen word nie. Vergelyk die volgende voorbeelde:

- (97) "... Eupša ge mohlomongwe mofero le meetlwa e hlogile dipelong tša bona, a di hlagolwe fa gore dijo tša lerato di mele di fepe bohle." Ke ona mafoko a Modjadji. (Franz, 1972: 33, 34 - eie onderstreping)

' "... Maar as die onkruid en dorings miskien in hulle harte opgekom het, laat dit uitgeskoffel word sodat die voedsel van liefde groei en almal voed." Dit is die woorde van Modjadji.'

- (98) O se ke wa makala ge o sa mo hwetše.
(Palaki Tsebe, s.j.: 75 - eie onderstreping)

'Jy moenie verbaas wees indien jy hom nie kry nie.'

- (99) Ge a go bona fa kgauswi, o tla botšiša a re : A ke Modjadji ka boyena na? (Franz, 1972: 9 - eie onderstreping)

'Indien hy jou hier naby sien sal hy vra: Is dit Modjadji self?'

- (100) O se lebale, morwedi wa Mudabatshindi, ge go ka tšwa lentšunyana le tee fela mo go wena, badimo ba Mudabatshindi ba tla tsebiša setšhaba. (Franz, 1972: 4 - eie onderstreping)

'Jy moenie vergeet nie, dogter van

Mudabatshindi, indien daar net een woordjie van jou kom, sal die voorvaders van Mudabatshindi die stam laat weet.'

In voorbeeld (97) word die handeling e hlogile as 'n voorwaarde gestel, en slegs wanneer daar aan hierdie voorwaarde voldoen is, naamlik, dat daar wel slegte dinge in hulle harte na vore gekom het, geld die wens of versoek, a di hlagolwe. So ook, in voorbeelde (98), (99) en (100) word die onderskeie handeling o sa mo hwetše, a go bona en go ka tšwa as kondisies gestel waaraan eers voldoen moet word alvorens die handeling o se ke wa makala, o tla botšiša en ba tla tsebiša onderskeidelik voltrek kan word. Van belang is egter dat die verhouding tussen 'n gegewe handeling en die kondisie waaraan dit onderhewig is, in hierdie gevalle nie 'n karakter van herhaling aanneem nie.

Die gebruik van kondisionale situatiewe bysinne met die potensiale defisiënte werkwoordvorm -ka- kom dikwels voor. Die hoë voorkoms van die potensiale defisiënte werkwoordvorm -ka- in hierdie tipe werkwoorde kan daaraan toegeskryf word dat -ka- die kondisionale aard van die situatiewe bysin, in teenstelling met die temporale aard daarvan, beklemtoon. Wanneer die gestelde kondisie baie onseker of minder waarskynlik is, kom hierdie semantiese funksie van -ka- duidelik na vore, byvoorbeeld:

- (101) Ge Dina a ka tla mo, o mo rake bjalo
ka mpša. (Kgatlé, 1977: 30 - eie onder-
streping)

'Indien Dina hierheen (sou) kom, moet
jy haar soos 'n hond wegjaag.'

In voorbeeld (101) is die moontlikheid dat Dina hierheen sou kom, baie skraler as wat die moontlikheid is wat geïmpliseer word wanneer -ka- uit die werkwoord weggelaat word. In albei gevalle sou die situatiewe werkwoord egter steeds as kondisie vir die voltrekking van die handeling o mo rake geld.

2.4 Die sogenaamde kondisionale modus

In die voorafgaande paragraaf is slegs aandag gegee aan situatiewe werkwoorde wat op die konjunktief ge volg en derhalwe 'n kondisie of voorwaarde uitdruk. In die literatuur is daar egter ook voorbeelde gevind van werkwoorde wat na vorm en betekenis in die sogenaamde 'kondisionale' modus verskyn en waarvan die betekenis vergelykbaar is met dié van situatiewe werkwoorde wat op ge volg. Vergelyk:

- (102) Koma ga se selo sa ka mehla. Wa se wetše ngwana e sa le mošimanyana wa go diša dikgomo wa re o letela moroto o o tlogo, go a kgonega gore moroto owe o ka tlo hwetša e le monna wa go swanelwa ke lapa. (Maditsi, 1980: Voorwoord - eie onderstreping)

' 'n Stamskool is nie 'n alledaagsheid nie. Sou jy 'n seun nie laat gaan / indien jy 'n seun nie sou laat gaan terwyl hy nog 'n beeswagter is nie; sou jy wag vir die volgende ouderdomsgroep, dan mag jy vind dat hy (die seun) reeds 'n grootmens is.'

- (103) Tša Leolo ga se thaka ya bašemanyana, wa di wela godimo, di a go nganga. (Maredi, 1982: 9 - eie onderstreping)

'Dié (dagga) van die Leoloberge is nie seuntjies se speelmaat nie, indien jy jou daaraan sou vergryp, kry dit jou onder.'

- (104) Gape bana ba ka mošate ba swana le kgongwana tša bobona, e no dula e le wa e gapa o molato, wa e tlogela o molato. (Matabane, 1972: 4 - eie onderstreping)

'Verder is die kinders van die hoofstad soos hulle besies, indien jy dit aanjaag, het jy moeilikheid en indien jy dit laat, het jy moeilikheid.'

In die voorafgaande voorbeelde druk die kondisionale werkwoorde Wa se wetše, wa re, wa di wela, wa e gapa en wa e tlogela kondisies uit waaraan voldoen moet word voordat die handeling soos verwoord deur die werkwoorde go a kgonega en di a go nganga asook die toestand soos uitgedruk deur die kopulatiewe groep voltrek kan word of kan geld.

Volgens sommige van die proefpersone wat geraadpleeg is, kan werkwoorde in die kondisionale modus vervang word met 'n situatiewe werkwoord wat op die konjunktief ge volg en wat die potensiale defisiënte werkwoordvorm -ka- insluit. Die kondisionale werkwoord, wa di wela, in voorbeeld (103) sou dus vervang kon word met die situatiewe werkwoord o ka di wela, voorafgegaan deur die konjunktief ge. Hulle gee egter 'n aanduiding dat daar wel 'n baie fyn betekenisverskil tussen dié twee vorme bestaan. Hierdie betekenisverskil lê waarskynlik daarin dat die moontlikheid dat aan die kondisie voldoen gaan word sterker is in die geval van die situatiewe werkwoord wat kondisie uitdruk soos in ge o (ka) di wela as in die geval van die kondisionale werkwoord soos die wat in (103) voorkom.

Die werkwoord in die kondisionale modus kan ook deur die konjunktief ge voorafgegaan word. Alhoewel hierdie vorm aan sommige van die proefpersone onbekend is en slegs by een skrywer, M.J. Madiba aangetref is, het van die proefpersone dit wel as korrek aanvaar. Hierdie gebruik van die kondisionale werkwoord is deur 'n proefpersoon gelyk gestel aan die situatiewe werkwoord wat voorafgegaan word deur ge en die potensiale defisiënte werkwoordvorm -ka- insluit. Vergelyk die volgende voorbeelde:

- (105) Ge mengwaga ya pula ya re etela
gona khora le yona e tlo re atela.
 (Madiba, s.j.: 41 - eie onderstreping)

'Indien/Wanneer ons meer reënjure het, dan sal ook die oorvloed vir ons toeneem.'

- (106) Hle le ntshwareleng. Botša Reneilwe bjalo.
 Ge ka ya, botho bjo o ntirileng ka
 bjona hle bo fetela mosading wouwe waka (sic)
 le baneng. (Madiba, 1984: 67 - eie onder-
 streping)

'Vergewe my tog. Sê ook vir Reneilwe so. In-
dien/Wanneer ek sou heengaan moet jy die goeie
 wat jy altyd vir my gedoen het, tog laat
 oorgaan na daardie vrou van my en die kinders.'

In voorbeelde (105) en (106) word ge waarskynlik gebruik om die temporale aard van die handeling, ya re etela, in teenstelling met die kondisionale aard daarvan te beklemtoon. In hierdie geval is dit dus sekerder dat daar op een of ander tydstip wel aan die kondisie voldoen sal word as wat die geval sou wees indien ge nie saam met die werkwoord optree nie.

Die kondisionale modus word in die algemeen sonder die konjunktief ge gebruik. Ofskoon die kondisionalis vormlik met die konsekatief ooreenkom, het dit, volgens Vercueil (1981), 'n hoogtoon op die onderwerpskakel en op die werkwoorduitgang, in teenstelling met die konsekatief wat 'n laagtoon op sowel die onderwerpskakel as die werkwoorduitgang het.

Vercueil (1981) meen verder dat die funksie van die kondisionalis meer en meer oorgeneem word deur die situatief. Hiervoor voer hy as rede aan dat die situatiewe werkwoord wat deur ge voorafgegaan word, ook 'n voorwaarde kan uitdruk. Uit gevolgtrekkings wat uit die ondersoek vir die doel van hierdie studie gemaak is, blyk dit wel die geval te wees.

2.5 Die semantiese kategorie 'redegewend'

Die kategorie 'redegewend' word naas die kategorieë 'temporaal' en 'temporaal-kondisionaal' onderskei. Hierdie onderskeid is nodig aangesien dié tipe situatiewe werkwoorde semanties nóg temporaal nóg kondisionaal van aard is. Sodanige situatiewe word as redegewend getipeer omdat daar reeds voldoen is aan die kondisie(s) waaraan die uitvoer van die ander handeling in die sin normaalweg onderhewig is. Die voltrekking van die ander handeling is dus nie meer onderhewig aan die voltrekking van die handeling wat die situatiewe werkwoord uitdruk nie. Vergelyk:

- (107) A ipona motho wa mahlatse ge Mmolayatau
a ratana le Letumile. (Kgatle, 1972: 59 -
eie onderstreping)

'Hy het homself toe gelukkig geag dat
Mmolayatau en Letumile lief is vir mekaar.'

- (108) Lemoga gore batho ka moka ba thabela mediro
ya bona, mme mang le mang o rata ge
mosebetsi wa gagwe o gola o tšwela pele.
(Ramaila, 1974: 17 - eie onderstreping)

'Begryp dat alle mense verheug is oor hulle
werk, en elkeen begeer dat sy werk groei en
vooruitgaan.'

- (109) Ba re goba ba dumedišana boMaria ba
fapogela ka lebenkeleng e ke ga ba nyake
ge Sam a tseba kua ba yang. (Kgatle,
1977: 29 - eie onderstreping)

'Nadat hulle mekaar gegroet het, draai
Maria-hulle af na die winkel toe asof hulle
nie wil hê dat Sam moet weet waarheen
hulle gaan nie.'

In voorbeelde (107), (108) en (109) druk die werkwoorde a ratana, o gola en a tseba nie kondisies uit nie. Hierdie werkwoorde tree redegewend op ten opsigte van die werkwoorde a ipona, o rata en

ga ba nyake. Die handeling uitgedruk deur die werkwoorde a ipona, o rata en ga ba nyake geld reeds en kan dus nie meer ondergeskik gestel word aan die voltrekking van die situatiewe handeling nie.

Dit is verder van belang om daarop te let dat die werkwoorde wat die situatiewe in bogenoemde voorbeelde voorafgaan, semanties op 'n besondere geestestoestand of geestesgesteldheid dui, byvoorbeeld 'weet', 'begeer' en 'besef'. Sulke handeling is boonop onwillekeurig van aard en kan dus vanselfsprekend nie onderhewig wees aan kondisies waaraan voldoen moet word nie.

2.6 Samevatting

Die situatiewe werkwoorde wat op die konjunktief ge volg het die betekeniskonnotasies 'toe', 'wanneer', 'gewoonlik', 'as', 'indien', 'dat' en 'sedert'. Dié betekeniskonnotasies word in drie semantiese kategorieë geklassifiseer, naamlik, 'temporaal', 'temporaal-kondisionaal' en 'redegewend'. 'Temporaal' verwys hier na die tydsverloop tussen die voltrekking van die handeling wat die situatiewe werkwoord uitdruk, enersyds, en die voltrekking van 'n ander handeling of die spesifisering van 'n ander moment, andersyds. Twee tipes temporale situatiewe handeling word onderskei wat getipeer is as 'momentaan' en 'tydsverloop.'

Die semantiese kategorie 'temporaal-kondisionaal' sluit dié situatiewe bysinne in wat 'n kondisie uitdruk waaraan noodwendig voldoen moet word alvorens die handeling, wat 'n ander werkwoord uitdruk, voltrek kan word. Die temporale aard van dié kondisie is daarin geleë dat die 'ander' handeling voltrek kan word op die moment wanneer daar aan die kondisie voldoen word. Hier is tussen 'n herhaaldelik-temporale kondisie en nie-herhaaldelik-temporale kondisie onderskei.

'n Verdere semantiese kategorie, naamlik 'redegewend' is vir situatiewe bysinne onderskei. In dié gevalle is daar reeds aan die kondisie(s) voldoen waaraan die voltrekking van 'n ander handeling onderhewig was. Die situatiewe handeling verstrek bloot die rede waarom die ander handeling wel voltrek word/is.

'n Kondisionale modus wat vormlik met die konsekatiewe modus ooreenkom, is ook onderskei. Dié werkwoorde druk ook kondisies uit, maar het nie so 'n sterk temporale semantiese ondertoon soos die kondisies wat situatiewe bysinne uitdruk nie.

H O O F S T U K 3

DIE KONJUNKTIEF MOLA/GOLA

3.1 Inleiding

In Hoofstuk 2 is reeds aandag gegee aan die betekeniskonnotasies wat vir situatiewe werkwoorde onderskei kan word wanneer hulle deur die konjunktief ge voorafgegaan word. Daar is hoofsaaklik tussen die semantiese kategorieë 'temporaal', 'temporaal-kondisionaal' en 'redegewend' onderskei. Uit die onderhawige ondersoek blyk dit dat die semantiese relasies wat deur die konjunktief mola (of gola as variant van mola) gestig word, slegs onder die semantiese kategorie 'temporaal' geklassifiseer kan word. Mola (of gola) kan dus nie 'n situatiewe werkwoord met 'n temporaal-kondisionale of 'n redegewende betekeniskonnotasie voorafgaan nie.

3.2 Die semantiese kategorie 'temporaal'

3.2.1 Die sub-kategorie 'momentaan'

Soos die konjunktief ge, kan mola ook 'n relasie tussen twee werkwoorde daarstel waardeur 'n momentane semantiese konnotasie sy beslag kry in so verre die moment waarop die een handeling voltrek word, in terme van die situatiewe handeling gedefinieer word, byvoorbeeld:

- (110) Monna yo wa Tlaseng o thomile go tshwenya
 lephodisa le ba sa le ka kua nokaneng.
 Mola ke thoma go kwa mašata a bona ke
 ge a dutše fase a gano sepela. (Ramaila,

1974: 53 - eie onderstreping)

'Hierdie man van Tlaseng het begin om hierdie polisieman te pla terwyl hulle nog daar by die riviértjie was. Toe ek hulle lawaai begin hoor, het hy gaan sit en geweier om te loop.'

In voorbeeld (110) word die moment waarop die handeling a dutše voltrek word, gekoppel aan die moment waarop die 'begin'-handeling soos uitgedruk deur die werkwoord ke thoma in swang kom. Dit is opvallend dat ge, wat die tweede situatiewe werkwoord voorafgaan in hierdie konteks, ook 'n suiwer temporale konnotasie het, en dat ge hier in geen opsig met kondisie verbind kan word nie.

Die situatiewe werkwoord wat die relatiewe agtervoegsel -go bevat, word dikwels met hierdie semantiese konnotasie (toe) gebruik, byvoorbeeld:

- (111) Mola a fihlago, ba re aowa - o tlile
gabotse ka ge re be re sa tsebe gore re ka
go romela lentšu ka mang. (Matsepe, s.j.: 40 -
eie onderstreping)

'Toe hy gearriveer het, sê hulle nee, - jy het op 'n goeie tyd gekom want ons het nie geweet met wie ons vir jou 'n boodskap kon stuur nie.'

In voorbeelde (110) en (111) kan mola met die konjunktief ge vervang word sonder dat daar 'n verskil in betekenis in die sinne is. In die geval van voorbeeld (111) val die agtervoegsel -go in sodanige geval weg. Hierop word later in die hoofstuk verder ingegaan.

Ook in die geval van situatiewe werkwoorde wat deur die konjunktief mola voorafgegaan word, kan twee tipes momentane semantiese aspekte onderskei word, naamlik, momentaan onvoltooid

en momentaan voltooid. In voorbeeld (110) is die situatiewe handeling, ke thoma, onvoltooid. Die handeling duur dus voort op die tydstip dat die ander handeling, a dutše, plaasvind. Daarom word die momentane temporale relasie wat mola hier stig, beskryf as momentaan onvoltooid.

Hierteenoor is die situatiewe handeling a tshwaretšwe in voorbeeld (112) hieronder, 'n voltooide handeling, dit wil sê, 'n handeling wat reeds afgehandel is op die moment waarna die kopulatiewe predikaat, e be e le verwys. Hier word na die momentane temporale relasie wat mola stig, verwys as momentaan voltooid:

- (112) Malobanyana mola Sam a tshwaretšwe
sekwama sa mosadi wa Lekgowa motho yo a
laeditšeng Oupa-Sello go yena e be e le
Dina. (Kgatlé, 1977: 62 - eie onderstreping)

'Gister toe Sam gevang is omrede die
Witvrou se handsak, was Dina die persoon
wat vir Oupa-Sello hom gaan wys het.'

Alhoewel die handelinge ke thoma en a dutše in (110) en a tshwaretšwe en e be e le in (112) nie gelyktydig 'n aanvang neem nie, sal die handelinge tog op 'n bepaalde tyd gelyktydig verloop. Vergelyk ook:

- (113) Ke tlo apea nama mola a šoma kateneng.

'Ek sal vleis kook terwyl hy in die tuin
werk.'

en

- (114) Sam ga a kgone go iša pele. Le go bona
botse ga a sa bona. O tla iša pele
bjang mola molomo wa gagwe o tswaletšwe
ke wa Dina? O tla bona bjang mola mahlo
a gagwe a thibilwe ke dikededi. (Kgatlé,
1977: 43 - eie onderstreping)

'Sam kan nie voortgaan nie. Hy sien selfs nie meer goed nie. Hoe sal hy kan voortgaan terwyl sy mond gesnoer is deur dié van Dina? Hoe sal hy sien terwyl sy oë versluier is deur trane?'

In voorbeeld (113) word geïmpliseer dat die 'werk'- en die 'kook'-handeling op 'n gegewe moment gelyktydig sal verloop, ofskoon die handeling nie noodwendig gelyktydig hoef te begin of gelyktydig ten einde hoef te loop nie. In die geval van voorbeeld (114) het die handeling o tswaletšwe en a thibilwe reeds begin voordat die handeling o tla iša en o tla bona 'n aanvang neem.

Die konjunktief ge kan nie mola in voorbeelde (113) en (114) vervang sonder om 'n verskil in betekenis teweeg te bring nie. Wanneer ge wel hier in die plek van mola gebruik word, verander die betekenisimplikasie van temporaal-momentaan na temporaal-kondisionaal. Die handeling a šoma, o tswaletšwe en a thibilwe verander dan na kondisies waaraan voldoen moet word alvorens die handeling ke tlo apea, o tla iša pele en o tla bona voltrek kan word. Die konjunktief ge het dus 'n sterk kondisionale betekenis-konnotasie wat in bepaalde kontekste na vore kom. Hierteenoor kan slegs mola ondubbelsinnig 'n temporale betekenis-konnotasie op die werkwoord oordra. Byvoorbeeld:

(115) Ke tlo apea nama ge a šoma kateneng.

'Ek sal vleis kook indien hy in die tuin werk.'

(116) O tla bona bjang ge mahlo a gagwe a thibilwe ke dikeledi?

'Hoe sal hy sien indien sy oë versluier is deur trane?'

Voorbeelde (113) en (114) illustreer dat mola in hierdie gevalle ondubbelsinnig 'n temporale betekeniskonnotasie op die situatiewe werkwoord oordra.

Wanneer mola die betekeniskonnotasie 'terwyl' het, figureer die relatiewe agtervoegsel -go nie in die werkwoord wat daarop volg nie. Die volgende voorbeeld sou dus nie grammaties korrek wees nie:

- (117) * Ke tlo apea nama mola a šomago kateneng.

Wanneer die relatiewe agtervoegsel -go by 'n bestaande voorbeeld van dié aard ingevoeg word, verander die betekenis van die sin wat die aanvang van die situatiewe handeling betref. Vergelyk:

- (118) Ka baka leo mola ba bangwe ba rekiša
dikgomo, ba rutlulla nywako ... (Ramaila,
1974: 143 - eie onderstreping)

'Daarom, terwyl sommige die beeste verkoop, het hulle toe die gras van die huise se dakke nog 'n keer afgehaal ...'

Wanneer die relatiewe agtervoegsel -go aan die situatiewe werkwoord ba rekiša in voorbeeld (118) gevoeg word, verander die betekenis, en kan dit soos volg vertaal word:

'Daarom, toe sommige die beeste verkoop het, het hulle die gras van die huise se dakke nog 'n keer afgehaal ...'

Wanneer die relatiewe agtervoegsel -go hier met die werkwoord ba rekiša gebruik word, impliseer dit dat die handeling ba rekišago en ba rutlulla gelyktydig 'n aanvang geneem het. Hierteenoor suggereer voorbeeld (118) dat die twee handeling wel op 'n gegewe tydstip gelyktydig verloop, ofskeen die handeling nie gelyktydig begin nie.

3.2.2 Die sub-kategorie 'tydsverloop'

'n Konjunktief kan 'n relasie tussen 'n handeling, enersyds, en die moment van kommunikasie andersyds, nader spesifiseer. Die konjunktief mola(/gola) kan, soos die konjunktief ge, hierdie funksie vervul byvoorbeeld:

- (119) Ke dikgwetšana mola ngwaga o thomago.
(Mminele, s.j.: 17 - eie onderstreping)

'Dit is 'n paar maande sedert die jaar begin het.'

In hierdie geval kan die konjunktiewe ge en mola mekaar onderling vervang sonder dat 'n betekenisverskil ontstaan, aangesien hier geen kondisie by betrokke is nie. Waar mola so 'n werkwoord voorafgaan, bevat die werkwoord die relatiewe agtervoegsel -go. Dié agtervoegsel val weg wanneer mola met ge vervang word. Trouens, daar is geen voorbeelde in die literatuur teëgekomp waar mola 'n situatiewe werkwoord met hierdie betekenis-konnotasie voorafgaan, sonder dat die situatiewe werkwoord die relatiewe agtervoegsel -go vertoon nie. Ook volgens moedertaalsprekers is die weglating van -go in dergelike gevalle onaanneemlik.

3.3 Die semantiese kategorie 'temporaal-kondisionaal'

Die konjunktiewe mola en gola word net in 'n suiwer temporale verband gebruik. Dié konjunktiewe gaan dus nie, soos die konjunktief ge, situatiewe werkwoorde vooraf wat 'n kondisie of voorwaarde uitdruk nie. In die volgende voorbeeld waar ge 'n temporaal-kondisionale situatiewe werkwoord voorafgaan, kan dit nie met mola of gola vervang word nie:

- (120) Re tlo thaba ge ba ka fihla ka nako.

'Ons sal bly wees as hulle betyds kan kom.'

3.4 Die semantiese kategorie 'redegewend'

In teenstelling met die konjunktief ge, kan die konjunktiewe mola/gola nie situatiewe werkwoorde voorafgaan wat 'n redegewende semantiese konnotasie het nie. Indien ge in die volgende voorbeeld met mola of gola vervang sou word, sou die voorbeeld ongrammaties wees:

- (121) A ipona motho wa mahlatse ge
 Mmolayatau a ratana le Letumile.
 (Kgatlhe, 1972: 59 - eie onderstreping)
- 'Hy het homself gelukkig geag dat
 Mmolayatau en Letumile vir mekaar lief
 is.'

Die feit dat mola nie ge hier kan vervang nie, kan waarskynlik daaraan toegeskryf word dat hier sprake is van kondisie(s) waaraan reeds voldoen is en dat mola glad nie aan 'n kondisionale betekeniskonnotasie gekoppel kan word nie.

3.5 Die gebruik van die relatiewe agtervoegsel -go saam met situatiewe werkwoorde

Uit die voorafgaande paragrawe is dit duidelik dat die konjunktief mola òf 'n 'gewone' situatiewe werkwoord (dit wil sê 'n situatiewe werkwoord sonder die relatiewe agtervoegsel -go) òf 'n situatiewe werkwoord mēt die agtervoegsel kan voorafgaan. Vergelyk voorbeelde (110) en (111) in hierdie verband.

Dat die sogenaamde 'relatiewe' agtervoegsel -go in situatiewe werkwoorde kan voorkom, dui minstens op 'n strukturele verband tussen die situatief en relatief. Dit is egter nie 'n eenvoudige taak om die semantiese verband tussen dié werkwoordkategorieë te bewoord nie. In die lig van die bevindinge waartoe daar in die

ondersoek na die situatief gekom is, kan die volgende nietemin gestel word:

Werkwoordelike relatiewe (werkwoorde in die relatiewe modus), moet binne die tradisionele taksonomiese beskrywingsraamwerk bepaalde morfologiese, semantiese en sintaktiese eienskappe vertoon alvorens sodanige werkwoorde as 'relatiewe' geklassifiseer kan word. Dit geld eweseer vir werkwoorde wat as situatiewe getipeer word.

Morfologies vertoon die onvoltooide situatiewe werkwoord in die positief, die volgende kenmerke: die onderwerpskakel van klas 1 is a- en 'n stabiliseerder e- word voor enkellettergrepige werkwoordstamme gebruik.

Sintakties volg die situatiewe werkwoord òf op sekere konjunktiewe soos ge, mola, mohla en andere, of op sekere konjunktiewe woordgroepe soos go thoma ge, le ge, ke ge, ensovoorts òf op 'n ander werkwoord sonder meer, òf op 'n naamwoord.

Semanties druk die situatief òf 'n moment, òf tydsverloop òf 'n temporale kondisie òf 'n rede, 'n teenstelling òf aktualisering uit.

In die volgende voorbeeld waar die situatiewe werkwoord op die konjunktief ge volg, druk dit byvoorbeeld temporale kondisie uit:

(122) Ge Dina a ka tla mo, o mo rake bjalo ka mpša. (Kgatlē, 1977: 30 - eie onderstreping)

'Indien Dina hiernatoe kom, jaag haar weg soos 'n hond.'

Die relatiewe werkwoord in die onvoltooide tyd, positief, vertoon **morfologies** die volgende kenmerke: die onderwerpskakel van klas

1 is a-; en die werkwoord vertoon die relatiewe agtervoegsel -go.

Sintakties tree 'n relatiewe werkwoordgroep as 'n kwalifikatiewe bepaling op, in soverre dit semanties 'n antesedent omskryf. Die volgende voorbeeld illustreer die gebruik:

(123) Ke nyaka pere ye e kitimago mola.

'Ek wil die perd hê wat daar hardloop.'

In voorbeeld (124) tree die relatiewe werkwoord met betrekking tot 'n versweë antesedent op, en dien die kwalifikatiewe partikel yo as betreklike voornaamwoord.

(124) Yo a šomago, o tlo phela.

'Die een wat werk, sal lewe.'

In voorbeelde (123) en (124) voldoen die werkwoorde e kitimago en a šomago dus morfologies, semanties en sintakties aan die noodsaaklike kenmerke waarvolgens werkwoorde in die relatiewe modus geklassifiseer word.

Wanneer die volgende voorbeelde beskou word, vertoon die onderstreepte werkwoorde, wat die relatiewe agtervoegsel -go insluit, slegs die morfologiese kenmerke van die relatiewe modus. Semanties en sintakties kom die kenmerke van hierdie werkwoorde egter ooreen met dié van werkwoorde in die situatiewe modus.

(125) Ke be ke nyamile go kwa a re mola
a thomago go buša, ke mathomo a
tlatlabalelwa ke taba ka tsela yeo,
 anthe kgopolo ya gagwe e be e sa ile
 ga Maele. (Matsepe, s.j.: 34 - eie onderstreping)

'Ek was jammer om te hoor dat hy sê

sedert hy begin het om te regeer,
is dit die eerste keer dat hy op hierdie
 wyse dronkgeslaan word deur 'n saak, maar
 sy gedagte was nog by Maele se plek.'

- (126) Ka mokgwa le semelo sa batho ba baso
 bjalwa bo apewa ke basadi, eupša mola
 ba fetšago go bo hlotla, ba hlapa
 diatla, ke moka ba tšwile mo ditabeng
 tša bona. (Ramaila, 1974: 152 - eie
 onderstreping)

'Volgens die tradisie en wese van die
 Swartes word bier gebrou deur die vrouens,
 maar wanneer hulle dit (die bier) klaar
 deurgesyg het, was hulle hulle hande en
 dit is dan die einde van hulle taak.'

In voorbeeld (125) druk die werkwoord wat die relatiewe
 agtervoegsel -go insluit en op die konjunktief mola volg, 'n
 verloop in tyd uit. In voorbeeld (126) het die onderstreepte
 werkwoord na die konjunktief mola 'n momentaan-temporale
 konnotasie. Semanties en sintakties tree hierdie werkwoorde dus
 as volwaardige situatiewe op. Hierdie tipe werkwoord kan ook op
 ander 'situatiewe' konjunktiewe soos byvoorbeeld mohla volg:

- (127) Ao a be a bolelwa ke Meester Paulus
 Molefe ka Germiston, mohla a letšego
 diphateng tša bolwetši. (Ramaila 1974: 116 -
 eie onderstreping)

'Dit is deur Meneer Paulus Molefe op
 Germiston gesê die dag toe hy so be-
 denklik siek was.'

Een moontlike interpretasie is om mohla as die antesedent te
 beskou van die relatiewe werkwoord a letšego wat sonder die
 kwalifikatiewe partikel wo optree. Die feit dat mohla met 'n
 konjunktief soos ge vervang kan word, dui daarop dat mohla die
 funksie van 'n konjunktief vervul en nie van 'n antesedent nie.

(Wanneer mohla hier met ge vervang word, figureer die suffiks -go nie in die werkwoord nie.)

Die relatiewe suffiks -go word ook in situatiewe werkwoorde gebruik wat nie deur 'n konjunktief voorafgegaan word nie. (Sien ook Hoofstuk 6.) By hierdie tipe situatiewe werkwoorde word die wortel van 'n voorafgaande werkwoord dikwels in die situatiewe werkwoord met die relatiewe agtervoegsel herhaal. Hierdie werkwoorde het ook gewoonlik die betekenis 'noudat'. Die konjunktief mola kan hierdie werkwoorde voorafgaan sonder om 'n verskil in betekenis teweeg te bring wat daarop dui dat di fedilego nie as 'n relatiewe werkwoord beskou kan word nie. Hierdie standpunt word bevestig wanneer die semantiese kenmerke van di fedilego ontleed word. Dié werkwoord het nie 'n relatiewe betekenis nie, maar 'n momentaan-temporale betekenis wat, soos reeds aangedui is, tiperend van sekere situatiewe werkwoorde is.

- (128) "... Ka moo nna ke tsebago ka gona, diphapang tša ka le kgoši di fedile, di fedilego, sekgopi e sa le eng? ..." (Matsepe, s.j.: 32 - eie onderstreping)

"... So ver ek weet is die vetes tussen my en die koning iets van die verlede, noudat dit verby is, watse grief is daar nog? ..."

- (129) Seboledi se se sa tšwago go dula fase, se a bolela, se bolelago - mang le mang o a kwa gore o phekaganela Lefehlo. (Matsepe, s.j.: 24 - eie onderstreping)

'Die spreker wat so pas gaan sit het, praat, noudat hy praat, hoor elkeen dat hy voorspraak maak vir Lefehlo.'

Uit die voorafgaande voorbeelde is dit duidelik dat die tersaaklike werkwoorde semanties en sintakties by die situatiewe tuishoort. Morfologies verskil dié tipe werkwoord van die

'gewone' vorm van die situatiewe werkwoord slegs in dié opsig dat dit die relatiewe agtervoegsel -go insluit. Dit blyk dus dat hierdie werkwoorde nie as relatiewe werkwoorde beskou behoort te word nie, omdat hulle eerder besondere vorme van die situatief is. Die relatiewe agtervoegsel -go is dus nie 'n eksklusiewe morfologiese eienskap van werkwoordelike relatiewe nie maar is onder bepaalde omstandighede ook 'n vormlike kenmerk van die situatiewe werkwoord.

3.6 Samevatting

Die konjunktief mola/gola kan die betekeniskonnotasies 'toe', 'terwyl' of 'sedert' op die daaropvolgende situatiewe werkwoord oordra. Daarom word die semantiese konnotasie van mola slegs onder die semantiese kategorie 'temporaal' geklassifiseer. Daar word verder onderskei tussen die sub-kategorie 'momentaan', (wat momentaan onvoltooid en momentaan voltooid insluit), asook die sub-kategorie van 'verloop in tyd'. Die semantiese kategorieë 'temporaal-kondisionaal' en 'redegewend' hou verband met die konjunktief ge en het nie betrekking op mola/gola nie.

Die sogenaamde relatiewe agtervoegsel -go word dikwels saam met die konjunktief mola in 'n situatiewe werkwoord gebruik. Dié agtervoegsel tree egter ook in situatiewe werkwoorde op wat op sekere ander konjunktiewe volg, sowel as in sommige situatiewe werkwoorde wat nié deur konjunktiewe voorafgegaan word nie. Dit is daarom nie korrek om die agtervoegsel -go as 'n distinktiwe morfologiese eienskap van werkwoorde in die relatiewe modus te beskou nie.

H O O F S T U K 4

DIE KONJUNKTIEWE WOORDE OF WOORDGROEPE MOHLA/MOHLANG,

GOBA, GORE, EUPŠA/EMPA, FELA, KA GOBANE, GOMME EN KA FAO

4.1 Inleiding

Die konjunktiewe woorde of woordgroepe mohla/mohlang, goba, gore, eupša/empa, fela, ka gobane, gomme en ka fao word in hierdie hoofstuk saam behandel omdat elkeen op 'n unieke wyse verskil van ge en mola wat tot dusver bespreek is. Hierdie konjunktiewe het dus nie noodwendig gemeenskaplike semantiese en/of sintaktiese eienskappe nie.

4.2 Die konjunktiewe woorde mohla/mohlang

4.2.1 Inleiding

Die konjunktiewe woord mohla en sy variant mohlang lei altyd situatiewe bysinne in. Dié konjunktiewe het die betekeniskonnotasies 'toe', 'die tydstip toe', 'wanneer', 'die tydstip wanneer'. Die betekeniskonnotasies 'toe' en 'die tydstip toe' kan onder die semantiese kategorie 'temporaal' geklassifiseer word, terwyl die betekeniskonnotasies 'wanneer' en 'die tydstip wanneer' onder die semantiese kategorie 'temporaal-kondisionaal' tuishoort.

4.2.2 Die semantiese kategorie 'temporaal'

4.2.2.1 Die sub-kategorie 'momentaan'

Die betekenisimplikasies 'toe' en 'die tydstop toe' word onder die semantiese kategorie 'temporaal' geklassifiseer. Aangesien die moment waarop 'n ander handeling voltrek word, hier gedefinieer word in terme van die moment van die situatiewe handeling wat op die konjunktiewe woorde mohla/mohlang volg, is daar sprake van 'n momentaan-temporale semantiese relasie, byvoorbeeld:

- (130) Ao a be a bolelwa ke Meester Paulus
Molefe ka Germiston mohla a letšego
diphateng tša bolwetši. (Ramaila, 1974:
116 - eie onderstreping)

'Daardie dinge is gesê deur Meneer Paulus
Molefe op Germiston toe hy so bedenk-
lik siek was.'

In hierdie voorbeeld word die moment waarop die handeling a be a bolelwa plaasgevind het, gedefinieer in terme van die moment van die situatiewe handeling, a letšego wat voorafgegaan word deur mohla. Die situatiewe handeling wat op mohla/mohlang volg, kan of momentaan onvoltooid of momentaan voltooid wees. In voorbeeld (131) is die handeling a nyala, byvoorbeeld, onvoltooid. Hierteenoor is die handeling ke be ke rekile in (132) voltooid. Hierdie voltooidheid of onvoltooidheid kry telkens sy beslag in die verhouding wat daar bestaan tussen die situatiewe handeling, enersyds, en 'n ander handeling wat in dieselfde konteks vermeld word, andersyds:

- (131) Pampiri ye Lahlang a rego o tla phema
ka yona ye, e sa le a e fiwa ke
rakgolwagwe kgale mohla a nyala
mosadi yo. (Mminele, s.j.: 35 - eie
onderstreping)

'Die dokument waaragter Lahlang gemeen het om te skuil, is al lank gelede nog deur sy oom aan hom gegee toe hy hierdie vrou getrou het.'

(132) O mpone mohla ke be ke rekile roko ye.

'Hy het my gesien (die tydstip) toe ek hierdie rok klaar gekoop het.'

Die sogenaamde relatiefagtervoegsel -go kan dikwels in die situatiewe werkwoord wat op mohla/mohlang volg, gebruik word. Die gebruik of weglating van dié agtervoegsel is in dié gevalle egter opsioneel en het, volgens die proefpersone, nie 'n invloed op die betekenis van die werkwoord nie. Voorbeeld (130) sou dus dieselfde betekenis weergee indien die agtervoegsel -go weggelaat sou gewees het.

4.2.3 Die semantiese kategorie 'temporaal-kondisionaal'

Die konjunktiewe woord mohla het nie 'n suiwer kondisionale betekeniskonnotasie nie. Die betekeniskonnotasie 'wanneer' en 'die tydstip wanneer' is 'temporaal-kondisionaal' van aard, byvoorbeeld,

(133) Ke tlo thāba kudu mohla ke fetšago
dithuto tše.

'Ek sal baie bly wees (die tydstip)
wanneer ek met hierdie studies klaar
is.'

en

(134) Lesibana a se sa nwa tšhelete ya gagwe.
A e boloka gore a tle a rekele mosadi
wa gagwe diaparo mohla a boela gae.
(Palaki Tsebe, s.j.: 48 - eie onder-
streping)

'Lesibana het nie meer sy geld uitgedrink nie. Hy het dit gespaar sodat hy vir sy vrou klere kon koop (die tydstip) wanneer hy huis toe gaan.'

Alhoewel die situatiewe bysinne in voorbeelde (133) en (134) baie sterk temporaal van aard is, verwoord hulle telkens ook 'n kondisie waaraan voldoen moet word alvorens die handeling ke tlo thaba en a tle a rekele onderskeidelik voltrek kan word. Dié handeling kan slegs dān voltrek word wanneer daar voldoen is aan die kondisie wat die situatiewe bysin verwoord.

Hierdie temporale kondisie is nie-herhaaldelik van aard. Daar is, met ander woorde, nie sprake van 'n handeling wat telkens, dit wil sê, herhaaldelik, voltrek word wanneer daar aan die gestelde kondisie voldoen word nie.

4.3 Die konjunktiewe gore en goba

4.3.1 Inleiding

Die konjunktiewe gore en goba tree albei met die betekeniskonnotasie 'nadat' op wanneer hulle situatiewe werkwoorde voorafgaan. Dié konjunktiewe het, anders as dié wat reeds behandel is, ook ander betekeniskonnotasies wanneer hulle voor werkwoorde in ander modi gebruik word. So, byvoorbeeld, het gore die betekeniskonnotasie 'sodat' voor subjunktiewe werkwoorde (vergelyk voorbeeld (135)) en 'dat' voor indikatiewe werkwoorde (vergelyk voorbeeld (136)):

(135) Nošetša dihlare gore di mele!

'Gooi nat die bome sodat hulle groei!'

(136) Ke a tseba gore ba utswitše koloi yeo.

'Ek weet dat hulle daardie motor gesteel het.'

Goba het ook die betekeniskonnotasie 'of', byvoorbeeld wanneer dit 'n indikatiewe werkwoord voorafgaan. Vergelyk:

- (137) O tlo leka go adima puku ye goba
o tlo re rekela yona.

'Hy sal probeer om hierdie boek te
leen of hy sal dit vir ons koop.'

Die konjunktiewe gore en goba kan mekaar vervang wanneer hulle met die betekeniskonnotasie 'nadat' optree. Die betekeniskonnotasie 'nadat' word onder die semantiese kategorie 'temporaal' geklassifiseer.

4.3.2 Die semantiese kategorie 'temporaal'

4.3.2.1 Die sub-kategorie 'momentaan'

Die betekeniskonnotasie 'nadat' wat deur beide die konjunktiewe gore en goba op situatiewe werkwoorde oorgedra word, is 'n momentaan-temporale betekeniskonnotasie, byvoorbeeld:

- (138) Goba a hlapa Lesibana a tlišetšwa tša
go ja. (Palaki Tsebe, s.j.: 19 - eie
onderstreping)

'Nadat hy gewas het, is daar vir Lesi-
bana kos gebring.'

- (139) Malose a thaba kudu ka tšeo di dirilwego
ke morwa'gwe, gomme goba a fihlola a ya
go tsebiša Kadija kgopoŋo ya lapa la
gagwe. (Palaki Tsebe, s.j.: 17 - eie
onderstreping)

'Malose was baie bly oor dit wat deur
sy seun gedoen is, en nadat hy ontbyt

genuttig het, het hy gegaan om Kadija van die mening van sy mense (werf) te laat weet.'

- (140) Gore a fihla gae, ba mo goleditše mollo, ba ruthetša meetse, a hlapa maoto a be a a tlotša ka makhura a borutho, a re go lalela, gwa iwa malaong. (Matsepe, s.j.: 37 - eie onderstreping)

'Nadat hy by die huis aangekom het, het hulle vir hom 'n vuur gemaak, hulle het water warm gemaak, toe was hy sy voete en smeer dit met warm vet, en nadat hy geëet het, is daar bed toe gegaan.'

- (141) Gore ba boledišana ka mokgwa woo, boraro bja bona ba ile ka mafuri moo ba hweditšego molwetši a tlemilwe. (Matsepe, s.j.: 53 - eie onderstreping)

'Nadat hulle met mekaar gesels het op daardie wyse, het die drie van hulle na die agterplaas gegaan waar hulle die sieke vasgebind aangetref het.'

- (142) Goba/gore ke fetša mo, ke tlo go thuša.

'Nadat ek hier klaar is, sal ek jou help.'

Die situatiewe werkwoorde wat op die konjunktiewe goba en gore volg is in die voorbeelde uit die literatuur in die onvoltooide tyd. Die proefpersone het wel voorbeelde met die perfektum as korrek aanvaar indien die werkwoorde op goba volg maar na gore word die perfektum van die situatief glad nie gebruik nie.

Die betekeniskonnotasie 'nadat' wat deur goba en gore in voorbeelde (138) - (142) uitgedruk word, is momentaan-temporaal van aard, aangesien die momente waarop die handeling a tlišetšwa, a ya, ba mo goleditše, ba ile en ke tlo go thuša

voltrek word, gedefinieer word in terme van die situatiewe handeling (Goba) a hlapa, (goba) a fihlola, (Gore) a fihla, (Gore) ba boledišana en (Goba/gore) ba fetša respektiewelik.

Hierdie betekeniskonnotasie is altyd momentaan voltooid. So byvoorbeeld, is die handeling a hlapa in (138) reeds afgehandel teen die tyd dat die handeling a tlišetšwa voltrek word, en die handeling a fihla in (140) reeds afgehandel wanneer die handeling ba mo goleditše voltrek word. Die handeling ke tlo go thuša in (142) word uitgevoer wanneer die situatiewe handeling ke fetša afgehandel is. Die werkwoorde a hlapa, a fihla en ke fetša dui dus voltooide handeling aan, alhoewel die werkwoorde in die onvoltooide tyd is. Dié voltooidheid word dus hier nie deur middel van die perfektumsuffiks in die situatiewe werkwoord gemarkeer nie, maar bestaan eerder in die semantiese verhouding wat tussen die situatiewe en die ander werkwoord lê en wat deur die konjunktief gemarkeer word.

4.3.3 Goreng

Volgens Ziervogel e.a. (1978: 124) word gore en die vraagwoord -eng/-ng as goreng? gebruik om 'hoekom?/waarom?' uit te druk. Volgens hom word hierdie vorm as konjunktief gebruik wat gevolg word deur die 'partisipiale' modus. Hy gee die volgende voorbeeld ter illustrasie:

- (143) Goreng o sa mpotše? (Hoekom sê jy my nie?) (Ziervogel e.a., 1978: 124 - eie onderstreping)

Soortgelyke voorbeelde is met die proefpersone getoets en deur hulle as korrek aanvaar, byvoorbeeld:

- (144) Goreng o pentile ngwako gape?

'Hoekom het jy weer die huis geverf?'

(145) Goreng ba sa goge?

'Hoekom rook hulle nie?'

Volgens die proefpersone kan die konjunktief ge na goreng ingevoeg word sonder dat daar 'n betekenisverandering plaasvind, byvoorbeeld,

(146) Goreng ge o pentile ngwako gape?

'Hoekom het jy weer die huis geverf?'

Dit is nie sonder meer duidelik waarom juis situatiewe werkwoorde in dié vraagkonstruksie gebruik word nie. Tog behoort daarop gelet te word dat hierdie tipe vrae alleenlik gevra kan word op voorwaarde dat die spreker en die aangesprokene oor 'n gemeenskaplike agtergrondskennis beskik rakende dit waaroor die vraag gaan. Die kondisie vir die stel van sodanige vraag is dan juis dat die spreker en die aangesprokene die gemeenskaplike agtergrondskennis moet deel. So, byvoorbeeld, is daar in voorbeeld (144) nie twyfel of die huis wel weer geverf is nie; beide die spreker en aangesprokene weet dat dit gebeur het. Waaroor daar wel twyfel bestaan is die rede waarom die huis geverf is.

4.4 Die konjunktiewe woorde eupša/empa en fela

4.4.1 Inleiding

Tradisioneel word eupša/empa en fela nie gesien as konjunktiewe wat die situatief kan voorafgaan nie. Lombard (1985: 181) toon wel aan dat eupša en empa deur die situatief gevolg kan word, maar hy interpreteer nie die voorbeelde semanties nie. In die

literatuur is wel voorbeelde gevind waarin die konjunktiewe eupša, empa en fela die situatief voorafgaan. Let egter vooraf eers op die volgende voorbeelde wat die meer algemene gebruik van dié konjunktiewe illustreer waar hulle voor ander modi as die situatief met die betekeniskonnotasie 'maar' optree:

- (147) Ga se fela ka lapeng la ba-Mogala
moo megopolo a fifaditšwego ke
matshwenyego, le gona ga se fela
ka malapeng a mantši a lokeišene
la Redutše moo megopolo e fifetšego,
eupša tšeo di diragalang bošegong
bjono, di diragagale le kua
malokeišeneng a mangwe a Bathobaso.
(Kgatle, 1977: 5 - eie onderstreping)

'Dit is nie net by Mogala-hulle waar die gedagtes verduister is deur moeilikhede nie, dit is ook nie net in die baie wonings van die woonbuurt Redutše waar die denke verduister is nie, maar daardie dinge wat in hierdie besondere nag gebeur, gebeur ook daar in die ander woonbuurte van Swartes.'

- (148) Tšohle tše ga se dikenywa tša go
hloka boitshwaro ga basadi ba
Redutše eupša ke ka 'baka la gore
basadi ba ba tsoma go nontšha
meputswana ya banna ba bona. (Kgatle,
1977: 7, 8 - eie onderstreping)

'Al hierdie dinge is nie die gevolg daarvan dat die vrouens van Redutše onbehoorlik is nie, maar dit is as gevolg daarvan dat dié vrouens hulle mans se verdienstes wil aanvul.'

- (149) Ee, gabo melawalawana e mentši ye ga
e gona.

Empa ga Mna Klaas ga go bjalo. (Kgatle,
1977: 13 - eie onderstreping)

'Ja, by hulle is daar nie so baie verskillende reëltjies nie.

Maar by Meneer Klaas is dit nie so nie.'

- (150) Moebangedi ge a ekwa tšona tšeo a thoma go retolla mogopolo le go bolela ka mokgwa o šele a re: "Monna wa Modimo! Ke leboga boitapišo bja gago ka baka la mokgalabje yo wa gešo. Ponto yona ga ke nayo, fela ke tla go thuša ka leotwana gore o fetele kua Van Ryn go tsebiša ba lapa la mokgalabje yo, mohlamong bona ba tla go neela ponto wa ya wa mo hunolla." (Ramaila, 1974: 28 - eie onderstreping)

'Toe die evangelis dít hoor, verander hy van gedagte en praat hy op 'n vreemde wyse, en sê toe: "Man van God! Ek bedank jou vir jou moeite as gevolg van hierdie ou man van ons plek. 'n Pond het ek nie, maar ek sal jou help met 'n fiets sodat jy verder kan gaan daar na Van Ryn om die mense van hierdie ou man se werf te laat weet, miskien sal hulle jou 'n pond gee en dan gaan jy en maak hom vry.'" '

Die konjunktiewe eupša/empa en fela word in die voorafgaande voorbeelde in teenstellende verband (Lombard, 1985: 181) gebruik. Ná een van dié konjunktiewe word telkens 'n stelling gemaak wat in teenstelling is met 'n voorafgaande handeling. In voorbeeld (149) word gesê dat daar by dié mense, die Swartes, nie so baie reëls is nie, die teenstelling, naamlik, dat by Meneer Klaas dit nie so is nie, volg na die konjunktief empa. Die handeling ke tla go thuša is ook in teenstelling met die verwagting wat deur die voorafgaande, Ponto yona ga ke nayo, geskep is.

Wanneer die werkwoord wat op die konjunktiewe eupša/empa of fela volg in die situatiewe modus is, is die handeling wat die situatiewe werkwoord uitdruk, ook 'n teenstelling.

In voorbeelde (151) - (153) volg 'n situatiewe werkwoord op die konjunktiewe eupša, empa en fela onderskeidelik. Die betekeniskonnotasie van hierdie konjunktiewe is ook 'maar' of 'dog' soos in die gevalle waar 'n indikatiewe werkwoord op die genoemde konjunktiewe volg. (Dié betekeniskonnotasie het geen semantiese verband met dié wat reeds vir die konjunktiewe ge, mola, goba of gore onderskei is nie).

Uit 'n semantiese analise van die voorbeelde waar werkwoorde in die indikatiewe modus enersyds, en die situatiewe modus, andersyds, op dié konjunktiewe volg, kon geen semantiese verskille tussen dié gevalle waargeneem word nie. Desondanks kon die situatiewe en indikatiewe werkwoorde in 'n gegewe konteks nie oor en weer met mekaar vervang word nie.

'n Noukeurige analise van die breër verband waarin situatiewe voorkom wat op eupša, empa of fela volg, bring egter aan die lig dat dié tekste altyd 'n (voorafgaande) hulpwerkwoordgroep met die stam -be bevat. So, byvoorbeeld, gaan die hulpwerkwoordgroep o be a sa šetše die situatief (empa) a hlokometše vooraf in:

- (151) Ge a emiša hlogo a tšhoga ge
a bona letšatsi le nyaka go kodumela
ka meboto ka gobane o be a sa šetše
gore le a sepela empa a hlokometše
go pheta seswantšho se a bego a se
betla. (Kgatlhe, 1972: 28 - eie onderstreping)

'Toe hy sy kop oplig, skrik hy toe hy sien die son wil sak oor die heuwels want hy het nog nie opgelet dat die son ondergaan nie dog hy het slegs gekonsentreer om die beeld te voltooi waarmee hy besig was.'

In die volgende voorbeeld weer, gaan die hulpwerkwoordgroep e be le die situatief (eupša) a tiile vooraf:

- (152) Bjalo ka ge leina la gagwe le šupa,

e be e le monna yo a sa golelago
godimo, eupša a tiile le gona e le
yo mokoto. (Ramaila, 1974: 131 - eie
onderstreping)

'Soos wat sy naam aandui was hy nie
'n lang man nie, dog hy was sterk en
fris.'

Vergelyk ook:

- (153) Mogwera yo o be a tseba gore monna
yoo ga se ngaka, fela a dumela ka ge
segwera se lahletšana. (Matsepe, s.j.:
62 - eie onderstreping)

'Hierdie vriend het geweet dat daardie
man nie 'n (toor)dokter is nie, dog hy
het saamgestem omdat die vriendskappe
na alle kante onbevredigend is.'

Nadat hierdie tekste semanties met moedertaalsprekers geanaliseer is, het die volgende verklaring vir die gebruik van situatiewe werkwoorde na eupša, empa en fela hom voorgedoen: Die hulpwerkwoord met die stam -be determineer nie alleen die modus van die komplement wat onmiddellik daarop volg nie, maar ook die modus van die werkwoord wat op eupša, empa of fela volg. Dit is dus in der waarheid 'n geval van die hulpwerkwoord wat tussen eupša, empa en fela enersyds, en die daaropvolgende situatief andersyds, weggelaat is. Die hulpwerkwoord kan, byvoorbeeld, in dié besondere posisie ingevoeg word, sonder dat daar 'n betekenisverskil ontstaan. Die volle vorm sou dus in die geval van (151) ... empa o be a hlokometše ... wees, en in die geval van (152) en (153) onderskeidelik ... eupša o be a tiile ... en ... fela o be a dumela So beskou, is dit dus nie 'n situatiewe werkwoord wat in die bogenoemde tekste in 'n semantiese relasie tot eupša, empa en fela staan nie, maar wel 'n hulpwerkwoordgroep met 'n indikatiewe betekenis, omdat die hulpwerkwoord telkens in die indikatiewe modus is.

4.5 Die konjunktiewe woorde of woordgroepe ka gobane, ka fao en gomme

Enkele gevalle is in die literatuur teëgekóm waar die konjunktiewe woordgroepe ka gobane en ka fao en die konjunktiewe woord gomme die situatief voorafgaan. Weens 'n gebrek aan genoegsame voorbeelde, is dit kwalik moontlik om betroubare afleidings rakende die semantiese funksies van dié konjunktiewe te maak. Volgens 'n proefpersoon kan die konjunktiewe woordgroep ka gobane in die onderstaande voorbeelde met die konjunktiewe woordgroep ka ge vervang word om dieselfde betekenis weer te gee. Vergelyk:

- (154) Ge a fihla a hloka modiro lebaka
le letelele, fela ka gobane a be
a nyakišišitše kereke ya gabo a sa
fihla, o ile a hwetša ba thoko ya gabo
ba bantši. (Ramaila, 1974: 136 - eie
onderstreping)

'Toe hy gearriveer het, het hy vir 'n
lang tyd nie werk gehad nie, maar omdat
hy intens navraag gedoen het na hulle
kerk voordat hy gekom het, het hy gevind
dat daar baie van hulle was.'

- (155) Matšatšing ao ke ge dirapa tšeo di
rekwa ka theko e nnyane gagolo, empa
le ge go le bjalo, ka gobane nko
e sa dupe, di ile tša se ke tša
kgeremelelwa ke ba bantši. (Ramaila,
1974: 138,139 - eie onderstreping)

'Dit was in daardie dae dat erwe
teen 'n baie lae prys verkoop is
maar alhoewel dit so was, was daar
nie 'n stormloop van mense nie omdat
die mense nie geweet het nie.'

- (156) O be a se gona gomme ke sa tsebe
le gore o ile kae. (Moloišie, s.j.:
31 - eie onderstreping)

'Hy was nie daar nie en ek weet nie
waarheen hy gegaan het nie.'

- (157) ... gore o be a iphihla gomme a sa
dumele gore ke yena Mampara. (Molotse,
s.j.: 19 - eie onderstreping)

'... dat hy weggekruip het en nie saam-
gestem het dat dit Mampara is nie.'

- (158) ... ka fao polelo ya gagwe e sa kwale
gabatse. (Molotse, s.j.: 20 - eie
onderstreping)

'... daarom is sy gepraterie nie goed gehoor
nie.'

4.6 Samevatting

Die konjunktiewe woorde of woordgroepe mohla/mohlang, goba/gore, eupša/empa, fela, ka gobane, gomme en ka fao is in hierdie hoofstuk behandel.

Die konjunktiewe mohla/mohlang, met die semantiese konnotasies 'toe' en 'die tydstop toe' is semanties as momentaan-temporaal geklassifiseer terwyl die betekeniskonnotasies 'wanneer' en 'die tydstop wanneer' as temporaal-kondisionaal getipeer is.

Die konjunktiewe gore en goba kan ook situatiewe werkwoorde voorafgaan en het dan albei die betekeniskonnotasie 'nadat'. Hierdie betekeniskonnotasie is as momentaan-temporaal gewaardeer.

Situatiewe werkwoorde wat op die konjunktiewe eupša/empa en fela volg, druk teenstellings uit ten opsigte van ander handeling en die vertalingsekwivalent van die betekeniskonnotasie wat deur die konjunktiewe gedra word, is 'dog' of 'maar'.

Enkele voorbeelde is in die literatuur teëgekom waar die konjunktiewe woordgroepe ka gobane en ka fao en die konjunktief gomme ook situatiewe werkwoorde voorafgaan. Die voorbeelde was egter nie genoegsaam om betroubare afleidings rakende die semantiese funksie van dié konjunktiewe te maak nie.

H O O F S T U K 5

DIE SITUATIEF SAAM MET ANDER KONJUNKTIEWE WOORDE OF WOORDGROEPE

5.1 Inleiding

In hierdie hoofstuk word die konjunktiewe woorde of woordgroepe go tloga/go thoma (ge)/mola/mohla(ng), go fihla/go fihlela (ge/mohla(ng)), ka morago ga ge, pele/pele ga ge, bjalo ka ge, erile/eitše (en variante ge/mola/ens.), ke ge, le ge en ka ge behandel.

5.2 Die konjunktiewe woorde go tloga/go thoma en go fihla/go fihlela

5.2.1 Inleiding

Dit is voor die hand liggend dat die konjunktiewe go tloga/go thoma en go fihla/go fihlela eintlik infinitiewe is wat 'n voegwoordelike funksie vervul. Hulle dra nie meer die letterlike betekenis van 'om te vertrek', 'om te begin' en 'om aan te kom' onderskeidelik nie, maar het die figuurlike betekenis 'vanaf/sedert/vandat/vanaf die dag' en 'totdat/tot'.

5.2.2 Die konjunktiewe woorde go tloga/go thoma

5.2.2.1 Inleiding

Die konjunktiewe woord go tloga word saam met die konjunktiewe ge, mola of mohla(ng) gebruik om 'n situatiewe werkwoord vooraf te gaan, en dié woordgroepe het die betekenis konnotasies 'vanaf/sedert/vandat'. Wanneer die konjunktief mola op go tloga

volg, mag die sogenaamde relatiefsuffiks -go in die werkwoord voorkom. (Vergelyk voorbeeld (161).) Na die konjunktiewe woordgroep go tloga mola(ng) kan die relatiefsuffiks ook in die situatiewe werkwoord voorkom. (Vergelyk voorbeeld (165).)

Volgens die geraadpleegde informante het die kombinasie van go tloga met onderskeidelik ge of mola, dieselfde betekeniskonnotasies. In die volgende voorbeeld sou ge dus met mola vervang kon word en sou die agtervoegsel -go in die werkwoord a mo topa kon voorkom sonder om 'n verskil in betekenis teweeg te bring:

- (159) Go tloga ge monna yola a mo topa go
fihlela ge a mo lahla ya no ba metsotso ye
 masome a mabedi. (Kgatlhe, 1977: 36 - eie
 onderstreping)

'Vandat daardie man hom opgelaaai het, totdat
 hy hom afgelaaai het, was dit net twintig
 minute.'

Wanneer mola die konjunktief ge vervang in bogenoemde voorbeeld, sal dit soos volg voorkom:

- (160) Go tloga mola monna yola a mo topa(go)
go fihlela ge a mo lahla ...

'Vandat daardie man hom opgelaaai het,
 totdat hy hom afgelaaai het ...'

Die konjunktiewe woord go thoma kan go tloga in (159) vervang:

- (161) Go thoma ge monna yola a mo topa ...

'Vandat daardie man hom opgelaaai het ...'

5.2.2.2 Die semantiese konnotasies van go tloga (ge/mola/mohla(ng))

Die betekeniskonnotasies 'vanaf/sedert/vandat', soos uitgedruk deur go tloga (ge/mola) en 'van die dag (dat)' soos verwoord deur go tloga mohla(ng), kan geklassifiseer word onder 'tydsverloop' as synde 'n sub-kategorie van die semantiese kategorie 'temporaal'. Sodanige voorbeelde spesifiseer die tydsverloop tussen die moment waarop die situatiewe handeling 'n aanvang neem en die moment waarop kommunikasie plaasvind, òf die moment waarop die situatiewe handeling 'n aanvang neem en 'n ander gegewe tydstop. Vergelyk die volgende voorbeelde:

- (162) O tsebe gore lebaka ka moka go tloga ge
ke go ngwaletše lengwalo le, nka se robale
go fihla ke bona sefahlego sa gago. (Rammala,
1975: 21 - eie onderstreping)

'Jy moet weet dat, die hele tyd, vandat ek
vir jou hierdie brief geskryf het, ek nie
kan slaap nie totdat ek jou gesig sien.'

In voorbeeld (162) stig die konjunktiewe groep go tloga ge 'n relasie van gespesifiseerde tydsverloop tussen die situatiewe handeling ke go ngwaletše en die moment waarop hy haar weer sal sien. In voorbeeld (163) hieronder, stig die konjunktiewe groep go tloga mola 'n relasie van gespesifiseerde tydsverloop tussen die situatiewe handeling a thomago enersyds, en die moment van kommunikasie andersyds:

- (163) Mme o re go tloga mola a thomago go
tsena sekolong se se phagamego tatagwe
o be a sa rate ge a etla go khutša mo gae
ka ge e le 'ihlo le tee. (Mminele, s.j.: 18 -
eie onderstreping)

'Ma sê sedert hy hoërskool toe is, wou
sy pa nie hê dat hy by die huis kom rus nie
want 'n enigste kind is baie kwesbaar.'

In die volgende voorbeeld stig go tloga ge 'n relasie van gespesifiseerde tydsverloop tussen die situatiewe handeling a mo topa enersyds en die gegewe tydstop go fihlela a mo lahla andersyds:

- (164) Go tloga ge monna yola a mo topa
go fihlela ge a mo lahla ya no ba
 metsotso ye masome a mabedi. (Kgatlé,
 1977: 36 - eie onderstreping)

'Vandat daardie man hom opgelaaï het
 totdat hy hom afgelaaï het, was net twintig
 minute.'

In voorbeeld (165) word die relasie van gespesifiseerde tydsverloop deur die konjunktiewe woordgroep go tloga mohla(ng) gestig tussen die situatiewe handeling ke nyala(go) enersyds, en 'n ander moment in die verskiet:

- (165) Go tloga mohla(ng) ke nyala(go)
mosadi yo, ke tlo soma kudu.

'Vanaf die dag dat ek dié vrou trou,
 sal ek baie hard werk.'

5.2.3 Die konjunktiewe woord go fihla/go fihlela

5.2.3.1 Inleiding

Die konjunktief go fihla/go fihlela (ge) het die betekeniskonnotasie 'totdat/tot'. Uit die ondersoek blyk dit dat wanneer go fihla as konjunktief optree, dit veral saam met die konjunktief ge gebruik word, (dit wil sê, go fihla ge) soos in:

- (166) Bonmamalapa ba šitwa go ala malao ka
 ge baesa ba bo opa go fihla ge tadi
 e amusa. (Kgatlé, 1977: 55 - eie
 onderstreping)

'Die vrouens kon nie die beddens opge-
maak het nie omdat die ouens drink tot
die middag toe.'

- (167) O se botše motho hle. Le mmago a se
tsebe taba ye. A ka ntlhoya go fihlela
ke ehwa. (Kgatle, 1977: 72 - eie onder-
streping)

'Moet asseblief nie vir iemand vertel nie.
Ook jou ma moet nie hiervan weet nie. Sy
sal my haat totdat ek sterf.'

Voorbeelde waarin go fihlela saam met ge optree, word selde in
die literatuur teëgekom. Vergelyk egter:

- (168) Go tloga ge monna yola a mo topa
go fihlela ge a mo lahla ya no ba
metsotso ye masome a mabedi. (Kgatle,
1977: 36 - eie onderstreping)

'Vandat daardie man hom opgelaaï het
totdat hy hom afgelaaï het, was dit
net twintig minute.'

Die proefpersone het verkies om die vorm go fihlela in plaas van
go fihla ge te gebruik, selfs in voorbeelde soos (166) wat uit
die literatuur geneem is en waarin go fihla ge voorkom.

Uit die ondersoek blyk dit dat die semantiese aspek wat die
applikatief in go fihlela bydra, afwesig is by go fihla en
gevolglik deur ge bygebring word. Dit is waarskynlik waarom ge
klaarblyklik oorbodig is in die geval van go fihlela.

Go fihla kan ook sonder meer as konjunktief optree alhoewel dit
baie selde in die literatuur voorkom, byvoorbeeld:

- (169) O tsebe gore lebaka ka moka go tloga
ge ke go ngwaletše lengwalo le, nka se
robale go fihla ke bona sefahlego

sa gago. (Rammala, 1975: 21 - eie onderstreping)

'Jy moet weet dat, die hele tyd, vandat ek vir jou hierdie brief geskryf het, ek nie kan slaap nie totdat ek jou gesig sien.'

Die konjunktief mohla kom ook soms saam met go fihla of go fihlela voor. Vergelyk byvoorbeeld:

(170) Ke tlo mo rata go fihla mohla ke ehwa.

'Ek sal hom liefhê totdat (tot die dag dat) ek sterf.'

Die konjunktief mola kan nie saam met go fihla/go fihlela gebruik word nie. Dit kan waarskynlik daaraan toegeskryf word dat mola 'terwyl' of 'sedert' uitdruk en dat dié betekenis nie logies met die tydsverloop wat hier ter sprake is, gekoppel kan word nie.

5.2.3.2 Die semantiese konnotasie van go fihla/go fihlela

Die betekeniskonnotasie 'tot/totdat' word onder die sub-kategorie 'tydsverloop' van die semantiese kategorie 'temporaal' geklassifiseer. Die konjunktief go fihla (ge)/go fihlela (ge) stig 'n relasie van gespesifiseerde tydsverloop tussen die moment waarop die situatiewe handeling plaasvind, enersyds, en 'n ander moment, andersyds.

In voorbeeld (166) stig go fihla ge die relasie van gespesifiseerde tydsverloop tussen die moment waarop die drinkery begin en die tydstip wat deur die situatiewe handeling (tadi) e amuša verwoord word. In voorbeeld (168) weer, stig die konjunktiewe woordgroep go fihlela ge dié relasie tussen die situatiewe

handeling a mo lahla enersyds en die gespesifiseerde tydstip go tloga ge monna yola a mo topa andersyds.

In voorbeeld (167) word daar nie 'n tydstip gespesifiseer nie, maar word geïmpliseer dat die ma die spreker sal begin haat op die tydstip dat sy iets vertel word. Dié proses sal in tyd verloop tot op 'n ander gegewe tydstip, naamlik die afsterwe van die spreker. Vergelyk die situatiewe werkwoord ke ehwa.

5.3 Die konjunktiewe met -re

5.3.1 Inleiding

Die werkwoordstam -re met die klaslose onderwerpskakel e- kan in verskillende tydvorme van die indikatiewe modus asook in die konsekutiewe modus as konjunktief funksioneer. Dikwels verskyn dié werkwoord saam met ander woorde soos ge, mola, ensovoorts in 'n konjunktiewe woordgroep:

- (171) Maloba eitše George a ba etetše
mmagwe a mo raka bjaloka mpša. (Kgatle,
1977: 70 - eie onderstreping)

'Eergister terwyl George by hulle ge-
kuier het, het haar ma hom soos 'n hond
weggejaag.'

- (172) Erile ge a tsene ka kgoro a thoma go
befelwa le go omana. (Ramaila, 1974: 14 -
eie onderstreping)

'Toe hy in die vergaderplek gaan, begin
hy kwaad word en skel.'

- (173) Ya re ka ge a sa tsome go lalwa ke
kgang, a loga maano a go phediša Sam le
ge a hwile. (Kgatle, 1977: 69 - eie
onderstreping)

'Toe, omdat sy nie ondergekry wou word nie, maak sy 'n plan om Sam te laat lewe alhoewel hy dood was.'

- (174) O hlwa a apara sekhethe se ge a eya toropong gomme ge a ka tšhoga a kgabotše thoko ga basetsana ba bangwe, e tlo re mola a fetile ba šala ba re 'sebesebe'. (Kgatlé, 1977: 14 - eie onderstreping)

'Sy trek gewoonlik hierdie romp aan wanneer sy dorp toe gaan en as sy verby die ander meisies loop, sal hulle altyd skinder as sy verby is.'

- (175) Ngwakwana wa ntshe e be e le ngwako ka gore e be e re ge dipula tša go epola bahu di phalaula ba se thape go swana le kgogo ge e nailwe, eupša hlogo yona e be 'kgonwa go khutišwa. (Kgatlé, 1972: 2 - eie onderstreping)

'Daardie huisie was 'n goeie huis want toe dit so vreeslik gereën het, het hulle nie so nat soos 'n natgereënde hoender geword nie, maar 'n mens kon die kop daarin neergelê het.'

- (176) Morago ga fao, o katakatile ka senya, ya re pele ga ge a etšwa ka mojako, a re ke nna makgolwago, ke Ntahleng. (Matsepe, s.j.: 38 - eie onderstreping)

'Daarna het sy stadig geretireer en toe voordat sy by die deur uit is, sê sy dīt is ek, jou ouma, dit is Ntahleng.'

Die konjunktief met die werkwoordstam -re of ander vorme daarvan, kan òf alleen voorkom, (vergelyk voorbeeld (171)) òf dit kan gevolg word deur 'n ander konjunktiewe woord, (vergelyk voorbeelde (172) - (176)) in welke geval die konjunktiewe groep 'n situatiewe werkwoord inlei. Die konjunktief -re (en ander vorme) kom veral alleen voor wanneer daar 'n omskrywing of spesifisering van tyd in die sin is, of indien die tydstip van die gebeure so

voor die hand liggend is dat 'n verdere spesifisering van tyd onnodig is. Vergelyk voorbeeld (171) waar die tyd gespesifiseer word met die woord maloba en die konjunktief eitše alleen gebruik word. In voorbeeld (177) hieronder, word die tyd gespesifiseer deur 'tšatši le lengwe:

- (177) E rile 'tšatši le lengwe George
a tseba ka botlalo gore Selalabu o
ile go tsomatsoma kua toropong ya
 Semphetekegofete a rera le pelo ya go
 etela Salamina ga gabo kua Dikalobeng.
 (Kgatlhe, 1977: 63 - eie onderstreping)

'Toe, op 'n sekere dag toe George goed geweet het dat Selalabu daar na die dorp Semphetekegofete gegaan het om 'n bietjie rond te soek, het hy in sy hart beplan om vir Salamina te gaan kuier daar by hulle plek Dikalobeng.'

In voorbeeld (178) tree erile alleen op omdat die moment waarop die situatiewe handeling (dit wil sê, 'uitgaan (uit die dorp uit)') plaasvind, gespesifiseer word deur die onmiddellike verlede tyd se defisiënte werkwoordvorm -tšo- in die werkwoord ba sa tšo tšwa. Dié werkwoordvorm het die semantiese waardes 'sopas' (vergelyk ba sa tšo fihla 'hulle het sopas aangekom') of 'op die moment dat' (vergelyk Erile ba sa tšo tšwa. 'Op die moment toe/dat hulle besig was om uit te gaan.') Hierdie voorbeeld verteenwoordig dus nog 'n geval waar erile alleen 'n konjunktiewe funksie vervul omdat die situatiewe handeling reeds as momentaan gespesifiseer is:

- (178) Ka tumelélano le kutlwano ya bafahloši,
 bašemane ba bangwe ba sekolo ba ile
ba rongwa go mokgomana wa ka Dīlokwaneng
go yo botšiša gore "A 'Prince' ga se a
 bonala ka moo maabane na?" Erile ba
sa tšo tšwa ka motse, ba sa phara
 thabana, ba phekgoga ka lebelo. (Ramaila,
 1974: 151 - eie onderstreping)

'Met die goedkeuring en eensgesindheid van die onderwysers, is party van die skoolseuns na die edelman van Dilokwaneng gestuur om te gaan vra "Is 'Prince' nie gister daar gesien nie?" Toe hulle nog net uit die dorp gaan, toe hulle nog oor die bergie gaan, toe vlieg hulle vinnig om.'

In al die voorbeelde uit die literatuur waar die konjunktief erile op hierdie wyse gebruik is, kom die persistiewe defisiënte werkwoordvorm -sa- in die situatiewe werkwoord voor. Dit is klaarblyklik daaraan toe te skryf dat sodanige werkwoorde handelinge uitdruk wat op 'n gegewe moment aan die gang, dit wil sê, durend is.

In voorbeelde (172) - (176) ontbreek 'n spesifisering van tyd of logiese opeenvolging van gebeure en tree erile in 'n konjunktiewe woordgroep op. In sodanige woordgroepe het die woord of woorde wat erile aanvul, die funksie om die moment waarop die situatiewe handeling plaasvind, nader te kwalifiseer.

Die konjunktief erile kan ook die relatiefsuffiks -go neem soos in die volgende gevalle waar die gebruik van dié suffiks verpligtend is:

- (179) Bana ba bararo ba, ba ile ba gola
ka go hlaka mo lapeng la Mmabo wa
bobedi, mo erilego mohla yo mogolo
a tšwile sekolong, a re go ya Makgoweng
a ela sa ruri. (Ramaila, 1974: 24 - eie
onderstropping)

'Hierdie drie kinders het swaar grootge-
word op die werf van hulle tweede ma,
toe die oudste een klaar was met skool,
het hy vir altyd na die Blankes gegaan.'

- (180) Mo 'Mokgoman'e moso' a ipolaetšego
gona go be go se na madi a mantši,
fela go be go bonala gore o ipolaile

gabotse bjalo ka mohlabi wa mokgoni,
gobane o be a kgaotše mogolo wa gagwe
ka moka go tloga ka tlase ga tsebe ye
nngwe go iša ka tlase ga e nngwe ka
thipa, mo e rilego ge a bona gore ga
a hwe ka pela, a e retološa, a itlhaba
ka ntlha ya yona mo go gahlanago mašapo
a molala, ... (Ramaila, 1974: 151 -
eie onderstreping)

'Hier waar die swart edelman homself
om die lewe gebring het, was daar nie
baie bloed nie maar dit was duidelik
dat hy homself netjies om die lewe
gebring het soos 'n bedrewe slagter
want hy het sy hele keel met 'n mes
afgesny van onder die een oor tot onder
die ander een en toe hy sien dat hy nie
gou sterf nie, het hy die mes omgedraai
en homself met die punt daarvan gesteeek
waar die nekwerwels bymekaar kom, ...'

Die werkwoord wat op die konjunktief -re volg, hoef nie
noodwendig altyd in die situatiewe modus te wees nie. In die
volgende voorbeelde volg die konsekutief op erile en eitše.

- (181) E rile gona mo mašarakaneng a mogopolo
ya direga taba, yona tšhitadingaka.
(Ramaila, 1974: 24 - eie onderstre-
ping)

'En toe, in die verwarring van die denke,
gebeur daar 'n ding, iets wat die toor-
dokters nie kon oplos nie.'

- (182) Eitše ka nako ya robedi, bošego, ka
Tona letšatši le a tšweleng kgolegong,
Sam a leba ngwakong wa Mookamedi wo o
leng mathomong a motse wa Redutše.
(Kgatlhe, 1977: 44 - eie onderstreping)

'Toe, om agt-uur die nag, daardie dag
waarop hy uit die tronk gekom het, het
Sam na die huis van die opsigter gegaan
wat by die ingang tot Redutše is.'

5.3.2 Die semantiese konnotasie van die konjunktief -re

Die konjunktief -re en die ander vorme daarvan, het die betekeniskonnotasie 'toe/wanneer'. Hierdie betekeniskonnotasie word onder die semantiese kategorie 'temporaal' en die sub-kategorie 'momentaan' geklassifiseer, aangesien die moment van 'n ander handeling in terme van die moment van die situatiewe handeling, wat op dié konjunktief volg, gedefinieer word. So, byvoorbeeld, word die moment van die handeling a mo raka in (171) gedefinieer in terme van die moment van die situatiewe handeling a ba etetše wat op die konjunktief eitše volg.

5.4 Die konjunktiewe woordgroepe ka morago ga ge en pele ga ge

5.4.1 Inleiding

Pele en morago is lokatiefklasnaamwoorde waarvan die letterlike betekenis aangepas word wanneer dit as deel van konjunktiewe woordgroepe, of, in die geval van pele, as konjunktiewe woord optree. Pele en morago tree elders in Noord-Sotho se taalsisteem boonop nog as naamwoorde op deurdat hulle òf deur die besitlike partikel ga gevolg word, òf deur die lokatiewe partikel ka voorafgegaan kan word. In konjunktiewe woordgroepe tree hulle hoofsaaklik saam met ge op soos in ka morago ga ge (vergelyk voorbeeld (183)) en pele ga ge (vergelyk voorbeeld (184)).

Dat juis die naamwoorde pele en morago in konjunktiewe woordgroepe van hierdie aard optree, is op semantiese gronde verstaanbaar. Dit het naamlik tot sover duidelik geword dat die situatiewe werkwoord semanties altyd 'n tydstip of tydsverloop van een of ander aard veronderstel. Die basiese betekenis van pele 'voor' en morago 'agter' is dus by uitnemendheid geskik om

die temporale konnotasies 'voorheen', 'alvorens', 'daarna' en 'nadat' te verwoord.

- (183) Ka morago ga ge ba lemile, ba
thoma go bjala mafela.

'Nadat hulle geploeg het, het hulle
mielies begin plant.'

- (184) Go nna seo e lego tlhobaboroko ke gore
naa pele ga ge lefase le legodimo
le bopiwa go be go le eng, kae?
(Matsepe, 1974: 5 - eie onderstreping)

'Vir my is dit wat my slapelose nagte
gee dat, voordat die aarde en die hemel
geskape is, wat was daar, waar?'

5.4.2 Die semantiese konnotasies van ka morago ga ge en pele ga ge

Dit is reeds gesuggereer dat ka morago ga ge die betekeniskonnotasie 'nadat' het, terwyl die konjunktiewe woordgroep pele ga ge die betekeniskonnotasie 'voordat' uitdruk. Albei hierdie betekeniskonnotasies word geklassifiseer as tydsverloop aangesien daar twee tydstippte aangedui is waarvan een gespesifiseer is en die ander veronderstel of geïmpliseer is. Tussen hierdie twee tydstippte is daar 'n verloop in tyd.

In (183) is die ongespesifiseerde tydstip die aanvang van die ploëry en die gespesifiseerde tydstip word uitgedruk deur ka morago ga ge ba lemile. Tussen hierdie twee tydstippte is daar 'n verloop in tyd. So is ook pele ga ge lefase le legodimo le bopiwa in (184) 'n gespesifiseerde tydstip en die skepping van die aarde die ongespesifiseerde tydstip waartussen daar 'n verloop in tyd is.

In die literatuur is voorbeelde gevind van beide pele en pele ga ge wat die situatief voorafgaan. Volgens die proefpersone kan hierdie moontlikhede mekaar vervang sonder dat 'n betekenisverskil ontstaan. Die volgende voorbeelde toon die afwisselbaarheid van pele en pele ga ge voor situatiewe werkwoorde:

- (185) "Pele batho ba ba sepela, monna yo ke ngaka, ga a buwe leoto la ka a ntšhe kolo ye, e a mpolaya." (Ramokgopa en Motuku, 1979: 83 - eie onderstreping)

'"Voordat hierdie mense loop, hierdie man is 'n dokter, laat hy my voet opereer en hierdie koeël uithaal, dit is baie seer." '

- (186) Ga gwa feta lebaka le lekae pele ga ge mong wa tšona a fihla ka go ikgakantšha mo nkego o tliše go dumediša le go botšiša gore na tša gagwe ga se a di bona thoko yela a tšwago. (Matsepe, s.j.: 70 - eie onderstreping)

'Dit was nie lank voordat die eienaar daarvan gearriveer het om te spog dat, waar hy gekom het om te groet en navraag na welstand te doen, hy nie syne gesien het daar waar hy vandaan kom nie.'

5.5 Die konjunktiewe woordgroep bjalo ka ge

5.5.1 Inleiding

Die konjunktiewe woordgroep bjalo ka ge/bjaka ge lei situatiewe bysinne in en het die betekeniskonnotasie 'soos (wat)'. Die voorbeelde uit die literatuur dui daarop dat ge altyd 'n noodsaaklike onderdeel van hierdie woordgroep uitmaak. Indien ge weggelaat word, het die betekeniskonnotasie meer betrekking op die naamwoord wat volg in die bysin of kan die betekenis

dubbelsinnig wees. Vergelyk die volgende voorbeeld in hierdie verband:

- (187) Motho ga a ke a hloka mosebedi, bjalo
ka ge Baswana le bona ba re: ...
 (Ramaila, 1974: 121 - eie onderstre-
 ping)

'n Mens ontbreek nooit 'n skindertong nie,
soos die Swartes ook sê: ... '

Wanneer ge in die bogenoemde voorbeeld weggelaat word, verander die betekenis of word die sin dubbelsinnig. Die klem word verskuif vanaf die werkwoord na die naamwoord en dit kan dan vertaal word met 'soos die Swartes, ook hulle sê ...'. Die betekeniskonnotasie het dus hier betrekking op die Swartes en nie meer op dit wat hulle sê nie.

5.5.2 Die semantiese kategorie van 'aktualisering'

Die konjunktiewe woordgroep bjalo ka ge het die betekeniskonnotasie 'soos (wat)' en kan derhalwe geklassifiseer word as 'aktualisering'. Met 'aktualisering' word hier bedoel dat reeds bekende inligting weer aktueel gestel word. Sodanige inligting word geaktualiseer deurdat die inligting voorafgegaan word deur 'n situatiewe bysin, ingelei deur die konjunktiewe woordgroep bjalo ka ge 'soos (wat)'. Vergelyk:

- (188) Bjalo ka ge o tseba, ke setše ke šoma
 mo mengwaga ye meraro.

'Soos wat jy weet werk ek reeds drie
 jaar hier.'

In voorbeeld (188) is die feit dat die persoon reeds drie jaar daar werk aan die aangesprokene bekend. Dié bekende informasie

word egter weer op die voorgrond gestel deurdat dit herhaal word na die situatiewe bysin, 'Bjalo ka ge o tseba ...'

Vergelyk ook die volgende voorbeeld:

- (189) Bjalo ka ge leina le šupa, e be
e le monna yo a sa golelago godimo,
eupša a tiile le gona e le yo mokoto.
(Ramaila, 1974: 131 - eie onder-
streping)

'Soos (wat) sy naam aandui, was hy nie
'n lang man nie, dog hy was sterk en
geset.'

Uit hoofde van sy naam is dit moontlik om die informasie af te lei wat as bekende informasie aangebied word, naamlik e be e le monna yo a sa golelago godimo in (189). Hierdie bekende informasie word weer op die voorgrond gestel wanneer dit hier voorafgegaan word deur die situatiewe bysin Bjalo ka ge leina le šupa ...

5.6 Die konjunktiewe woordgroepe le ge, ka ge en ke ge

5.6.1 Inleiding

Die partikels ka, le en ke tree slegs saam met ge op om konjunktiewe woordgroepe te vorm. Die konjunktiewe woordgroepe le ge, ka ge en ke ge het onderskeidelik die betekeniskonnotasies 'alhoewel', 'want/omdat' en '(dit) is toe/dat/indien' of 'deurdat.'

word egter weer op die voorgrond gestel deurdat dit herhaal word na die situatiewe bysin, 'Bjalo ka ge o tseba ...'

Vergelyk ook die volgende voorbeeld:

- (189) Bjalo ka ge leina le šupa, e be
e le monna yo a sa golelago godimo,
eupša a tiile le gona e le yo mokoto.
(Ramaila, 1974: 131 - eie onder-
streping)

'Soos (wat) sy naam aandui, was hy nie
'n lang man nie, dog hy was sterk en
geset.'

Uit hoofde van sy naam is dit moontlik om die informasie af te lei wat as bekende informasie aangebied word, naamlik e be e le monna yo a sa golelago godimo in (189). Hierdie bekende informasie word weer op die voorgrond gestel wanneer dit hier voorafgegaan word deur die situatiewe bysin Bjalo ka ge leina le šupa ...

5.6 Die konjunktiewe woordgroepe le ge, ka ge en ke ge

5.6.1 Inleiding

Die partikels ka, le en ke tree slegs saam met ge op om konjunktiewe woordgroepe te vorm. Die konjunktiewe woordgroepe le ge, ka ge en ke ge het onderskeidelik die betekeniskonnotasies 'alhoewel', 'want/omdat' en '(dit) is toe/dat/indien' of 'deurdat.'

5.6.2 Die konjunktiwe woordgroep le ge

5.6.2.1 Die semantiese kategorie 'teenstelling'

Die konjunktiwe woordgroep le ge het die betekeniskonnotasie 'alhoewel'. Hierdie betekeniskonnotasie word semanties as 'teenstelling' geklassifiseer. In die volgende voorbeeld stig die konjunktiwe woordgroep le ge 'n relasie van teenstelling tussen die twee handelinge a ebela en a ka se itshwenye. In hierdie geval is dit teenstrydig dat die polisie dié betrokke persoon nie sal vra om homself te identifiseer terwyl hy eintlik suspisie behoort te wek wanneer hy daar rondrentel nie:

- (190) Le ge a ebela mosegare mo mmileng
maphodisa a ka se itshwenye ka go
mmotšiša seitsibišo. (Kgatlle, 1977:
53 - eie onderstreping)

'Alhoewel hy gedurende die dag rond-
drentel in die straat, sal die polisie
hulleself nie vermoei deur hom te vra
na sy identiteit nie.'

en

- (191) Nna le wena bao, le ge re sa rutega
go ya kae, re nang le maahlo a go bona.
(Kgatlle, 1977: 50 - eie onderstreping)

'Ek en jy, alhoewel ons nie danig ge-
leerd is nie, het ons oë om te sien.'

In voorbeeld (191) word die verwagting geskep dat dié persone, omdat hulle nie danig geleerd is nie, van 'n sekere saak nie bewus sal wees nie. Desondanks beskik hulle wel oor die vermoë om probleme in te sien.

5.6.3 Die konjunktiewe woordgroep ka ge

5.6.3.1 Die semantiese kategorie 'redegewend'

Die konjunktiewe woordgroep ka ge het die betekeniskonnotasie 'want/omdat' en kan daarom semanties as 'redegewend' getipeer word. Vergelyk die volgende voorbeeld:

- (192) Ka ge papa a hlaelelwa ke mapeni, ke
tsom'o inyakela diaparo le go thuša
ka lapeng. (Kgatlé, 1977: 51 - eie
 onderstreping)

'Omdat pa nie geld het nie, wil ek
 vir myself klere voorsien en op die
 werf help.'

In (192) word papa a hlaelelwa ke mapeni as 'n rede aangevoer vir ke tsom'o inyakela diaparo le go thuša ka lapeng, en gevolglik stig ka ge hier 'n relasie van redegewing tussen die twee sinsdele.

5.6.4 Die konjunktiewe woordgroep ke ge

5.6.4.1 Inleiding

Die konjunktiewe woordgroep ke ge bestaan uit die kopulatiewe partikel ke en die konjunktief ge. Soos reeds in Hoofstuk 2 genoem is, kan ge verskillende betekeniskonnotasies hê. In die literatuur is voorbeelde gevind waar ge in kombinasie met die kopulatiewe ke met die betekeniskonnotasies 'toe', 'dat' en 'indien (wanneer)' optree. Die konjunktiewe woordgroep het dan die vertalingsekwivalente '(dit) is toe (dat)', '(dit) is dat' en '(dit) is indien.'

Die agentatiewe partikel ke wat normaalweg in passiefkonstruksies soos in (193) voorkom, kan ook saam met ge 'n konjunktiewe woordgroep vorm wat dan die vertalingsekwivalent 'deurdat' het.

(193) Bana bao ba bitšwa ke basadi.

'Daardie kinders word deur die vrouens geroep.'

Laasgenoemde gevalle word in paragraaf 5.6.4.3 bespreek.

5.6.4.2 Die konjunktief ge saam met die kopulatiewe partikel ke

5.6.4.2.1 Die semantiese kategorie 'temporaal' en sub-kategorie 'momentaan'

Die konjunktiewe woordgroep ke ge word die algemeenste gebruik met die betekeniskonnotasie 'dit is toe dat', byvoorbeeld:

(194) Ralato, ge a realo ke ge a etšwa
a sepela. (Ramokgopa en Motuku, 1979:
84 - eie onderstreping)

'Ralato, toe hy so sê is dit toe dat
hy uitgaan en loop.'

Die betekeniskonnotasie 'dit is toe dat', word geklassifiseer as momentaan-temporaal aangesien die moment van die handeling wat op ke ge volg, gedefinieer word in terme van die moment van 'n ander handeling, proses of tydstip. In voorbeeld (194) word die moment van die handeling a etšwa gedefinieer in terme van die situatiewe handeling a realo.

Die handelinge a realo en a etšwa vind in (194) gelyktydig plaas. Die handelinge kan egter ook opeenvolgend wees, soos in die volgende voorbeelde:

- (195) Ge a le file Lekgowa, a phutha
ngatana a e katela ka morabeng.
Ke ge radithekethe a tla mo ngwalela
letlakalana, a be a mmušetša le
mašelenyana. (Ramaila, 1974: 128 -
eie onderstreping)

'Toe hy dit vir die Blanke gegee het,
vou hy die bondeltjie (note) op en
sit dit toe in die sak. Dit is toe
dat die kondukteur vir hom 'n kaartjie
skryf en 'n paar sjielings teruggee.'

- (196) Ge ba šetše ba feta seolwana saka ka
dikgato di se dikae, monna yola a ubula
motšhabi ka ditšhelane, a be a mo ušetša
fase. Ke ge ke tla kwa kokoto yela e re
"Mokgalabje! O a (sic) itše, o ntate; ke a
go hlonepha?" (Ramaila, 1974: 52 -
eie onderstreping)

'Toe hulle reeds 'n paar tree verby
my miershopie is, gryp daardie man die
vlugteling met 'n sweep weg en laat
hom toe neerval. Dit is toe dat ek
die fris persoon hoor sê: "Ouman! jy
het gesê jy is my pa, ek respekteer jou." '

- (197) Ka Laboraro mo gare ga beke e nngwe,
ke ge mokgomana Raphiri le tolo la
gagwe Noko, ba bolela gore ba tla
tsoga ba eya Tshwane bosasa ka Labone,
ba boe ka la Mokibelo. (Ramaila, 1974:
149 - eie onderstreping)

'Op Woensdag, in die middel van 'n sekere
week, is dit toe dat die edelman Raphiri
en sy vriend Noko afgespreek het dat hulle
na Pretoria sal gaan die Donderdagoggend
en die Saterdag sal terugkom.'

In voorbeeld (197) word die moment van die situatiewe handeling
ba bolela gedefinieer in terme van 'n tydstop wat vooraf omskryf
is, naamlik Ka Laboraro mo gare ga beke e nngwe.

- (198) Mošate ga Mabidibidi ke ge banna

ba dutše ka magoro. (Kgatlle, 1972:
49 - eie onderstreping)

'In die hoofstad van Mabidibidi is dit
toe die mans in die vergaderplek sit.'

Die 'absolute' voornaamwoord gona word soms saam met ke ge of ke gebruik om die tydstop noukeuriger te spesifiseer, byvoorbeeld:

- (199) E sa le ge Selepe a eya badimong
ke gona a kgahlanang le mogwera
yo mong. (Kgatlle, 1972: 30 - eie
onderstreping)

'Sedert Selepe dood is, is dit toe
dat hy 'n sekere vriend ontmoet.'

- (200) Ge a realo ke gona mahlo a thomago
go tsena ka dintakeng, a bona e bile
a bontšhiša hlaka yeo e mo šireleditše-
go madimo ao a ubulago le diphefo tšeo
di tšubutlago tša lefase le. (Mminele,
s.j.: 22 - eie onderstreping)

'Toe hy so sê is dit toe dat hy besef
dat daardie dak hom beskerm teen daardie
stormwinde wat wegwaai en die stormagtige
winde van hierdie land.'

Alhoewel beide die bogenoemde voorbeelde die suffiks -ng/-go insluit, is dit nie verpligtend saam met ke gona nie. Wanneer ke gona ge egter gebruik word kan die suffiks -ng/-go nie in die situatiewe werkwoord figureer nie. Hier word dit klaarblyklik deur die teenwoordigheid van ge geblokkeer:

- (201) Monna yoo wa batho o ile a bolokwa,
gwa re ka rona gwa be gwa swanela.
Ke gona ge a ile mahlwana a
mannyane panya-panya, mo gare ga ba
mahlo a magolo. (Ramaila, 1974: 151 -
eie onderstreping)

'Daardie arme man is begrawe, die mense

moes dit uiteindelik aanvaar. Dit was toë
dat hy met die klein ogies tussen diegene
met die grotes finaal weg is.'

5.6.4.2.2 Die semantiese kategorie 'temporaal-kondisionaal'

Die konjunktiewe woordgroep ke ge kan ook met die betekeniskonnotasie '(dit) is indien/as' optree. In dié geval word die betekeniskonnotasie getipeer as 'temporaal-kondisionaal', aangesien die situatiewe handeling wat op ke ge volg 'n kondisie uitdruk waaraan eers voldoen moet word voordat 'n ander handeling kan plaasvind. Die ander handeling word voltrek op die moment wanneer daar aan die gestelde kondisie voldoen is, byvoorbeeld:

- (202) Bokaone ke ge a ka tšwa motseng
wa ga Mabidibidi gobane setšhaba ka
moka se mo ukama bjalo ka molohlanye;
le gore mollo wo a bego a o goleditše
Selepe le Nkgekgetane ke yena a tlogo
ba morwedi wa ona. (Kgatlé, 1972: 59 -
eie onderstreping)

'Dit is beter as/indien hy uit die dorp
van Mabidibidi kan gaan want die hele stam
beskou hom as 'n opstoker, en dat die teë-
spoed wat hy vir Selepe en Nkgekgetane toe-
wens, op hom sal boemerang.'

Omstandighede sou beter wees indien aan 'n kondisie voldoen word, naamlik sy vertrek uit die dorp. Die werkwoord a ka tšwa is dus 'n kondisie waaraan eers voldoen moet word voordat die beter toestand kan intree. Die teenwoordigheid van -ka- in die werkwoord a ka tšwa versterk boonop die kondisionaliteit.

5.6.4.2.3 Die semantiese kategorie 'redegewend'

Die konjunktiewe woordgroep ke ge het die betekeniskonnotasie '(dit) is dat' en die situatiewe predikaat wat daarop volg voer

die rede aan wat vir 'n gegewe toedrag van sake verantwoordelik is:

- (203) Fao se se kwešago bohloko ke ge
bakgekolo bao ba tla dula ba lahla
dipudi le dikgomo le ditšhelete ka go
bitša dingaka tša ditaola. (Ramaila, 1974:
12 - eie onderstreping)

'Maar wat hartseer maak is dat daardie
ouvrouens bokke, beeste en geld vermors
deur die toordokters te raadpleeg.'

In (203) tree die situatiewe bysin wat op ke ge volg, redegewend op.

5.6.4.3 Die gebruik van die konjunktief ge saam met die agentatiewe partikel ke

5.6.4.3.1 Die semantiese kategorie 'redegewend'

Die konjunktiewe woordgroep ke ge kan ook met die betekeniskonnotasie 'deurdat' optree. In hierdie gevalle gee die situatiewe handeling die rede aan vir 'n ander handeling in die teks. Vergelyk die volgende voorbeelde:

- (204) Oupa Sello ke kgale a phela. O tseba
ditaba gabotse. Bjale o thušwa ke ge
a tseba George. (Kgatle, 1977: 62 -
eie onderstreping)

'Oupa Sello is al oud. Hy ken die dinge
goed. Nou word hy gehelp deurdat hy
George ken.'

- (205) O selekwa ke ge Sam a mo gopotšā
seo a lekang go itebatšā sona. (Kgatle,
1977: 21 - eie onderstreping)

'Sy word geïrriteer deurdat Sam
haar herinner aan wat sy probeer vergeet.'

In (204) tree die situatiewe handeling a tseba redegewend op ten opsigte van die voorafgaande handeling o thušwa en in (205) word die situatiewe handeling a mo gopotša wat op die konjunktiewe woordgroep ke ge volg, as rede aangebied vir die voorafgaande handeling, o selekwa.

5.6.4.4 Samevatting

In hierdie hoofstuk is die konjunktiewe woorde of woordgroepe go tloga/go thoma (ge/mola/mohla(ng)), go fihla/go fihlela (ge/mohla(ng)), ka morago ga ge, pele/pele ga ge, bjalo ka ge, erile/eitše (en ander vorme) (ge/mola/ens), ke ge, le ge en ka ge behandel.

Die konjunktief go tloga/go thoma word saam met die konjunktiewe ge/mola/mohla(ng) gebruik en het die betekeniskonnotasies 'vanaf/sedert/vandat/vanaf die dag (dat)'. Wanneer mola en mohla(ng) saam met go tloga gebruik word kan die relatiefagtervoegsel in die situatiewe werkwoord voorkom. Die betekeniskonnotasies 'vanaf/sedert/vandat' en 'vanaf die dag (dat)' is geklassifiseer onder die semantiese kategorie 'temporaal' en meer bepaald die sub-kategorie 'tydsverloop.'

Die konjunktief go fihla/go fihlela het die betekeniskonnotasies 'totdat/tot'. Hierdie konjunktiewe tree veral op as go fihla ge of go fihlela. Die konjunktief mohla kan ook saam met go fihla/go fihlela gebruik word om 'totdat/tot die dag (dat)' uit te druk. Soos go thoma/go tloga is die betekeniskonnotasies van go fihla/go fihlela onder die semantiese kategorie 'temporaal' en meer bepaald die sub-kategorie 'tydsverloop' ingedeel.

Die werkwoordstam -re met die klaslose onderwerpskakele e- tree as konjunktief op in verskillende tydvorme van die indikatiewe modus en in die konsekutiewe modus. Ook kan -re saam met ander

konjunktiewe soos ge, mola, ensovoorts in 'n konjunktiewe woordgroep optree.

Wanneer die konjunktief -re of die ander vorme daarvan alleen voorkom, is daar gewoonlik 'n omskrywing of spesifisering van tyd in die sin of die tydstip van die handeling is so voor die hand liggend dat 'n verdere spesifisering van tyd onnodig is. Waar die tydstip nie gespesifiseer of voor die hand liggend is nie, tree -re (of ander vorme) saam met 'n ander konjunktief op om 'n woordgroep te vorm, soos byvoorbeeld erile ge. Die betekenis-konnotasies van die konjunktief -re en die ander vorme daarvan, is 'toe/wanneer' en dit is as 'temporaal' en 'momentaan' getipeer.

Ka morago ga ge en pele/pele ga ge is konjunktiewe woordgroepe wat onderskeidelik die betekenis-konnotasies 'nadat' en 'voordat' het wat geklassifiseer word as 'momentaan-temporaal'.

Die konjunktiewe woordgroep bjalo ka ge/bjaka ge het die betekenis-konnotasie 'soos (wat)' en dit is getipeer as 'aktualisering'.

Die konjunktiewe woordgroep le ge behoort tot die semantiese kategorie 'teenstelling' en het die betekenis-konnotasie 'alhoewel'.

Die konjunktiewe woordgroep ka ge het die betekenis-konnotasie 'want/omdat' en kan semanties as 'redegewend' getipeer word.

In die geval van die konjunktiewe woordgroep ke ge is drie betekenis-konnotasies onderskei, naamlik '(dit) is toe', '(dit) is dat' en '(dit) is indien'. Die betekenis-konnotasie '(dit) is toe' is geklassifiseer as 'temporaal-momentaan', '(dit) is dat' as 'redegewend' en '(dit) is indien' as 'temporaal-kondisionaal'.

Wanneer die konjunktief ge saam met die agentatiewe partikel ke gebruik word, het dit die betekeniskonnotasie 'deurdat'. In hierdie geval stig die konjunktiewe groep ke ge 'n relasie van redegewing.

H O O F S T U K 6

SITUATIEWE SONDER KONJUNKTIEWE

6.1 Inleiding

Situatiewe wat nie deur konjunktiewe ingelei word nie, kom algemeen in Noord-Sotho voor. Vergelyk:

(206) Ba ithuta ba raloka.

'Hulle leer spelende.'

Sommige konjunktiewe kan voor dergelike situatiewe werkwoorde ingevoeg word sonder dat 'n betekenisverandering teweeggebring word. Ander konjunktiewe bring weer 'n betekenis konnotasie mee wat verskil. Vergelyk die volgende:

(207) Ba ithuta ge ba raloka.

'Hulle leer wanneer/indien hulle speel.'

'n Duidelike betekenisverskil is tussen (206) en (207) te bespeur. Waar ba raloka in (206) 'n handeling uitdruk wat saamval of gelyktydig plaasvind met die handeling ba ithuta, word die situatiewe handeling (ge) ba raloka in (207) as 'n voorwaarde vir die handeling ba ithuta aangebied. Hierdie betekenisverskil word teweeggebring deur die semantiese relasie wat die konjunktief ge tussen die twee werkwoorde in (207) stig.

Wanneer die konjunktief mola, daarenteen, ingevoeg word, bly die relasie tussen die twee handelingsteeds dié van gelyktydigheid van handelingste, byvoorbeeld:

(208) Ba ithuta mola ba raloka.

'Hulle leer terwyl hulle speel.'

6.2 Sitatiewe sonder konjunktiewe met 'n temporale implikasie

6.2.1 Die semantiese sub-kategorie 'tydsverloop'

In Hoofstukke 2 en 3 is voorbeelde gegee waarin die semantiese relasie van tydsverloop deur die konjunktiewe ge of mola/gola tot stand gebring word, byvoorbeeld:

(209) Ke nywaga e lesomepedi lehono ge
a se hlahla. (Mminele, s.j.: 13 -
eie onderstreping)

'Dit is nou twaalf jaar sedert hy
dit (die skool) lei.'

In die voorbeelde hieronder is die konjunktiewe egter afwesig; klaarblyklik omdat hulle om semantiese redes oorbodig is. Die relasie van tydsverloop wat normaalweg deur die konjunktiewe gestig word, word hier deur leksikale elemente soos ga se kgale, ke beke ya boraro lehono en e šetše e le dibekenyana gedra:

(210) Ga se kgale a feditše thuto ya
borutabana kua sekolong se se
phagameng. (Kgatile, 1977: 49 -
eie onderstreping)

'Dit is nie lank sedert hy onder-
wysopleiding voltooi het daar aan die
hoërskool nie.'

- (211) Ke beke ya boraro lehonō a holofetše gore Phankga o tla tliša dipuku tša gagwe tša mananeo le maitokišetšo a go ruta go yena, ka ge e le tshwanelo, eupša mminatau o retetše. (Mminele, s.j.: 31 - eie onderstreping)

'Dit is vandag die derde week sedert hy hoop dat Phankga sy leerplanne en voorbereidingsboeke na hom toe sal bring want dit hoort so, maar die een wat die leeu vereer (met die leeu as totem) is kwaad.'

- (212) E šetše e le dibekenyana a thomile go kukela godimo. (Mminele, s.j.: 44 - eie onderstreping)

'Dit is reeds 'n paar weke sedert hy begin het om te drink.'

Gevolgtlik kan ge in voorbeelde (210) - (212) ingevoeg word sonder dat dit 'n verandering in die betekenis veroorsaak, byvoorbeeld

- (213) E šetše e le dibekenyana ge a thomile go kukela godimo.

'Dit is reeds 'n paar weke sedert hy begin het om te drink.'

Wanneer mola of gola ingevoeg word, verander die werkwoord na die onvoltooidheidsvorm en die relatiefsuffiks -go kom in die werkwoord voor. Die betekenisverhouding bly egter dié van tydsverloop, byvoorbeeld:

- (214) E šetše e le dibekenyana mola a thomago go kukela godimo.

'Dit is reeds 'n paar weke sedert hy begin het om te drink.'

In voorbeelde (213) en (214) stig die konjunktiewe ge en mola albei 'n temporale relasie. In voorbeeld (212) word hierdie

temporale aspek reeds deur die frase e šetše e le dibekenyana gedefinieer en is die gebruik van die konjunktief om semantiese redes oorbodig.

Die betekeniskonnotasie van tydsverloop impliseer twee punte of spesifieke momente waartussen sekere gebeure plaasvind. In voorbeelde (210) - (212) definieer frases soos Ga se kgale, Ke beke ya boraro lehono en E šetše e le dibekenyana onderskeidelik die een tydstop, en die situatiewe werkwoorde a feditše, a holofetše en a thomile onderskeidelik die ander. Gewoonlik word die semantiese relasie van tydsverloop tussen hierdie twee punte, deur die konjunktiewe ge of mola gestig. Hierdie konjunktiewe hoef egter nie hier gebruik te word nie, aangesien die temporale implikasie van tydsverloop reeds deur die genoemde frases, enersyds, en die situatiewe werkwoord, andersyds, daargestel word. Dit verhoed egter nie dat konjunktiewe wel in sodanige voorbeelde met die temporale konnotasie van tydsverloop gebruik kan word nie.

6.2.2 Die semantiese sub-kategorie 'momentaan'

Situatiewe werkwoorde wat nie deur konjunktiewe voorafgegaan word nie, het baie dikwels 'n momentaan-temporale betekeniskonnotasie, byvoorbeeld:

(215) Ba ithuta ba raloka.

'Hulle leer spelende.'

In voorbeeld (215) val die moment waarop die situatiewe handeling ba raloka plaasvind, saam met die moment waarop die handeling ba ithuta uitgevoer word. In Hoofstuk 3 is reeds aangedui dat mola ook 'n momentaan-temporale relasie tussen twee werkwoorde kan stig. Daarom is dit verklaarbaar waarom mola voor die situatiewe

werkwoord ba raloka ingevoeg kan word sonder dat dit 'n verandering in die betekenis van die sin veroorsaak.

Die konjunktief ge, wat ook 'n momentaan-temporale verhouding tussen twee werkwoorde kan stig, kan egter nie hier ingevoeg word sonder dat daar 'n kondisionale konnotasie tot die situatiewe werkwoord toegevoeg word nie. Hierdie verskynsel kan daaraan toegeskryf word dat die kondisionale karakter van die konjunktief ge sy temporale karakter oorskadu. Wanneer ge in voorbeeld (216) ingevoeg word as

(216) Ba ithuta ge ba raloka.

'Hulle leer wanneer/indien hulle speel.'

verkry die situatiewe werkwoord (ge) ba raloka 'n kondisionale betekenis en word die 'speel'-proses 'n voorwaarde vir die 'leer'-proses.

Hierteenoor stig die konjunktief mola 'n relasie van gelyktydigheid van handeling tussen die werkwoorde in (217). In dié voorbeeld word aangedui dat die 'speel'-proses saamval of gelyktydig plaasvind met die 'leer'-proses:

(217) Ba ithuta mola ba raloka.

'Hulle leer terwyl hulle speel.'

Daarom is daar vroeër besluit dat mola, anders as ge, slegs temporale semantiese relasies in sinne stig.

Die volgende voorbeelde illustreer die gebruik van situatiewe werkwoorde sonder konjunktiewe wat 'n momentaan-temporale betekenis het. Dit spreek vanself dat die handeling wat deur

die onderstreepte werkwoorde uitgedruk word, gelyktydig plaasvind.

- (218) O bolela gore e be e le mašegogare
a la Mokibelo a etšwa Springs a eya
Brakpan. (Ramaila, 1974: 20 - eie
onderstreping)

'Hy sê dat dit Saterdag om middernag
was toe hy van Springs na Brakpan
onderweg was.'

- (219) Go tloga ka setjšing ba bone batho
ba bantši ba bašweu le ba baso ba
sepela ka go phakiša ba eya
mešomong. (Palaki Tsebe, s.j.: 25 -
eie onderstreping)

'Vanaf die stasie het hulle baie wit
en swart mense gesien wat vinnig loop
terwyl hulle werk toe gaan.'

- (220) Ke mmone a rekile mmotoro.

'Ek het hom gesien terwyl hy die
motor gekoop gehad het.'

- (221) Re ba bone ba tlo gama.

'Ons het hulle gesien terwyl hulle
op die punt gestaan het om te melk.'

- (222) Seboledi se se sa tšwago go dula fase,
se a bolela, se bolelago - mang le
mang o a kwa gore o phekaganela Lefehlo.
(Matsepe, s.j.: 24 - eie onderstreping)

'Die spreker wat pas gaan sit het, praat,
terwyl hy nou praat, hoor elkeen dat hy
vir Lefehlo beskerm.'

In bogenoemde voorbeelde is daar telkens sprake van gelyktydigheid van handeling. So, byvoorbeeld vind die handeling a

rekile en ke mmone in (220) en ba tlo gama en re ba bone in (221) onderskeidelik gelyktydig plaas.

Ondersoek het getoon dat ge nie voor situatiewe werkwoorde soos die bogenoemdes ingevoeg kan word nie. Die rede hiervoor is dat die oorheersende kondisionale semantiese karakter van dié konjunktief nie versoenbaar is met die semantiese relasie wat daar tussen die ter saaklike werkwoorde bestaan nie.

6.3 Situatiewe sonder konjunktiewe met 'n kwalifiserende funksie

6.3.1 Inleiding

In die loop van die ondersoek is, onder andere, die volgende voorbeelde van situatiewe teëgekome wat 'n kwalifikatiewe funksie vervul, in soverre hulle klaarblyklik as naamwoordelike bepalers optree.

- (223) Bjale ge, Setaseng se sengwe go be go
le moruti yo mošweu a bitšwa Rev.
Theodor Schultz. (Ramaila, 1974: 18 -
eie onderstreping)

'Nou by 'n sekere stasie was 'n blanke
predikant wat dominee Theodor Schultz
genoem word (/genaamd dominee Theodor Schultz).'

- (224) Fao gwa tšwelela mohumagadi yo mofsa
a kukile ngwana. (Ramaila, 1974: 38 -
eie onderstreping)

'Daar het 'n jongvrou uitgekom wat 'n
kind abba (/terwyl sy 'n kind abba).'

Vormlik lyk die onderstreepte werkwoorde in (223) en (224) soos situatiewe. Sintakties-semanties kom dié werkwoorde egter ooreen met werkwoordelike relatiewe.

Hierdie (asook ander) voorbeelde dwing die navorser om te besin oor die moontlike verband wat daar tussen die situatief, enersyds, en die relatief, andersyds, bestaan. Hierdie is egter 'n netelige kwessie aangesien die situatief en relatief na sowel vorm as betekenis en gebruik soms so na aan mekaar kom dat 'n duidelike skeidslyn tussen dié twee moeilik getrek kan word. Dergelike gevalle kan in oorwegend drie kategorieë ingedeel word:

- (a) Gevalle waar 'n oënskyklik situatiewe werkwoord met die relatiefsuffiks -go voorkom. Die volgende voorbeelde dien ter illustrasie:

- (225) "... Ka moo nna ke tsebago ka gona
diphaphang tša ka le kgoši di fedile,
di fedilego, sekgopi e sa le eng? ..."
(Matsepe, s.j.: 32 - eie onderstreping)

"... So ver ek weet is die rusies tussen my
en die kaptein iets van die verlede,
noudat (terwyl) dit verby is, wat is
dan nog die grief? ..."

- (226) Seboledi se se sa tšwago go dula fase,
se a bolela, se bolelago - mang le
mang o a kwa gore o phekaganela Lefehlo.
(Matsepe, s.j.: 24 - eie onderstreping)

'Die spreker wat pas gaan sit het, praat
- noudat (/terwyl) hy praat hoor elkeen
dat hy Lefehlo beskerm.'

In voorbeelde (225) en (226) het die werkwoorde wat met die relatiefsuffiks voorkom, 'n duidelike situatiewe betekenis. So byvoorbeeld, het (225) ... di fedile, di fedilego ... die betekenis '... dit is klaar, terwyl dit klaar is ...' en (226) ... se a bolela, se bolelago ..., '... hy praat, terwyl hy praat ...'

In hierdie vorm van die situatiewe werkwoord word 'n voorafgaande werkwoord herhaal. In die herhaalde werkwoord, wat in die

situatief is, kom die suffiks -go egter ook voor, soos in ... di fedile, di fedilego ... Hierdie gebruik van die situatief is net in Matsepe se werk teëgekom wat 'n aanduiding is dat die skrywer dit gebruik om 'n bepaalde stilistiese effek te verkry.

'n Opvallende vormlike eienskap van die onderhawige strukture is dat die kwalifikatiewe partikel of relatiewe partikel wat 'n karakteristieke (maar nie noodsaaklike) eienskap van die relatief is, ontbreek. Trouens, die kwalifikatiewe partikel kan nie voor die werkwoorde hierbo ingevoeg word om die strukture in volwaardige relatiewe te omskep nie. 'n Voorbeeld soos (226) kan dus nie in die gegewe konteks na die volgende verander nie:

(227) ... se a bolela, se se bolelago ...

- (b) Volgens Kosch (1981: 5,6) kan die werkwoordelike relatief soms sonder die sogenaamde 'relatiewe voornaamwoord' of 'demonstratief' voorkom. Sy gee, onder andere, die volgende voorbeelde:

(228) Ke yena a dirišago e bile a laolago
lehumo leo. (Ramaila, 1951: 18 -
onderstreping deur Kosch)

'Dit is hy wat gebruik maak van daardie
geld en daaroor beskik.' (Kosch, 1981: 6)

(229) Kgorong ba dutšego ba duletše go
rarolla le go hlapolla ditaba. (Matsepe,
1969: 2 - onderstreping deur Kosch)

'In die hof waar hulle sit, het hulle
sake sit en uitpluis.' (Kosch, 1981: 8).

In hierdie gevalle kan daar, in teenstelling met die vorige groep werkwoorde, wel 'n kwalifikatiewe partikel ingevoeg word sonder om 'n verskil in betekenis teweeg te bring, byvoorbeeld:

- (230) Ke yena yo a dirišago e bile yo a laolago lehumo leo.

'Dit is hy wat gebruik maak van daardie geld en daaroor beskik.'

- (231) Kgorong mo ba dutšego ba duletše go rarolla le go hlapolla ditaba.

'In die hof waar hulle sit, het hulle sake sit en uitpluis.'

Tydens die ondersoek wat vir die doel van hierdie studie onderneem is, is soortgelyke gevalle, dit wil sê waar die kwalifikatiewe partikel afwesig is, teëgekom. Soos in die bogenoemde voorbeelde sou die kwalifikatiewe partikel wel voor die onderhawige werkwoorde ingevoeg kon word:

- (232) Lesibana a re, "Ke nyaka kgarebe e bitšwago Nora, e hlwilego e tlile mo, go tla go šoma." (Palaki Tsebe, s.j.: 60 - eie onderstreping)

'Lesibana sê toe, "Ek soek 'n jongvrou wat Nora genoem word, wat gewoonlik hierheen gekom het om te werk."

- (233) Lekgowa la re, "Ga go kgarebe e tlilego mo." (Palaki Tsebe, s.j.: 60 - eie onderstreping)

'Die blanke sê toe, "Daar is nie 'n jongvrou wat hierheen gekom het nie."

- (234) Gore a kgopelwa go hlatholla, ke gona go thoma ga gagwe ka go bolela mantšu a a tšwago molomong wa Lefehlo a lebišitšwego sefahlogong sa Nthumule, e le gore bontši bja tšona ke maaka. (Matsepe, s.j.: 25, 26 - eie onderstreping)

'Nadat hy gevra is om te tolk, is dit toe dat daar woorde uit Lefehlo se mond begin kom het wat gerig was na die gesig.

van Nthumule, terwyl die meeste daarvan leuens is.'

Sintakties het hierdie werkwoorde 'n suiwer kwalifikatiewe funksie. Daar is altyd 'n antesedent in die konteks wat omskryf word. So word die naamwoord kgarebe in (232) en (233) onderskeidelik, gekwalifiseer deur die werkwoorde e bitšwago en e tlilego, en die naamwoord mantšu in (234) deur die werkwoord a lebišitšwego. Dit is klaarblyklik juis op grond van sy kwalifikatiewe karakter dat die kwalifikatiewe partikel voor dié werkwoorde ingevoeg kan word. Hierteenoor kan die situatiewe werkwoorde in (a) nooit 'n kwalifikatiewe betekenis hê nie en word hulle altyd met 'n temporale semantiese konnotasie gebruik in soverre hulle handeling uitdruk wat op die moment van kommunikasie uitgevoer word. Dit is dus te verstane waarom die kwalifikatiewe partikel hierdie werkwoorde nie kan voorafgaan nie.

- (c) Derdens is daar gevalle waar 'n oënskynlik situatiewe werkwoord duidelik met 'n kwalifikatiewe funksie aangewend word, dit wil sê, soos 'n werkwoordrelatief, maar wat nōg die kwalifikatiewe partikel, nōg die relatiefsuffiks vertoon. Daar word gepoog om in die vertaling van die volgende voorbeelde die kwalifikatiewe karakter van die betrokke werkwoorde so getrou moontlik weer te gee:

- (235) Bjale ge, Setaseng se sengwe go be go
le moruti yo mošweu a bitšwa Rev. Theodor
Schultz. (Ramaila, 1974: 18 - eie onder-
streping)

'Nou, by 'n sekere stasie was daar 'n blanke
predikant wat dominee Theodor Schultz
genoem is (/genaamd dominee Theodor Schultz).'

- (236) Fao gwa tšwelela mohumagadi yo mofsa
a kukile ngwana. (Ramaila, 1974: 38 -

eie onderstreping)

'Daar kom toe 'n jongvrou uit wat 'n kind abba (/terwyl sy 'n kind abba).

- (237) Gona ka mo phapošeng ya ka pele,
ba hwetša monna a robetše, ba mmonega
ka serumola, a phafoga. (Ramaila, 1974:
96 - eie onderstreping)

'Daar in die eerste vertrek vind hulle
toe 'n man wat slaap (/terwyl hy slaap),
hulle lig toe op hom met 'n flits, toe
word hy wakker.'

Vormlik kom hierdie werkwoorde volkome met situatiewe werkwoorde ooreen. Die verskil is egter dat hierdie werkwoorde, sonder dat daar 'n verandering in betekenis intree, met volledige werkwoordrelatiewe vervang kan word, byvoorbeeld:

- (238) ... moruti yo mošweu yo a bitšwago
Rev Theodor Schultz.

' ... 'n blanke predikant wat dominee
Theodor Schultz genoem word (/genaamd
dominee Theodor Schultz).'

- (239) ... mohumagadi yo mofsa yo a kukilego
ngwana.

' ... 'n jongvrou wat 'n kind abba
(/terwyl sy 'n kind abba).'

- (240) ... ba hwetša monna yo a robetšego ...

' ... vind hulle toe 'n man wat slaap
(/terwyl hy slaap) ...'

Die voorbeelde uit groep (a) kan egter nie op hierdie wyse met volledige relatiewe werkwoorde vervang word nie.

Uit die voorafgaande behoort dit duidelik te wees dat dit dikwels moeilik is om op suiwer morfologiese gronde 'n onderskeid tussen situatiewe en relatiewe werkwoorde te tref. Dit is waarskynlik na aanleiding hiervan dat sommige grammatici soos Van Eeden (1956), Cole (1975), Doke (1973) en Kruger (1971) die standpunt huldig dat die situatief en relatief dieselfde modus is. Hierdie enersheid lê egter oorwegend op strukturele vlak. Sintakties en semanties vertoon hierdie twee werkwoordkategorieë duidelik verskillende eienskappe soos hierbo uiteengesit is. So byvoorbeeld kan slegs situatiewe werkwoorde gelyktydigheid van handeling uitdruk soos in:

- (241) ... di fedile, di fedilego, sekgopi
e sa le eng?

'... dit is verby, terwyl dit nou
verby is, wat is dan nog die grief?'

In bogenoemde voorbeeld kan 'n kwalifikatiewe partikel nie voor die situatiewe werkwoord di fedilego ingevoeg word nie. Relatiewe werkwoorde, daarenteen, kan nie gelyktydigheid van handeling verwoord nie, en, anders as hulle situatiewe teenhangers, kan hulle deur 'n kwalifikatiewe partikel voorafgegaan word.

- (242) Ke yena a dirišago ...

'Dit is hy wat gebruik maak ...'

of

- (243) Ke yena yo a dirišago ...

'Dit is hy wat gebruik maak ...'

In gevalle waar die situatiewe werkwoord soos die werkwoordelike relatief kwalifiserend optree, neem dit nie die relatiefsuffiks

-go nie en kan die kwalifikatiewe partikel nie daarmee saam gebruik word nie, byvoorbeeld:

- (244) ... moruti yo mošweu a bitšwa Rev.
Theodor Schultz.

' ... 'n blanke predikant wat dominee
Theodor Schultz genoem word (/genaamd
dominee Theodor Schultz).

- (245) * ... moruti yo mošweu yo a bitšwa
Rev. Theodor Schultz.

Vir die doel van hierdie verhandeling word die situatief en relatief gevolglik op sintaktiese en semantiese gronde as twee afsonderlike werkwoordkategorieë beskou. Hiermee word die oënskynlike vormlike ooreenkomste wat daar soms tussen die werkwoorde in hierdie kategorieë bestaan, nie ontken nie. Voorts word nie ontken dat dié twee werkwoordkategorieë semanties en sintakties dikwels só na aan mekaar kom dat hulle mekaar oorvleuel nie.

6.4 Samevatting

Uit 'n ondersoek na situatiewe wat sonder konjunktiewe optree, kom die volgende na vore:

Twee temporale betekeniskonnotasies word vir hierdie tipe situatiewe werkwoorde onderskei, naamlik, dié van tydsverloop en van momentaan. Twee punte word onderskei waartussen bepaalde gebeure in tyd verloop. By dié werkwoorde word die een punt gedefinieer deur leksikale elemente ander as konjunktiewe en die ander punt deur die situatiewe werkwoord self.

Wanneer situatiewe sonder konjunktiewe met 'n momentaan-temporale betekeniskonnotasie optree, dui dit op gelyktydigheid van

handelinge. In sodanige gevalle vind die situatiewe handeling gelyktydig met 'n ander handeling plaas en kan die situatiewe werkwoord nooit 'n kondisionale betekeniskonnotasie hê nie.

Situatiewe sonder konjunktiewe kan ook met 'n kwalifikatiewe funksie optree in welke geval die werkwoord vormlik soos die situatief lyk maar sintakties en semanties soos die werkwoorde-like relatief optree. Omdat die vormlike en semanties-sintaktiese verskille tussen dié twee werkwoordkategorieë die ooreenkomste wat tussen hulle bestaan, oorheers, is daar besluit dat die situatief en relatief as aparte kategorieë beskou behoort te word.

- (146) *So lapa se mome yoke a ye lapa*
so lapa se a ye lapa ye
 so lapa se mome a mome (lapa)
 1977: 90 (lapa se mome)

"Vindas daardie mome hoe lapa se lapa,
 1977: 90 (lapa se mome), met die
 so lapa se mome."

- (147) *so se lapa a ye lapa*
so se lapa a ye lapa
 so se lapa a ye lapa (lapa)
 1977: 90 (lapa se mome)

"so se lapa a ye lapa a ye lapa
 so se lapa a ye lapa a ye lapa
 so se lapa a ye lapa a ye lapa"

H O O F S T U K 7

SAMEVATTING

In hierdie studie is die situatief in Noord-Sotho vanuit veral 'n sintakties-semantiese perspektief bestudeer. Uit die data wat vir die doel van die ondersoek versamel is, het dit geblyk dat die situatief sistematies beskryf kan word deur te onderskei tussen (a) situatiewe wat deur konjunktiewe voorafgegaan word en (b) situatiewe wat nie op konjunktiewe volg nie.

Uit die ondersoek het verskillende betekeniskonnotasies na vore gekom wat met situatiewe werkwoorde verbind kan word. Enersyds, het dit geblyk dat daar 'n direkte verband tussen sodanige betekeniskonnotasies en bepaalde konjunktiewe aanwysbaar is. Andersyds, weer, kon betekeniskonnotasies geïdentifiseer word wat met ander leksikale elemente as konjunktiewe verband hou. Vergelyk in laasgenoemde verband die volgende:

- (246) Go tloga ge monna yola a mo topa
go fihlela ge a mo lahla ya no ba
 metsotso ye masome a mabedi. (Kgatle,
 1977: 36 - eie onderstreping)

'Vandat daardie man hom opgelaai het,
 totdat hy hom afgelaai het, was dit
 net twintig minute.'

- (247) Ga se kgale a feditše thuto ya
borutabana kua sekolong se se
 phagameng. (Kgatle, 1977: 49 - eie
 onderstreping)

'Dit is nie lank sedert hy onderwys-
 opleiding voltooi het daar aan die
 hoërskool nie.'

Die betekeniskonnotasies van situatiewe werkwoorde is vir die doel van hierdie studie in semantiese kategorieë en sub-kategorieë ingedeel. Die volgende kategorieë is onderskei:

- . Temporaal
- . Temporaal-kondisionaal
- . Redegewend
- . Teenstelling
- . Aktualisering.

1. Temporaal

Hiermee word verwys na die verhouding in tydsverloop wat bestaan tussen (a) die voltrekking van die handeling wat die situatiewe werkwoord uitdruk en die voltrekking van 'n ander handeling; of (b) die voltrekking van die handeling wat die situatiewe werkwoord uitdruk en 'n ander gespesifiseerde tydstip wat nie noodwendig op die voltrekking van 'n handeling neerkom nie. Op grond van die tydsverloop tussen dié twee gespesifiseerde momente, is twee sub-kategorieë onderskei, naamlik, (a) momentaan en (b) tydsverloop.

(a) Die betekenisaspek momentaan tree na vore in kontekste waar die moment waarop 'n handeling voltrek word, gedefinieer word in terme van die moment van 'n situatiewe handeling, byvoorbeeld:

(248) Ka kgonthe ge setimela sela
se fihla, a bona Edwin ka fenstere,
 a be a akgofa a namela, Edwin yena a
 sa tsebe selo. (Ramaila, 1974: 122 -
 eie onderstreping)

'Inderdaad, (op die moment) toe
 die trein arriveer, sien sy Edwin
 by die venster, sy het gou opgeklim
 terwyl Edwin niks weet nie.'

en

- (249) Goba a hlapa Lesibana a tlišetšwa
tša go ja. (Palaki Tsebe, s.j.: 19 -
eie onderstreping)

'Nadat hy gewas het, is daar vir
Lesibana kos gebring.'

- (b) Die sub-kategorie van tydsverloop sluit dié
betekenisimplikasies in waardeur die tydsverloop tussen
die aanvang van die situatiewe handeling en 'n ander
moment gespesifiseer word, byvoorbeeld:

- (250) Ke dikgwetšana mola ngwaga o thomago.
(Mminele, s.j.: 17 - eie onderstreping)

'Dit is 'n paar maande sedert die
jaar begin het.'

en

- (251) E šetše e le dibekenyana a thomile
go kukela godimo. (Mminele, s.j.: 44 -
eie onderstreping)

'Dit is reeds 'n paar weke sedert
hy begin het om te drink.'

2. Temporaal-kondisionaal

Die situatiewe werkwoord druk hier 'n kondisie uit waaraan eers
voldoen moet word voordat 'n ander handeling voltrek kan word of
kan geld. Die handeling wat afhanklik is van die gestelde
kondisie, kan vanselfsprekend eers voltrek word op/vanaf die
moment wanneer aan die kondisie voldoen is. Omdat daar altyd 'n
bepaalde moment veronderstel word, word hierdie semantiese
verhouding as temporaal-kondisionaal getipeer. Die volgende
voorbeelde dien ter illustrasie:

- (252) Lehono ba bolelela fase, mme neng le

neng ge a tsena ka mo go bona, ba a homola. (Ramaila, 1974: 111 - eie onderstreping)

'Vandag praat hulle sag en gewoonlik wanneer hy by hulle inkom, bly hulle stil.'

en

- (253) Ge a go bona fa kgauswi, o tla botšiša a re: A ke Modjadji ka boyena na? (Franz, 1972: 9 - eie onderstreping)

'Indien hy jou hier naby sien, sal hy vra: Is dit Modjadji self?'

3. Redegewend

Die semantiese aspek redewend word deur die situatiewe werkwoorde verwoord wat redewend optree ten opsigte van 'n ander handeling, byvoorbeeld:

- (254) Ka ge papa a hlaelelwa ke mapeni, ke tsomo'o inyakela diaparo le go thuša ka lapeng. (Kgatlhe, 1977: 51 - eie onderstreping)

'Omdat pa nie geld het nie, wil ek vir myself klere voorsien en op die werf help.'

4. Teenstelling

Sekere situatiewe werkwoorde druk 'n teenstelling uit ten opsigte van 'n voorafgaande handeling. Die betekenisimplikasie 'maar'/'dog' word deur die konjunktiewe eupša/empa en fela wat hierdie situatiewe werkwoorde voorafgaan daargestel. Vergelyk

- (255) Mogwera yo o be a tseba gore monna yoo ga se ngaka fela a dumela ka ge segwera se lahlešana. (Matsepe, s.j.: 62 - eie onderstreping)

'Hierdie vriend het geweet dat daardie man nie 'n (toor)dokter is nie, dog hy het saamgestem omdat die vriendskap na alle kante onbevredigend is.'

5. Aktualisering

Situatiewe bysinne, ingelei deur die konjunktiewe woordgroep bjalo ka ge word gebruik om reeds bekende informasie aktueel te stel. Dit word gedoen deur die stel van sodanige informasie, voorafgegaan deur 'n situatiewe bysin wat die konjunktiewe woordgroep bjalo ka ge insluit. Vergelyk:

- (256) Bjalo ka ge leina la gagwe le šupa e
be e le monna yo a sa golelago godimo,
eupša a tiile le gona e le yo mokoto.
(Ramaila, 1974: 131 - eie onderstreping)

'Soos sy naam aandui, was hy nie 'n lang man nie, dog hy was sterk en geset.'

Uit die ondersoek het die verband tussen die situatief en die werkwoordelike relatief ook na vore gekom, aangesien dié twee werkwoordvorme morfologies, semanties en sintakties ooreenkomste vertoon. Na 'n ontleding van ooreenkomste en verskille tussen dié werkwoordvorme, is besluit om die situatief en die werkwoordelike relatief vir die doel van hierdie studie as afsonderlike modi te beskou.

Dit het geblyk dat die situatiewe werkwoord met die relatiefsuffiks -go kan optree, byvoorbeeld:

- (257) "... Ka moo nna ke tsebage ka gona,
diphapang tša ka le kgoši di fedile
di fedilego, sekgopi e sa le eng? ..."
(Matsepe, s.j.: 32 - eie onderstreping)

"... So ver ek weet is die vetes tussen my en die koning iets van die verlede,

terwyl (nou) dat dit verby is, watter
grief is daar dan nog? ..."

Situatiewe werkwoorde kan verder ook dieselfde sintaktiese funksie as werkwoordelike relatiewe hê, naamlik om kwalifikatief op te tree, soos in die volgende voorbeeld:

- (258) Fao gwa tšwelela mohumagadi yo mofsa
a kukile ngwana. (Ramaila, 1974: 38 -
eie onderstreping)

'Daar kom toe 'n jongvrou uit wat 'n
kind abba/terwyl sy 'n kind abba.'

Slegs situatiewe werkwoorde kan byvoorbeeld gelyktydigheid van handeling uitdruk, soos aangedui in die volgende voorbeeld:

- (259) Seboledi se se tšwago go dula fase,
se a bolela, se bolelago - mang le
mang o a kwa gore o phekaganela Lefehlo.
(Matsepe, s.j.: 24 - eie onderstreping)

'Die spreker wat pas gaan sit het, praat,
- terwyl hy nou praat, hoor elkeen dat
hy Lefehlo beskerm.'

Situatiewe werkwoorde wat die relatiefsuffiks -go insluit, kan nie deur 'n kwalifikatiewe partikel voorafgegaan word nie. Relatiewe werkwoorde daarenteen, kan òf sonder òf met 'n kwalifikatiewe partikel gebruik word:

- (260) Lesibana a re, "Ke nyaka kgarebe
e bitšwago Nora, e hlwilego e tlile
mo, go tla go šoma." (Palaki Tsebe, s.j.:
60 - eie onderstreping)

'Lesibana sê toe, "Ek soek 'n jongvrou wat
Nora genoem word, wat gewoonlik hierheen
gekom het om te werk."

Die kwalifikatiewe partikel ye kan voor die werkwoord e bitšwago en die hulpwerkwoord e hlwilego ingevoeg word om 'n volledige relatiefkonstruksie te vorm.

Aangesien situatiewe werkwoorde ook kondisies kan uitdruk, is daar 'n verband tussen die situatief en die sogenaamde kondisionalis gesoek.

Die volgende voorbeeld illustreer die kondisionale gebruik van die situatief:

- (261) Ge Dina a ka tla mo, o mo rake bjalo
ka mpša. (Kgatlé, 1977: 30 - eie onder-
streping)

'Indien Dina hierheen kom moet jy haar
soos 'n hond wegjaag.'

Die gebruik van die kondisionale modus word in die volgende voorbeeld geïllustreer:

- (262) Tša Leolo ga se thaka ya bašemanyana,
wa di wela godimo, di a go nganga.
(Maredi, 1982: 9 - eie onderstreping)

'Dië (dagga) van die Leoloberge is nie
seuntjies se speelmaat nie, indien jy
jou daaraan vergryp, kry dit jou onder.'

Die kondisionale werkwoord kan met 'n situatiewe werkwoord wat die potensiale defisiënte werkwoordvorm -ka- insluit, vervang word. In (262) kan wa di wela godimo ... dus vervang word met ... ge o ka di wela godimo ... Dit suggereer 'n sterk verband tussen dië kategorieë werkwoorde. Van Wyk (1986: 172) meen dat die kondisionalis 'n konsektiewe vorm van die situatief kan wees.

Die kondisionalis word in hierdie studie egter as 'n outonome modus beskou omdat dit morfologies van situatiewe werkwoorde verskil maar ook omdat die kondisionale werkwoord as sulks 'n kondisie uitdruk. Die situatiewe werkwoord alleen kan nie 'n kondisie uitdruk nie, maar moet voorafgegaan word deur die konjunktief ge om hierdie funksie te vervul. Binne 'n struktureel-taksonomiese raamwerk verskil die kondisionalis en die situatief wat kondisie uitdruk dus daarin dat dit in die geval van die kondisionalis 'n (werk)woord is wat 'n kondisie uitdruk en in die geval van die situatief 'n woordgroep.

Slegs 'n beperkte aantal voorbeelde is gevind waar die kondisionale werkwoord voorafgegaan word deur die konjunktief ge, byvoorbeeld:

- (263) Ge mengwaga ya pula ya re etela
 gona khora le yona e tlo re atela.
 (Madiba, s.j.: 41 - eie onderstreping)

'Indien ons meer reënjare het, sal ook
 die oorvloed vir ons toeneem.'

In hierdie geval word die konjunktief ge waarskynlik gebruik om die moontlikheid dat aan die kondisie voldoen sal word, te versterk. In (263) is die moontlikheid dat goeie reënjare in die vooruitsig is, dus sterker as wat die geval sou wees indien ge weggelaat sou word. Indien die konjunktief ge weggelaat word, druk die kondisionale werkwoord ya re etela egter steeds 'n kondisie uit. Die konjunktief het dus nie 'n invloed op die kondisionale aard van die werkwoord soos in die geval van die situatief nie.

BIBLIOGRAFIE

AKADEMIESE WERKE

COLE, D.T.

- 1975 An introduction to Tswana grammar. Tweede druk.
Longmans, Penguin S.A. Cape Town, Johannesburg.

DOKE, C.M.

- 1973 Textbook of Zulu grammar. Sesde uitgawe. Longman
Southern Africa. Cape Town, Johannesburg.

- 1955 Zulu syntax and idiom. Longmans Green and Co.
London, Cape Town, New York.

DOKE, C.M. and MOFOKENG, S.M.

- 1974 Textbook of Southern Sotho grammar. Longman
Southern Africa. Cape Town, Johannesburg.

KOCK, J.H.M.

- 1984 Relatiefomskrywing in Noord-Sotho.
M.A.-verhandeling. Randse Afrikaanse Universiteit.

KOSCH, I.M.

- 1981 Die werkwoordelike relatiefkonstruksie in
Noord-Sotho. Enkele gedagtes oor die essensiële
struktuur. Honneursartikel. Universiteit van
Suid-Afrika.

KOTZÉ, A.E.

- 1982 Ongepubliseerde veldnotas oor die Hananwa dialek van
Noord-Sotho.

KRUGER, W.J.

- 1971 Die morfologie van werkwoordkategorieë in die Sothotale. Doktorale proefskrif. Universiteit van Suid-Afrika.

LOMBARD, D.P.

- 1985 Inleiding tot die grammatika van Noord-Sotho. Eerste Uitgawe. Van Schaik, Pretoria.

LOUWRENS, L.J.

- 1976 Oor die sogenaamde Situatief in Noord-Sotho: 'n Voorlopige probleemstelling. Studies in Bantoetale, Jaargang 3.1, pp.39-54.

VAN EEDEN, B.I.C.

- 1956 Zoeloe-Grammatika. Pro Ecclesia-Drukkery. Stellenbosch.

VAN WYK, E.B.

- 1986 Consecutive and relative in Northern Sotho: A problem in grammatical analysis. Suid-Afrikaanse tydskrif vir Afrikatale, Volume 6, Nommer 4, pp.167-173.

VERCUEIL, F.C.

- 1981 Die ontkenning in Noord-Sotho. Doktorale proefskrif. Universiteit van Suid-Afrika.

ZIERVOGEL, D., LOMBARD, D.P. en MOKGOKONG, P.C.

- 1978 Handboek van Noord-Sotho. Vyfde uitgawe, Tweede druk. Van Schaik, Pretoria.

KRUGER, W.J.

- 1971 Die morfologie van werkwoordkategorieë in die Sothotale. Doktorale proefskrif. Universiteit van Suid-Afrika.

LOMBARD, D.P.

- 1985 Inleiding tot die grammatika van Noord-Sotho. Eerste Uitgawe. Van Schaik, Pretoria.

LOUWRENS, L.J.

- 1976 Oor die sogenaamde Situatief in Noord-Sotho: 'n Voorlopige probleemstelling. Studies in Bantoetale, Jaargang 3.1, pp.39-54.

VAN EEDEN, B.I.C.

- 1956 Zoeloe-Grammatika. Pro Ecclesia-Drukkery. Stellenbosch.

VAN WYK, E.B.

- 1986 Consecutive and relative in Northern Sotho: A problem in grammatical analysis. Suid-Afrikaanse tydskrif vir Afrikatale, Volume 6, Nommer 4, pp.167-173.

VERCUEIL, F.C.

- 1981 Die ontkenning in Noord-Sotho. Doktorale proefskrif. Universiteit van Suid-Afrika.

ZIERVOGEL, D., LOMBARD, D.P. en MOKGOKONG, P.C.

- 1978 Handboek van Noord-Sotho. Vyfde uitgawe, Tweede druk. Van Schaik, Pretoria.

NOORD-SOTHO LETTERKUNDIGE WERKE

FRANZ, G.H.

- s.j. Maaberone. Agtste uitgawe. Via Afrika. Kaapstad, Bloemfontein, Johannesburg, Port Elizabeth, King William's Town, Umtata, Pietermaritzburg, Pietersburg, Kimberley.

1972 Modjadji. Bona Press, Johannesburg.

KGATLE, I.P.

- 1977 Madireng a Redutše. Vierde druk. Van Schaik, Pretoria.

1972 Nkgekgetane. Tweede Uitgawe, Eerste druk. Afrikaanse Pers Boekhandel.

MADIBA, M.J.

- s.j. Mahlontebe IV. Eerste uitgawe, Sewende druk. Via Afrika, Goodwood.

1984 Nkotsana. Van Schaik, Pretoria.

MADITSI, I.T.

- 1980 Monyane. Tweede druk. Van Schaik, Pretoria.

MAREDI, H.P.

- 1982 Mošwang wa Matuba. Tweede Uitgawe. Educum.

MATABANE, R.L.

- 1972 Notša Todi lemapong le. Van Schaik, Pretoria.

MATLALA, W.T.

- 1976 Molato Mpeng. Better Books.

MATSEPE, O.K.

s.j. Megokgo ya Bjoko. Thanda Press, King William's Town.

1974 Tšhelang gape. Van Schaik, Pretoria.

MMINELE, S.P.P.

s.j. Ngwana wa Mobu. Unie-Boeke. Pretoria.

MOLOISIE, R.B.L.

s.j. Tshekong. Afrikaanse Pers Boekhandel, Johannesburg, Kaapstad.

NCHABELENG, C.K.

1972 Masela wa thabanaswana. Educum Publishing, Johannesburg.

PALAKI-TSEBE, D.G.

s.j. Noto-ya-masogana "Lesibana". Afrikaanse Pers Boekhandel, Johannesburg, Kaapstad.

RAMAILA, E.M.

1974 Molomatsebe. Vierde uitgawe, Eerste druk. Van Schaik, Pretoria.

RAMMALA, M.M.

1975 Lukas Motšheletšhele. Van Schaik, Pretoria.

RAMOKGOPA, H.H. en MOTUKU, H.Z.

1979 Nka se lebale. Via Afrika, Goodwood.

SHAI-RAGOBOYA, U.M.

1980 Makhurumetša. Van Schaik, Pretoria.